

# હિંદુસ્તાનના ઇતિહાસમાંથી સહેલી વાર્તાઓ

. & M. Co.

૪૧

મેક્મિલન અને કં. લિમિટેડ,  
મુંબઈ

કિંમત ૧૨ આના

# ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ ગુજરાતી કૉપીરાયિટ વિભાગ ]

અનુક્રમાંક ૧૦૫૨૭ વર્ગિક

પુસ્તકનું નામ દિગ્વિજયના ઈતિહાસમાં  
સહસ્રાબ્દી વર્ષિકા

વિષય મધ્ય : ૮૪૬ : ૮૨૧૨૬૩૩

**EASY STORIES**  
FROM  
**INDIAN HISTORY**  
*(Illustrated)*

BY

**E. MARSDEN, B.A., F.R.G.S., M.R.A.S.,**  
INSPECTOR OF SCHOOLS, CENTRAL CIRCLE, MADRAS (RETIRED)

TRANSLATED INTO GUJARATI

BY

**RÂO BAHÂDUR KAMALÂSHANKAR PRÂNSHANKAR**  
**TRIVEDI, B.A.**

HONORARY FELLOW, BOMBAY UNIVERSITY  
PRINCIPAL, PREMCHAND RAICHAND TRAINING COLLEGE, AHMEDABAD  
(Retired.)

**MACMILLAN AND CO., LIMITED**

BOMBAY, CALCUTTA, MADRAS AND LONDON

1923

*All rights reserved*

Price 12 Annas

Published by F. E. Francis, Manager, Messrs. Macmillan  
and Co., Ltd., 276, Hornby Road, Bombay  
and

Printed by Manilal Itcharam Desai at  
**THE GUJARATI PRINTING PRESS,**  
No. 8, SASSOON BUILDINGS, CIRCLE, FORT,  
BOMBAY



# હિંદુસ્તાનના ઇતિહાસમાંથી

## સહેલી વાર્તાઓ

પ્રુષ્કળ ચિત્રો સાથે

કર્તા

ઈ. માર્સડન, બી.એ., એફ.આર.જી.એસ., એમ.આર.એ.એસ.,

મધ્ય વિભાગની નિયાજોના ઇન્સ્પેક્ટર, મદ્રાસ (પેન્શનર),

મદ્રાસ સરકારના પર્ચેસ અને હિંદુસ્તાનીના ભાષાન્તરકર્તા ને પરીક્ષક  
(પેન્શનર).

ભાષાન્તરકર્તા

રાવબહાદુર કુમળાશંકર પ્રાણશંકર ત્રિવેદી, બી.એ.,

મુંબઈ યુનિવર્સિટીના ઓનરરિ ફેલો, પ્રેમચંદ રાયચંદ ટ્રેનિંગ કોલેજના પ્રિન્સિપલ.

(પેન્શનર)

મૅકમિલન અને કંપની, લિમિટેડ

હોર્નબી રોડ, ફેટ, મુંબઈ

૧૯૨૩

સર્વ હક સ્વાધીન

કૌંમલ ૧૨ આના

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય  
અમદાવાદ  
ગુજરાતી કૌપીરાઈટ-સંગ્રહ  
૧૦૬૨૭

મુદ્રા. ૮૪૬. નેર : ૯૬૬૩

આ પુસ્તક મણિલાલ ધનંજીરામ દેશાઈએ ગુજરાતી પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં જાણ્યું  
સાચુન બિલ્ડિંગ, સર્કલ, કોટ-મુંબઈ.

This book has been written in accordance with the orders of Government and has been approved by Government for use in Standards I., II., and III. of the Anglo-Vernacular Schools. It consists of easy stories from the History of India followed by a few easy tales from the local history of Gujarat. These Stories will lead to a continuous history in the higher standards of the school.

આ પુસ્તક સરકારના હુકમ પ્રમાણે લખવામાં આવ્યું છે અને  
અંગ્રેજી-વર્નાક્યુલર શાળાઓના ૧ લા, ૨ બ, અને ૩ બ ધોરણોમાં  
અલાવવા માટે સરકારે મંજૂર કર્યું છે. એમાં હિંદુસ્તાનના ઇતિ-  
હાસમાંથી સરળ વાર્તાઓ દાખલ કરવામાં આવી છે, અને તેની  
સાથે ગુજરાતના સ્થાનિક ઇતિહાસમાંથી થોડીક સરળ વાર્તા આપી  
છે. શાળાનાં ઉપલાં ધોરણોમાં સર્વગ ઇતિહાસ શીખવામાં આ  
વાર્તા પ્રવેશરૂપ થશે.

## અનુક્રમણિકા.

વિષય.	પૃષ્ઠ.
૧. રામ અને સીતાની વાર્તા ... ..	૧
૨. યુદ્ધની વાર્તા ... ..	૮
૩. વિક્રમાદિત્ય અને તેનું ધર્મસન ... ..	૧૩
૪. ધારા નગરીનો રાજા જગદેવ પરમાર ... ..	૨૧
૫. કચ્છમાં ઝાલાઓનો સરદાર કેસર... ..	૨૭
૬. હરપાળે શુજરાતમાં ૨,૦૦૦ ગામ શી રીતે મેળવ્યાં ...	૩૧
૭. રજપૂતોની વાર્તા ... ..	૩૪
૮. ગિઝનીનો સ્થાપકગીન. હરણી અને તેના બચ્ચાની વાત.	૩૮
૯. ગિઝનીના મહમૂદે હિંદુસ્તાન કેવી રીતે લૂટ્યું ... ..	૪૧
૧૦. સુલતાન મહમૂદે કવિને શી રીતે ધનામ આપ્યું. ...	૪૭
૧૧. સુલતાન મહમૂદને વેપારીની માથે કેવી રીતે ઠપકા દીધા.	૫૦
૧૨. નસીબનું ફરી જીવું, અથવા સોમનાથના બે દાબશક્તીમ...	૫૨
૧૩. સુલતાન મહમૂદને ધુવડે શી રીતે ડહાણુપનો બોધ કર્યો.	૫૭
૧૪. પૃથ્વીરાજ એક કન્યા શી રીતે જીતી લાભ્યો... ..	૬૦
૧૫. રજપૂતોએ પોતાનાં રાજ્ય શી રીતે ખોયાં. ... ..	૬૮
૧૬. કુતબમિનારો શી રીતે બંધાયો ... ..	૭૧
૧૭. હિંદુસ્તાનની પહેલી બેગમ સુલતાન રઝિયાનો વૃત્તાન્ત...	૭૫
૧૮. નાસિરુદ્દીન પોતાના પોષણ માટે કેવી રીતે ઉદ્યોગ કરતો હતો. ... ..	૮૦
૧૯. આર્ગલની બહાદુર રાણી કેવી રીતે ગંગામાં નાહી તે વિષે.	૮૩

વિષય.	પૃષ્ઠ.
૨૦. અલાહિદ્દીને રજપૂત કુમારિકા જોડે કેવી રીતે લગ્ન કર્યું...	૮૯
૨૧. પરમાર રજપૂતો તિત્તિર પક્ષી માટે કેવી રીતે લગ્ન...	૯૪
૨૨. અમદાવાદ વસાવનાર અહમદશાહ ... ..	૯૬
૨૩. અહમદશાહ એક રજપૂત સ્ત્રીને પરણવામાં કેવી રીતે નિષ્ફળ થયો તે વિષે ... ..	૧૦૦
૨૪. સુલતાન મહમૂદ બેગડો ... ..	૧૦૩
૨૫. અલાહિદ્દીને પશ્ચિમી રાણીના ચહેરા આરસીમાં શી રીતે જોયો તે વિષે... ..	૧૧૧
૨૬. બીમસીનું સ્વપ્ન ... ..	૧૧૭
૨૭. બાબર પાણિપતની લડાઈ શી રીતે જીત્યો ... ..	૧૨૦
૨૮. બાબરે પોતાના દીકરા માટે જિંદગી શી રીતે છોડી...	૧૨૮
૨૯. એક બીસ્તીએ હુમાયૂંની જિંદગી બચાવી તે વિષે... ..	૧૩૧
૩૦. પાણિપતની બીજી લડાઈમાં અકબર શી રીતે જીત્યો તે વિષે.	૧૩૩
૩૧. મેવાડનો બહાદુર રાજા હિંદસિંહ ... ..	૧૩૫
૩૨. એક તજ દેવાયલી બાળકી દિલ્હીની રાણી કેવી રીતે થઈ.	૧૩૬
૩૩. શાહજહાંએ તાજમહેલ શી રીતે બાંધ્યો... ..	૧૪૧
૩૪. શિવાજી દિલ્હીમાં બાદશાહ પાસે શી રીતે ગયો. ...	૧૪૪
૩૫. શિવાજી ઔરંગઝેબની પાસેથી શી રીતે નાસી ગયો ...	૧૪૮
૩૬. પાણિપતનું ત્રીજું યુદ્ધ. મરાઠાઓ અફઘાન લોકો સાથે લડવા કેવી રીતે તૈયાર થયા... ..	૧૫૪
૩૭. પાણિપતનું ત્રીજું યુદ્ધ જારી. બાહિ જળમાં શી રીતે ફસાયો તે વિષે. ... ..	૧૬૬
૩૮. પાણિપતનું ત્રીજું યુદ્ધ જારી. શાહે બાહિને નસાડી મૂક્યો તે વિષે ... ..	૧૭૪

વિષય.

પૃષ્ઠ.

૩૯. હિંદુસ્તાનમાં અંગ્રેજ સત્તાના સ્થાપક રૉબર્ટ ક્લાયવ વિષે  
વાર્તાઓ ... ... ૧૮૨
૪૦. વૉરન હેસ્ટિંગ્સ વિષે વાર્તા. મારા દાદાએ ખોયલી જમીન  
હું પાછી મેળવીશ એમ તેણે કેવી રીતે કહ્યું ... ૧૮૮
૪૧. વૉરન હેસ્ટિંગ્સે અંગાળા પર શી રીતે રાજ્ય ચલાવ્યું તે વિષે. ૧૯૨
૪૨. (વૉરન હેસ્ટિંગ્સ-જનરી). તેના પર કેવી રીતે કામ ચલાવ-  
વામાં આવ્યું, તેમાંથી તે કેવી રીતે નિર્દોષ થયો, અને તેણે  
પોતાનું ગામ કેવી રીતે ખરીદ્યું ... ... ૧૯૬

# હિંદુસ્તાનના ઇતિહાસમાંથી સહેલી વાર્તાઓ.

## ૧. રામ અને સીતાની વાર્તા.

૧. અસલના વખતના બધા ક્ષત્રિય રાજાઓમાં રામ રાજ સર્વથી વધારે પ્રખ્યાત હતા. ઉત્તર હિંદુસ્તાનમાં જે દેશ હાલ અયોધ્યા કહેવાય છે તેમાં એમના પિતા રાજ્ય કરતા હતા. આસપાસના તમામ મુલકમાં રામ સર્વથી વધારે બળવાન અને બહાદુર હતા.

૨. સીતા એક બીજા બળવાન ક્ષત્રિય રાજાની કુંવરી હતાં અને તે સમયની સર્વ કુંવરીઓ કરતાં રૂપમાં ચંદ્રિયાતાં હતાં. એ રાજાની પાસે એક મોટું ભારે ધનુષ્ હતું અને એ ધનુષ્ નમાવી શકે તેની સાથે સીતાને પરણાવવાં એવું એણે પણ લીધું હતું. સીતા એવાં સુંદર, એવાં મધુર, અને એવાં



તો કાન્તિવાળાં હતાં કે દેશના દરેક રાજકુમારની ઇચ્છા તેમની સાથે લગ્ન કરવાની થઈ હતી.

૩. આ ઉપરથી એક પછી એક તમામ રાજકુંવરે તે મોટું ધનુષ નમાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો; પણ કોઈથી પણ તે નમાવી શકાયું નહિ. તે એવું તો ભારે હતું કે કેટલાક કુંવરોથી તો જમીન ઉપરથી તે જાયું પણ થઈ શક્યું નહિ. પણ રામ આવ્યા એટલે એમણે તો એ મહાન્ ધનુષને રમતા હોય એમ સહેલથી વાળી દીધું અને એટલું તો વાળ્યું કે એના કડાકે દર્દને બે કકડા થઈ ગયા. “ધન્ય છે!” “ધન્ય છે!” એમ ચારે તરફથી વાહવાહના, આનન્દના પોકાર ગળી રહ્યા અને રામચન્દ્રને સીતાજી સાથે ભારે ઠાઠથી પરણાવવામાં આવ્યા.

૪. પિતાનો પ્રેમ સર્વ કુંવરો કરતાં રામ ઉપર વધારે હતો અને પોતાના મરણ પછી રામ અયોધ્યાની ગાદીએ બેસે એમ તેમની ઇચ્છા હતી. તેમને ત્રણ રાણીઓ હતી, તેમાં રામ મોટામાં મોટી રાણીના પુત્ર હતા; અને રામને નહિ, પણ મારા પુત્ર ભરતને ગાદી મળે એવી નાનામાં નાની રાણીની ઇચ્છા હતી.

૫. અગાઉ એક દિવસ તે ધરડા રાજ્યે પોતાની નાની રાણીને કહ્યું હતું કે “તમારી મરણમાં આવે તે મારી પાસે માગશો, તે હું ખુશીથી આપીશ.” તે આ પ્રસંગે બોલી,



રામ નિશાન મારતાં થાગે છે

“રામને ચૌદ વરસ વનમાં મોકલો અને તમારા મરણ પછી મારો પુત્ર રાજ થાય એવું વચન આપો.”

૬. આ પ્રમાણે રાણીને બોલતી સાંભળીને તે વૃદ્ધ રાજાને ઘણો ખેદ થયો. પોતાના વહાલા પુત્રને વનવાસ કરાવના વિચારથી તેમનું હૃદયું ફાટી ગયું. અયોધ્યાની તમામ પ્રજા આ સુંદર, શૂરવીર, બાળ રાજકુમારને બહુ ચહાતી હતી, તે આથી બહુ ગુસ્સે થઈ. લોકોએ રામને વનવાસ ન જવાને બહુ બહુ વીનવ્યા, પણ રામે તેમનું કંઈ ગણકાર્યું નહિ. તેમણે કહ્યું, “ક્ષત્રિય રાજાએ પોતાનું વચન પાળવું જોઈએ. ભલેને વનમાં મારું મરણ થાય, પણ મારા પિતાએ પોતાનું વચન તોડવું ન જોઈએ.”

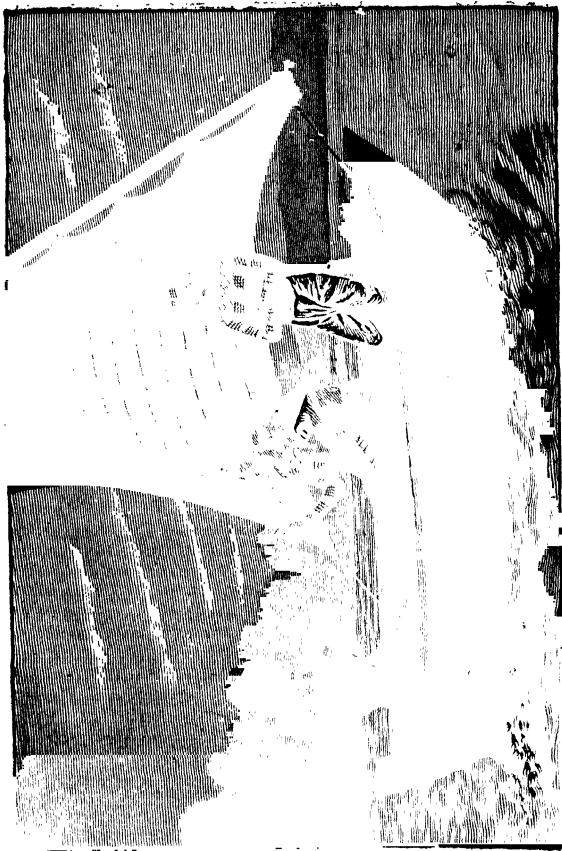
૭. સીતા પોતાની સાથે આવે એવી રામની મરજી નહોતી. ઘેર વનમાં તેનાથી મારી સાથે રહેવાશે નહિ એમ તે ધારતા હતા, તેથી તેમણે સીતાને કહ્યું, “તમે ઘેર રહેજો.” પણ સીતા રામથી છૂટાં રહે એવાં નહોતાં. તેમણે કહ્યું, “જ્યાં તમે ત્યાં હું. હું તમારી સાચી પત્ની છું અને તમારાથી કદી છૂટી પડવાની નથી. તમે રાજમહેલમાં સુખ ભોગવો ત્યારેજ તમારી સાથે રહેવાને કંઈ હું તમને પરણી નથી. તમે જ્યાં જશો ત્યાં હું તમારી સાથેજ સુખી થઈશ એમ મારી ખાતરી છે. મારા પ્રિય સ્વામી રામચન્દ્રજી સાથે હશે તો ભયાનક જંગલ પણ મને રાજમહેલ જેવું સુખ આપશે, અને એઓ

સાથે નહિ હોય તો સુંદરમાં સુંદર રાજમહેલ પણ મારે મન તો એક બેરાન જંગલના ઝુંપડા જવો છે. મને એકલી રહેવાનું કહેશે મા. જીવમાં જીવ છે ત્યાંસુધી જ્યાં તમે ત્યાં હું, અને જ્યાં તમે દેહ છોડશે ત્યાં હું પણ દેહ છોડીશ.”

૮. આમ રામ પોતાના પિતાનો રાજદરબાર છોડી નીકળી પડ્યા, અને એમના ભાઈ લક્ષ્મણ પણ એમની સાથે થયા. રામ, સીતા, ને લક્ષ્મણ નગરમાંથી નીકળી ઘણે દૂર ગયાં. પ્રથમ તેઓ મધ્ય હિંદુસ્તાનના ડુંગરી પ્રદેશમાં અને પછી દક્ષિણ હિંદુસ્તાનનાં મોટાં જંગલોમાં ગયાં. રસ્તામાં મોટી મોટી નદીઓ આવી તેને પાર તેઓ મછવામાં બેસીને જીતયાં.

૯. રામ અયોધ્યામાંથી ગયા પછી વૃદ્ધ પિતાથી તેમના વિના રહી શકાયું નહિ અને શોકમાં ને શોકમાં તેમણે દેહ છોડ્યો. તેમની દુષ્ટ સાવકી માએ ધાર્યું કે હવે મારો પુત્ર ગાદી પર બેસશે. પણ એ તો ભલો અને સાચો હતો અને રામને ચહાતો હતો. પાછળ જઈ એણે તેમને શોધી કાઢ્યા અને ત્યાંથી અયોધ્યા પાછા ફરી રાજ્યાસન પર બેસવાને માટે તેમને બહુ બહુ સમજાવ્યા.

૧૦. પણ કેમે કર્યા રામ પાછા ફર્યા નહિ. તે બોલ્યા, “મારે વનમાં ચૌદ વરસ રહેવું એવી મારા પિતાએ મને આજ્ઞા કરી છે અને તે પાળવાનું મેં વચન આપ્યું છે. ક્ષત્રિય રાજકુમારથી વચન તોડાય નહિ. ચૌદ વરસ પૂરાં થશે ત્યાંસુધી હું કદી



રામ વનવાસ જાય છે.

પાછો ફરવાનો નથી.” આથી નાના ભાઈને એકલા પાછું જવું પડ્યું. પણ તે પણ પોતે ગાદી પર બેઠો નહિ. હકદાર રાજ રામ છે એમ ખતાવવાને માટે તેણે ગાદી ઉપર રામની પાકુકા મૂકી, અને પાછા આવે ત્યાંસુધી તેમને બદલે અયોધ્યા ઉપર કારભાર ચલાવ્યો.

૧૧. ધણું વરસ રામ ઘેર વનમાં રહ્યા. ત્યાં જે લોકો વસતા હતા તેમની સાથે તેમને દેસ્તી બંધાઈ. તેઓ કદે નાના અને રંગે કાળા હતા, તેમજ આકારમાં કરૂંપા હતા અને ઝાડોમાં રહેતા હતા. ક્ષત્રિયો તો જાયા, ગોરા, ને શોભિતા હતા, તેથી તેઓ આ લોકોને વાનર કહેતા.

૧૨. એક દહાડો રામ અને લક્ષ્મણ શિકાર કરવા ગયા હતા એવામાં એક નિર્દય રાજ રાવણ બાપડાં સીતાનું હરણ કરી ગયો, અને પોતાને દેશ લંકા લઈ ગયો. એ લંકાને હાલ સીલોન કહે છે. સીતાને પાછાં લાવવા માટે રામ રાવણની પાછળ પડ્યા અને એ કામમાં તેમને જંગલમાં વસતા કાળી ચામડીવાળા વાનર મિત્રોએ મદદ કરી. તેમના એક સરદારનું નામ હનુમાન્ હતું. તેને હિંદુઓ વાનરદેવ તરીકે પૂજે છે. રાવણને મારી રામચન્દ્ર સીતાને સહીસલામત પાછા લાવ્યા.

૧૩. આખરે, ચૌદ વરસ પૂરાં થયાં એટલે રામ અયોધ્યા ગયા અને ત્યાં તેમણે ધણું વરસ રાજ્ય કર્યું. તેમની જિંદગીનો ઇતિહાસ રામાયણ નામના પુસ્તકમાં વર્ણવ્યો છે.

હજારો વર્ષ થયાં હિંદુઓ રામચન્દ્રને દેવ તરીકે પૂજે છે. દરેક હિંદુ છોકરાએ રામ જેવા બહાદુર ને એકવચની થવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ અને દરેક હિંદુ બાળાએ સુંદર, મધુર, અને મૈમાળ સીતાજી જેવી થવા ટ્રાશીશ કરવી.

## ૨. બુદ્ધની વાર્તા.

૧. રામના જમાના પછી ઘણે લાંબે વખતે, આસરે ૨,૫૦૦ વર્ષ ઉપર, એજ અથોધ્યા પ્રાન્તમાં એક બીજે ક્ષત્રિય રાજ થઈ ગયો, તે બહુ પ્રખ્યાત થયો. તેનો પિતા શાક્ય નામના લોકો પર રાજ્ય કરતો હતો. તે બહાદુર અને લડવૈયો હતો. તેને એકનો એક પુત્ર હતો તેનું નામ ગૌતમ હતું. તેને સિદ્ધાર્થ પણ કહેતા હતા. તે પોતાના જોડો શૂરવીર થાય એવી તેની ઇચ્છા હતી.



કુમાર સિદ્ધાર્થ.

૨. આ કારણથી રાજ્યે ગૌતમને લાલો, કામદું, અને તલવારનો ઉપયોગ કરતાં શિખવ્યું. રાજકુંવર સુંદર અને કાન્તિવાળો હતો, અને રાજતેમજ તેની પ્રજાના સર્વ લોકો તેને માટે મંગારી ધરાવતા હતા. કુંવરને પરણાવવામાં આવ્યો હતો અને તેની સ્ત્રીના પર તેનું ઘણું વહાલ હતું. એ સ્ત્રીથી તેને એક પુત્ર થયો હતો. ગૌતમને

રહેવાને રાજાએ સુંદર મહેલ આપ્યો હતો, અને ત્યાં તેને હરેક રીતનું સુખ મળી શકે એવી ગોઠવણ કરવામાં આવી હતી.

૩. ગૌતમ ધણો ડાહ્યો અને વિચારવન્ત હતો. તેની વાણી ધણી મીઠી હતી અને દૃઢ્ય ધણું માયાળુ હતું. અધાં પ્રાણી તરફ તે દયા બતાવતો હતો. ધણી વાર શિકાર કરતાં કરતાં, જ્યારે તે બાપડાં નિરપરાધી હરણાંને જંગલમાં ઘાસ ચરતાં જોતો ત્યારે તે એકદમ અટકી જતો, તેનું હૃદયું દયાથી ભરાઈ જતું, અને તેનું કામડું તેના હાથમાં અર્ધું ખેંચેલું ને ખેંચેલું રહી જતું. તે બોલી જાતો, “એ બાપડાં પ્રાણીને મારે શા માટે મારવાં જોઈએ?” એમ કહી તે તીર ભાથામાં મૂકી દેતો અને કોઈ પણ જાતનો શિકાર કર્યા વગર પાછો ઘેર જતો. ધણી વાર ઘોડા પર સવારી કરી સરતમાં ઘોડો દોડાવતાં દોડાવતાં તે એકદમ થાણી જતો; કેમકે તેને એમ લાગતું કે ઘોડો થાકી ગયો છે ને તે ખૂબ હાંફે છે. આવી વખતે તે સરતમાં હારતો તો તેની તેને દરકાર નહોતી, પણ એડી મારી ઘોડાને દોડાવવાનું તેને કદી મન થતું નહિ.

૪. એક વખત, વસન્ત ઋતુના દિવસમાં તેના પિતાએ તેને કહ્યું, “ચાલો, મારી સાથે ઘોડા ઉપર સવાર થઈ ફરવા નીકળો, ખેતરો કેવાં સુંદર દેખાય છે તે આપણે જોઈએ.” એ પ્રમાણે તેઓ ધીમે ધીમે ઘોડા ચલાવી આસપાસ નજર કરતા હતા, અને બાગ અને કુવાઓથી શોભતા પ્રદેશો, લીલું-



છમ જેવું ધાસ અને અનાજનાં ભરેલાં ખેતરો, અને ફળથી નમી પડતાં ઝાડો જોઈને ગૌતમને આનન્દ આનન્દ થઈ રહ્યો. પણ એવામાં તેણે એક ખેડુતને મુડદાલ જવા બળદને હાંકતાં જોયો. તેની પીઠ પર સોજે આંચો હતો અને ખેડુત તેને લાકડીથી મારી મારીને ચલાવતો હતો; પણ તેથી તેને એટલી બધી વેદના થતી હતી કે તેને લીધે તેનાથી ચલાતું નહિ અને ધણી વાર બેસી જવા જેવું કરતો હતો. આગળ ચાલતાં ગૌતમે એક બાજ પક્ષીને કપૂતર ખાતાં જોયું. વળી થોડેક આગળ ચાલ્યો એટલે તેણે એક કપૂતરને માખીઓને મારી ખાતાં જોયું. આ બધા દેખાવથી તે બહુ શોકાતુર થઈ ઘેર પાછો ફર્યો.

૫. આ બનાવ બન્યા પછી થોડેક દહાડે ગૌતમને એક રાત્રે સ્વપ્નું આવ્યું. સ્વપ્નામાં તેણે એક ધરડો ને નબળો માણસ જોયો. તેનાથી ચાલી શકાતું નહોતું અને ઘડપણથી એવો તો નબળો થઈ ગયો હતો કે તેનાથી ભેલાં પણ ભાગ્યેજ રહેવાતું. આ માણસને જોતો હતો એવામાં તેણે એક એવો અવાજ સાંભળ્યો કે “ગૌતમ, તું પણ આ માણસના જેવોજ ધરડો ને નબળો થઈશ.” ત્યારપછી તેણે એક બીજો માણસ દીઠો, તે ધણો બીમાર હતો અને મંદવાડની વેદનાથી બૂમાબૂમ પાડતો હતો. તેને જુએ છે એવામાં તેણે પાછો એક અવાજ સાંભળ્યો, “ગૌતમ, તું પણ એક દિવસ એનાજ જેવો મોઢો

થઈશ અને તને પણ એનાજ જેવી પીડા થશે.” પછી તેણે એક માણસને ટાઢને લીધે સજડ થઈ ગયલો અને જમીન પર મુડદાલ થઈ ગયલો જોયો; અને વળી એક અવાજ સાંભળ્યો, “ગૌતમ, તારી પણ એવીજ દશા થવાની છે. તારે પણ એક દિવસ મરવુંજ છે.”

૬. આ વખતે ગૌતમની હંમર ત્રીસ વરસની થઈ હતી; અને ઉપલો ખનાવ ખન્યાને બીજજ દહાડે તેણે પોતાની પત્ની, પુત્ર, પિતા, સર્વને તજી દીધાં અને જંગલમાં જઈને વસ્યો. ત્યાં તેણે સાત વરસ ગાળ્યાં અને દુનિયામાં ઠેકાણે ઠેકાણે દુઃખ, પાપ, અને શોક જેવામાં આવે છે તેનો શી રીતે નાશ થાય કે તે શી રીતે દૂર કરી શકાય તેનો વિચાર કર્યો કીધો. એમ વિચાર કરતાં કરતાં તેને એમ લાગ્યું કે હા, હવે મને સુખનો ખરો માર્ગ જડ્યો છે.

૭. સારપછી તે જંગલમાંથી વસ્તીમાં પાછો ફર્યો અને પિસ્તાળીસ વરસ લગણુ આખા દેશમાં ઠેકાણે ઠેકાણે ભટકી તેણે નવા ધર્મનો બોધ કર્યો. તેણે પોતાનું અસલ નામ ગૌતમ તજી દીધું; કેમકે હવે તેને રાજ થવાની બીલકુલ ઇચ્છા નહોતી. એ નામ છોડી દઈ તેણે ‘બુદ્ધ’ એવું નામ ધારણ કર્યું. એનો અર્થ ‘જગેલો’ એટલે બુદ્ધિવાળો, ડહાપણવાળો થાય છે. એણે જ ધર્મ ફેલાવ્યો તેનું નામ બુદ્ધધર્મ કહેવાય છે.

૮. એ ધર્મ ધણાં માણસોએ કબૂલ કર્યો અને બુદ્ધની જિંદગી સુધીમાં પણ લાખો હિંદુઓ બુદ્ધધર્મમાં દાખલ થયા. છેક છસે વરસ લગણુ હિંદુસ્તાનનો મુખ્ય ધર્મ બુદ્ધ રહ્યો. બુદ્ધના મરણ પામ્યા પછી સેંકડો વરસ સુધી તે ધર્મના લોકોએ તેને દેવ તરોડે પૂજ્યો અને ઠેકાણે ઠેકાણે તેની મૂર્તિ સ્થાપી. એવી એક મૂર્તિનું ચિત્ર આ પાસે આપ્યું છે.



બુદ્ધ.

૯. બુદ્ધ ધણો દયાળુ હ-

તો. એનાજેવો દયાળુ પુરુષ

ભાગ્યેજ થયો હશે. એણે લોકોને એવો બોધ કર્યો કે પ્રાણિમાત્ર તરફ ભલા ને દયાળુ થવું એ તમારી ફરજ છે અને કોઈની તરફ ધાતકી થવું કે કોઈને ઈજા કરવી એ પાપ છે. એણે કહ્યું કે ઈશ્વરની નજરમાં બધાં માણસ સ્વતન્ત્ર ને સરખાં છે અને જ માણસો પવિત્ર અને નિર્મળ જિંદગી ગાળે છે, હમ્મેશ સાચું બોલે છે, ને કદી જૂઠું બોલતા નથી, તેઓ બધાં સમાન છે.

### ૩. વિક્રમાદિત્ય અને તેનું ધર્માસન.

૧. અગાઉ કહી ગયા તે પ્રમાણે બુદ્ધ ધર્મ હિંદુસ્તાનમાં આસરે છસે વરસ મુખ્ય ધર્મ રહ્યો. ત્યારપછી, નવીન સ્વરૂપમાં પ્રાચીન હિંદુ ધર્મ સ્થપાયો, તેના બળથી બુદ્ધ ધર્મ હિંદુસ્તાનમાંથી ધીમે ધીમે જતો રહ્યો. બુદ્ધે ઉપદેશ કરેલા નિયમો પ્રમાણે વર્તનારાઓની સંખ્યા ઓછી થતી ગઈ અને બ્રાહ્મણોના બોધ કરેલા નિયમોને અનુસરનારાઓની સંખ્યા વધતી ગઈ. આખરે ચારસે વરસને સુમારે હિંદુસ્તાનમાં બુદ્ધ ધર્મ પાળનાર એક પણ માણસ રહ્યું નહિ.

૨. ચારસે વરસની આ લાંબી મુદતમાં બુદ્ધ ધર્મને ઠેકાણે બ્રાહ્મણોએ ઉપદેશ કરેલો નવીન સ્વરૂપમાં હિંદુ ધર્મ ધીમે ધીમે દેશમાં પ્રસર્યો, એ મુદત નવીન હિંદુ યુગ કહેવાય છે. એ સમય આસરે સોળસે વરસ પહેલાં શરૂ થયો. એ સમયમાં ઘણા મોટા હિંદુ રાજાઓ થઈ ગયા, તેઓમાં વિક્રમ સર્વથી વધારે પ્રખ્યાત હતો.

૩. એનું આખું નામ વિક્રમાદિત્ય (આદિત્ય એટલે સૂર્ય જેવા પરાક્રમવાળો) હતું અને એને વિક્રમાર્ક ઠે વિક્રમાન્ત પણ કોઈ વખત કહે છે. એના જમાનામાં એ ઘણો પરાક્રમી વીર હતો. એને વિષે ઘણી વાર્તાઓનાં પુસ્તકો લખાયાં છે અને

હિંદુસ્તાનમાં ધણાખરા છોકરાઓએ તે પુસ્તકો વાંચ્યાં હશે; કમકે તે બધી દેશી ભાષાઓમાં લખેલાં માલમ પડે છે.

૪. વિક્રમને થઈ ગયાને એટલાં બધાં વર્ષ વીતી ગયાં છે કે એ બરાબર કયા વર્ષમાં થયો તે આપણે જાણતા નથી. એ એવો તો પ્રસિદ્ધ હતો કે એની પછી આવનારા ધણા રાજાઓએ એનું નામ ધારણ કરીધું છે. વિક્રમ નામના ધણા રાજાઓ થઈ ગયા અને તેમાંના કેટલાક મોટા રાજા હતા. એ બધાનાં પરાક્રમોની વાતો પહેલા થઈ ગયલા વિક્રમ રાજાનાં પરાક્રમોની વાતો સાથે એવી તો સેળભેળ થઈ ગઈ છે કે કયા રાજાએ કયું પરાક્રમ કર્યું તે ઘણી વાર બરાબર કહી શકાતું નથી.

૫. તોપણ કેટલાક વિદ્વાનોનું હવે એવું મત છે કે મહાન્ વિક્રમ રાજાને થઈ ગયાને આસરે પંદરસેં વરસ થયાં. એનું ખરું નામ બીજે ચન્દ્રગુપ્ત હતું ને વિક્રમાદિત્ય તો માત્ર એનાં પરાક્રમને લીધે કહેતા હતા. વિન્ધ્યાચળની ઉત્તરના ભાગ પર એટલે હિંદુસ્તાનના લગભગ તમામ ભાગ પર એક વખત ગુપ્ત વંશના બળવાન રાજાઓ રાજ્ય કરતા હતા તે વંશમાં વિક્રમ થઈ ગયો અને તેમાં તે સર્વથી વધારે બળવાન હતો.

૬. આ પાસેનું ચિત્ર ચન્દ્રગુપ્તનું છે અને તે તેના એક સિક્કા ઉપરથી પાડ્યું છે. થોડાં વરસ ઉપર એ સિક્કો જમીનમાંથી ખોદી કાઢવામાં આવ્યો હતો. એના જમણા હાથમાં એક મોઢું ધનુષ છે, તે એના સિવાય કોઈથી ન-

માવી શકાતું નહિ અને એના હાથા હાથમાં એક મોટું ખાણુ છે. માળવા દેશ જને ત્યાર-  
પછીના સમયમાં પૂર્વ રજ-  
પૂતસ્થાન કહે છે તે દેશના  
ઉજ્જન શહેરમાં તે રાજ્ય  
કરતો હતો. એ સુંદર જાણી  
દેશ આરાવલી અને વિન્ધ્ય  
પર્વતોની વચ્ચે આવેલો છે.



૭. ચન્દ્રગુપ્તના સમય  
પહેલાં શક અથવા સિધિચ્ચન

વિક્રમાદિત્ય ચન્દ્રગુપ્ત.

લોકોની ટાળીઓ પોતાને દેશથી હિંદુસ્તાનના વાયવ્ય પ્રદે-  
શોમાં આવી હતી. તેઓ હિંદુસ્તાનની નૈર્ઋત્યના સર્વ પ્રદેશો-  
પર રાજ્ય ચલાવતી હતી. તેમને ચન્દ્રગુપ્તે હરાવી અને શકારિ-  
શક લોકોનો શત્રુ, શક લોકોનો સંહાર કરનાર—એવી સંજ્ઞા  
ધારણુ કરી.

૮. વિક્રમ રાજનો દરબાર ધણા કવિ અને પંડિતોથી  
ભરેલો હતો. હિંદુસ્તાનના દરેક ભાગમાંથી તેઓ ત્યાં ભેગા  
થતા હતા; કેમકે વિક્રમ રાજનો તેમના તરફ ધણો પ્રેમ હતો.  
એમાંના નવ એવા તો પ્રસિદ્ધ હતા કે રાજ્યાસનની આસપાસ  
નવ હીરા પ્રકાશતા હોય તેમ તેઓ નવ રત્ન તરીકે જાણીતા  
થયા હતા. એમાંનું સર્વથી વધારે તેજસ્વી રત્ન હિંદુસ્તાનનો

મોટામાં મોટા કવિ કાલિદાસ હતો. રાજનો દરબાર સૂર્યના જવો પ્રકાશતો હતો અને તેનું તેજ આખા દેશમાં અને દૂર આવેલા પ્રદેશોમાં પણ ફેલાઈ રહ્યું હતું.

૯. વિક્રમ એક મોટા રાજ અને બળવાન તથા શૂરવીર હતો એટલું જ નહિ, પણ તેનીજ સાથે એ એક ધણો પ્રખ્યાત ન્યાયાધીશ હતો. લોકો કહે છે કે એની પહેલાં કે પછી એના જવો ન્યાયાધીશ કાઈ થયો નથી. ન્યાય આપવામાં એ કદી ભૂલ કરતો નહિ. જે સર્વ એ રાજની પાસે ન્યાય કરાવવા આવતા તે સંતોષ પામી પાછા ફરતા. જેના લાભમાં રાજ ન્યાય કરતો તે, તેમજ જેની સામા ન્યાય કરતો તે બંને સરખા રાજ થતા.

૧૦. વિક્રમ રાજ એક મોટા ધર્માસન પર બેસતો તેને સિંહાસન કહેતા હતા; કેમકે તેના પગ બાર સિંહની પત્થરની આકૃતિવાળા હતા. લોકો એ રાજ્યાસનને કદી વીસરી ગયા નથી; તેમજ જે મહાન્ ન્યાયાધીશ એના પર બેસી ન્યાય આપતો તે પણ કદી એને વીસરતો નહોતો. કાઈ મોટા ન્યાયાધીશ હોય છે તો હજી પણ લોકો કહે છે કે એણે વિક્રમના સિંહાસન પર બેસી ન્યાય કીધો છે. કહે છે કે આનું કારણ વિક્રમના સિંહાસનને લગતી એક અદ્ભુત વાત કહેવાય છે તે છે. તે વાર્તા આ પ્રમાણે છે:-

૧૧. વિક્રમરાજને થઈ ગયાને સેંકડો વરસ થયાં એટલે જ શહેરમાં એણે આવાં પરાક્રમથી રાજ્ય કર્યું હતું તે શહેરને ઠેકાણે મોટાં મોટાં ખંડિયેરો થઈ ગયાં અને તેના ઉપર જંગલી ઝાડો ઊગી નીકળ્યાં. ઢેટલાક ગામડાના છોકરાઓ ગાયો ચરાવતાં આ જંગલમાં રમવા આવતા અને એમ રમતાં રમતાં એક દિવસ બે છોકરાઓ વચ્ચે કંઈક કારણસર કજીઓ થયો. તેમણે એક ત્રીજા છોકરાને કજીઓ પતાવવા નીમ્યો અને કહ્યું કે તારે અમારા બેનું કહ્યું સાંભળી ધનસાફ કરવો. તેણે ધાસથી છવાયલો એક જિયો ટેકરો શોધી કાઢ્યો અને ત્યાં બેસી છોકરાઓને મશ્કરીમાં કહ્યું કે હું તમારો ન્યાયાધીશ થયો છું અને તમારો મુકદ્દમો સાંભળી ન્યાય કરીશ. દરેક છોકરે તેની આગળ આવી જ કંઈ કહેવું હતું તે કહ્યું.

૧૨. બધા છોકરાનું કહેવું સાંભળી રહી તે ન્યાયાધીશે ઢાણ ખરો હતો ને ઢાણ ખોટો હતો તે બતાવી આપ્યું. આ ચુકાદો તેણે એવો તો સારી રીતે આપ્યો, તેમાં તેણે એવી તો વિદ્વત્તા અને ઠરેલ ધરડા માણસ જેવું ડહાપણ બતાવ્યું કે ગામના ઢેટલાક લોકો ત્યાં ઊભા હતા તે આ જોઈને ધણા આશ્ચર્ય પામ્યા. ગાય ચરાવનાર છોકરાઓને આ રમત એવી તો ગમી કે તેઓ દરરોજ એ પ્રમાણે રમવા લાગ્યા. તરતજ તેમણે બીજા છોકરાને ન્યાયાધીશ નીમ્યો; પણ તેણે પણ એવીજ ચાલાકી ને વિદ્વત્તાથી ન્યાય કર્યો. મૂર્ખ છોકરો પણ ન્યારે એ



ટેકરી પર બેસતો ત્યારે ડાહ્યો થઈ જતો, એક વિદ્વાન જેવું ભાષણ કરતો, અને કોઈ પણ જાતની ભૂલ કરતો નહિ.

૧૩. આ વાત બધે જાણીતી થઈ એટલે પુખ્ત ઉંમરે આવેલા લોકો પણ તે ટેકરી આગળ આવવા લાગ્યા અને તે ગાય ચરાવનાર ન્યાયાધીશ આગળ પોતાનો મુકદ્દમો સંભળાવવા લાગ્યા. એ ટેકરી પર બેસી ન્યાયાધીશનું કામ કરનાર દરેક છોકરો ડહાપણનો ભરેલો દેખાતો અને તે ન્યાય આપતો તેમાં કોઈ જાતનો દોષ નહોતો. આ વાત આખરે ત્યાંના રાજાને કાને ગઈ. તેણે પોતાની સભાના પંડિતોને પૂછ્યું કે તમે આને વિષે શું ધારો છો ?

૧૪. એક ડાહ્યો વૃદ્ધ આદમી બોલ્યો, “હાલ જ્યાં આ જંગલ આવેલું છે ત્યાં અગાઉ એક મહાન વિક્રમ નામનો રાજા રાજ્ય કરતો હતો. જે એક મોટા સિંહાસન પર બેસી તે ન્યાય કરતો હતો તે સિંહાસન આ ટેકરાની નીચે હોવું જોઈએ. ગાય ચરાવનાર છોકરો ન્યાય આપે છે ત્યારે તે બોલે છે તે બોલ તે છોકરાના છે, પણ વિચાર તો વિક્રમ રાજાના છે અને તે વિચારો તે બાળ ન્યાયાધીશના મુખમાંથી બહાર આવે છે.”

૧૫. તે રાજા ધણો ડાહ્યો હતો. અસલના વખતમાં વિક્રમ રાજા ડાહ્યો ને ન્યાયી ગણાતો હતો તેવો ડાહ્યો ને ન્યાયી થવા તે આતુર હતો, તેથી તેણે કહ્યું, “એ ટેકરા નીચેની જમીન છાંડી ખોદો અને જુઓ કે તેમાંથી વિક્રમ રાજાનું

સિંહાસન જડી આવે છે. જો જડી આવે તો તેને અહિં લાવો. હું પણ તે પર બેસીને ન્યાય કરું કે મારો ન્યાય પણ અદલ ને દોષરહિત થાય.”

૧૬. સેંકડો મનુરો હથિયારો લઈ ત્યાં ગયા અને ટકરા નીચેની જમીન ખૂબ જાડી ખોદી કાઢી. આખો દહાડો સખ્ત મનુરી કરી એટલે તેમને વિક્રમ રાજનું સિંહાસન જોઈતું હતું તે જડી આવ્યું. પત્થરમાંથી ઢાતરી કાઢેલા પાંખવાળા બાર સિંહના ખભા પર ગોઠવેલા એક નક્કર આરસ પહાણની મોટી તક્તીનું એ સિંહાસન બનેલું હતું. તે એવું તો ભારે હતું કે પચાસ મજબૂત માણસો પણ તેને ભાગ્યેજ જાંચકી શકે. તે બહુ વજનદાર હોવાથી મનુરો તેને ઠેકાણે ઠેકાણે મૂકી વિસામો લઈ રાજને મહેલે મહામુશીબતે લઈ ગયા. આખરે તેને રાજના સભામંડપમાં મૂક્યું. તેને ખૂબ ધસી ધસીને સાફ કર્યું એટલે તે કાળો આરસ પહાણ કાચ જેવો ચકચકિત થયો.

૧૭. બીજા દહાડે પોશાક પહેરી રાજ તે સિંહાસન પર બેસવા ગયો. પણ પાસે ગયો કે તરતજ તે બીકથી ચમકી પાછો હઠ્યો; કેમકે એક અચંબો પામવા જેવો બનાવ બન્યો. સિંહાસનના સિંહોને વાચા થઈ. છેક જાડાણમાંથી આવતો હોય એવે જાડે સ્વરે દરેક સિંહ વારા ફરતો બોલ્યો, “હે રાજ, વિક્રમાદિત્યના સિંહાસન પર બેસવા તું લાયક છે? જો ખર તારો ખરો હક નથી એવો ઠાઈ બીજા રાજનો મુલક કે તે

રાજની એવી દોલત લેવાનો તે કદી મનસુખો કર્યો નથી? તને વાજખી ન લાગે એવું તે કદી કર્યું નથી? શું તારું અન્તઃકરણ એક બાળકના અન્તઃકરણ જેવું શુદ્ધ અને પાપથી મુક્ત છે? તું શું આ રાજ્યાસનને માટે યોગ્ય છે?”

૧૮. તે રાજ સારી પેઠે જાણતો હતો કે મેં બીજા રાજઓના મુલક અને પૈસા લઈ લેવા માટે તેમની સાથે ઘણી વાર લડાઈઓ કરી છે અને હું જાણતો હતો કે આ વાજખી નથી તેમ છતાં પણ મેં એવાં ગેરવાજખી કામ વારંવાર કર્યાં છે. આ ભવ્ય સિંહાસન આગળ મારાથી ન્હોતું બોલાયજ નહિ એમ તેને લાગ્યું; તેથી તે બોલી ઊઠ્યો, “હું એ સિંહાસનને લાયક નથી.” એમ કહે છે કે ત્યારપછી તે સિંહાસને પોતાની પાંખો વિસ્તારી અને દેખાય નહિ એટલે જાયે આકાશમાં તે સિંહાસન લઈ ગયા.

૧૯. જેમણે આ અદ્ભુત બનાવ જોયો તેઓ તો આશ્ચર્યમાં ને આશ્ચર્યમાં ગરક થયલા બેતા ઊભાજ રહ્યા; પણ તે રાજ તો ઘણો શોકાતુર થયો. પછી જે ધરડા ડાઘા સલાસદે તે સિંહાસન વિષે રાજને પ્રથમ ખબર આપી હતી, તેણે તેને દિલાસો આપવા માંડ્યો અને કહ્યું, “હે રાજ, શોક મા કરો. પૃથ્વી પરનો કોઈ પણ રાજ હવે એ મોટા સિંહાસન પર બેસી શકશે નહિ. નાના ગોવાળના છોકરાઓ તે પર બેસતા હતા, કેમકે તેમનાં હૃદય શુદ્ધ હતાં; પણ એ બાળકના જેવા

ચોક્કા અન્તઃકરણવાળા અને પાપ વિનાના રાજાઓ દુનિયામાં ક્યાં છે?”

#### ૪. ધારા નગરીનો રાજા જગદેવ પરમાર.

૧. કૃષ્ણજી નામના કવિએ રચેલા રત્નમાળ કાવ્યમાં ગુજરાતના જૂના વખતના રાજાઓની ધણી વાર્તાઓ આપેલી છે. ૧,૦૦૦ વર્ષ અગાઉ, મુસલમાનોએ ગુજરાત પર હુમલો કર્યો તે પહેલાં એ રાજાઓ થઈ ગયા. એ બધા રજપૂત હતા અને મુખ્યત્વે સોળંકી વંશના હતા.

૨. એ રાજાઓમાં જગદેવ પરમાર નામે એક ધણો પ્રસિદ્ધ રાજા થઈ ગયો. માળવા દેશમાં ધારા નગરીમાં ઉદ્યાદિત્ય નામે રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તેને બે રાણી હતી. તેમાંની એક વાઘેલા જાતની હતી, તે વાઘેલી કહેવાતી હતી, અને બીજી સોળંકી જાતની હતી તે સોળંકીણી કહેવાતી. વાઘેલી રાણી રાજાની માનીતી હતી અને તેનો પુત્ર રણધવળ પાટવી કુંવર હતો. સોળંકીણીનો કુંવર તેનાથી બે વરસે નાનો હતો. તે ધણો ખૂબસૂરત કુમાર હતો અને તેનું નામ જગદેવ હતું; પણ તેની માની પેઠે તે રંગે ધણો શામળો હતો.

૩. વાઘેલી રાણી એવી અદેખી હતી કે તે સોળંકીણીને રાજાની પાસે કબી જવા દેતી નહિ, તેથી જગદેવ

જીવતો છે એવી પણ રાજને ખબર નહોતી. ખાર વરસનો થયો ત્યાંસુધી તે પોતાની માતા સાથે એક નાના ઝુંપડામાં રહેતો હતો. એક દિવસ તેના આપને દૈવયોગે તેને વિષે ખબર મળવાથી તેણે તેને પોતાની પાસે બોલાવ્યો. તે ધણો ખરાબ પોશાક પહેરી રાજમહેલમાં ગયો. તેના અંગ પર એક પણ આભૂષણ નહોતું. તેના પિતાએ જોયું કે તે ધણો ખૂબસૂરત છે. તે તેને ભેટી પડ્યો અને પોતાની પાસે બેસાડી કહ્યું, “પ્રિય કુમાર, આવાં ગંદાં લુગડાં શા માટે પહેર્યાં છે ?” કુંવરે જવાબ દીધો, “પિતાજી, તમે મારી માતાને પોષણને માટે એકજ ગામ આપ્યું છે. ખાનપાન, લુગડાંલત્તાં, નોકર, ગાડી, બળદ એ બધાંનો ખર્ચ એમાંથી જ આપવાનો છે. આથી આ લુગડાં કરતાં વધારે સારાં લુગડાં તે મને અપાવી શકતી નથી.” એ સાંભળી રાજ ઝંખવાણો પડી ગયો; અને ખજાનચીને હુકમ કર્યો કે રાજકુંવરને દરરોજ ચાર રૂપીઆ આપવા. કુંવરે કહ્યું, “મને ખાતરી છે કે એ પૈસા મને કદી મળવાના નથી. મારી સાવકી માતા, માજી, મને એ પહોંચવા દેનારજ નથી.” એમ કહી કુંવર ઘેર ગયો.

૪. આ વાતની ખબર વાઘેલી રાણીને પડી ત્યારે તે ગુસ્સાથી લાલચોળ થઈ ગઈ. રાજ પાસે જઈ તેણે કહ્યું, “તમે તમારા પેલા શામળા કુંવરને શું આપ્યું? જે આપ્યું હોય તે પાછું મંગાવી લો.” રાજએ કહ્યું, “ભલે તે શામળો હશે,

પણ તે ખૂબસૂરત છે. તે રજપૂતનું નામ શોભાવે એવો નીવડનાર છે. મેં જ આપ્યું છે તે આપ્યું છે, પાછું લેવા આપ્યું નથી.”

૫. ત્યારપછી બે વરસ વીત્યાં એટલે જગદેવ સુંદર, પુષ્ટ, તરુણ પુરુષ થયો. તે વયનનો સાચો હતો અને દરેક જણ તરફ ભલો ને માયાળુ હતો. બધાં માણસો તેનું સાંઝે બોલતાં. તેની કીર્તિ ગોર્ડ વંશના રાજા ગંભીરના કાન સુધી ગઈ. તે રાજાને એક કુંવરી હતી અને તેને માટે તે વર શોધતો હતો. તેણે પોતાના દિવાન અને કુળગોરને એક હાથી, નવ ઘોડા, અને સોનેરૂપે મઢેલા નાળિયેર સાથે ધારા નગરી મોકલ્યા અને પોતાની કુંવરી સાથે રાજકુંવરનાં લગ્ન કરવા કહેવડાવ્યું. તેઓ ધારા નગરી આવ્યા અને રાજાનો સંદેશો કહી સંભળાવી જગદેવ સાથે કુંવરીનાં લગ્નની માગણી કરી. ઉદયાદિત્ય રાજા તે વખતે લડાઈમાં શેકાયેલો હોવાથી નગરીમાં નહોતો. વાઘેલી રાણીને આ વાતની ખબર પડી. તેણે ગંભીરના દિવાનને લાંચ આપી સમજાવ્યો કે તમારે લગ્નનું નાળિયેર મારા પુત્ર રણધવળને આપવું અને એની સાથે કુંવરીનાં લગ્ન ગોઠવવાં. પણ કુળગોરે જગદેવને બોલાવી તેને જોઈ તેની સાથે લગ્નસંબંધી વાત કરી. ગંભીરની પાસે ગયા પછી જ હકીકત બની હતી તે તેણે તેને કહી સંભળાવી. તેણે કહ્યું, “પાટવી કુંવર રણધવળ છે; પણ રૂપાળો કુંવર તો જગદેવ છે. ખરેખર, તેની કાન્તિ સૂર્યના જેવી તેજસ્વી છે.”

૬. ગંભીરને આ વાતની ખબર થઈ ત્યારે તેણે ધારા નગરીના દિવાનને કાગળ લખ્યો કે જગદેવને મારી હજુરમાં મોકલો. વાઘેલી રાણીએ ગુસ્સામાં કહ્યું, “એ શામળીઆને જવા દો.” તેણે ધાર્યું કે એ રીતે એનું કાસળ ખત્ય છે. જગદેવે કહ્યું, “યોગ્ય પોશાક, આભૂષણ, ઘોડા, ને નોકર સિવાય મારાથી જઈ શકાય નહિ.” આ ઉપરથી રાણીએ એ બધું તેને અપાવ્યું અને તે વિદાય થયો.

૭. રસ્તે જતાં ટુકટોડા દેશ આવ્યો, તેમાં આવડા વંશનો રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તે ખતે આંધળો હતો, તેથી તેનો પુત્ર ખીરજ તેને ઠેકાણે રાજ્ય કરતો હતો. તે રાજાને ખીરમતી નામે એક કુંવરી હતી, તેને માટે વર શોધતા હતા, પણ જડતો નહોતો. ખીરજ જગદેવને જોયો કે તે યોદ્ધા બિઠ્યો, “મારી બેન આવડીને માટે આ યોગ્ય વર છે.” રાજાએ લગ્નને માટે કપ્પુલાત આપી અને ખીજ દિવસે ધામધૂમથી લગ્નનો ઉત્સવ ઉજવવામાં આવ્યો. તેણે કુંવરને નાળિયેર, માળા, ૧ હાથી, ૨૫ ઘોડા, ને ૯ નોકર દાનમાં આપ્યાં.

૮. પછી તેઓ ગોર્ડ રાજાના દેશમાં ગયા. ત્યાં ગંભીર રાજાની કુંવરી બેડે જગદેવનાં લગ્ન થયાં. ગંભીરે તેને હાથી, ઘોડા, નોકરો, વગેરે ઘણું કીમતી દાન આપ્યું. પછી બે રાણી સાથે જગદેવ ધારા નગરી પાછો ફર્યો. તેનો બાપ લડાઈ-માંથી પાછો આવ્યો હતો, તે તેને બેઠીને બહુ આનન્દ

પામ્યો. પણ વાઘેલી રાણીના ગુસ્સાનો પાર રહ્યો નહિ. તેણે રાજાને જંપીને બેસવા દીધો નહિ, ને કુંવરને કાઠી પણ બતની બખ્શિશ આપવા દીધી નહિ. દહાડો ને રાત તેણે તેને ગાળો ભાંડ્યા દીધી. આખરે જગદેવથી તે સહન કરી શકાયું નહિ. તે પોતાની માતા, સોળંકીણી રાણી પાસે ગયો અને તેને કહ્યું, “માતાજી, મારાથી હવે અહિં રહી શકાય એમ નથી. નગરી છોડી હું માફ નસીબ પરદેશમાં અજમાવી લઈશ.” તે બધા તે માને ગમતું નહોતું; પણ આખરે તેને કપૂલ કરવું પડ્યું અને જગદેવ નગરી છોડી ચાલતો થયો. તેની સ્ત્રી, ચાવડી વીરમતી, તેની સાથે ગઈ. બીજી સ્ત્રી તો પિહેરમાં રહી.

૬. જગદેવે સોળંકી વંશના સિદ્ધરાજ જયસિંહની કીર્તિ વિષે બહુ સાંભળ્યું હતું. એ રાજા જગદેવની માનાજ વંશનો હતો. તેને ત્યાં જઈ તેના હાથ નીચે નોકરી કરવાનો જગદેવે નિશ્ચય કર્યો. તેને સિદ્ધરાજને પાટણ નગરે જવાનું હતું, તે રસ્તામાં એક મોટું જંગલ હતું. તે જંગલમાં નવ વરસ થયાં એક વાઘ ને વાઘેણ રહેતાં હતાં, તેની બાંક કાઠી તે રસ્તે થઈને ગયું નહોતું. જગદેવે પોતાની સ્ત્રીને કહ્યું, “તમે રસ્તાની જમણી બાજુએ સરત રાખજો ને હું ડાબી બાજુએ સરત રાખીશ.” છ માઇલ ચાલ્યાં એટલે ચાવડીએ કહ્યું, “વાઘેણ મારી નજરે પડી છે, તે ફદકો મારવાની તૈયારીમાં છે.” જગદેવ તૈયારજ હતો, તેથી જીવી તે ફદકો મારવા



જતી હતી કે તરતજ તેણે તેને તીર મારી ઠાર કરી. થોડેક આલ્યાં એટલે મોટી ગર્જના કરતો વાધ સામો આવ્યો. જગદેવે તેના માથા પર એવા તો બેરથી બાણ માર્યું કે તે તેના માથાની આરપાર નીકળી ગયું, અને તેના પ્રાણ તરત જતા રહ્યા.

૧૦. આખરે તેઓ પાટણ પહોંચ્યાં. રાજાએ તેને નોકરીમાં રાખ્યો અને દરરોજના ૧,૦૦૦ રૂપિયા આપ્યા. આ બેઈ બીજા સરદારો ધણા નારાજ થયા; પણ જગદેવે પોતાના શુરાતનથી ધણી વાર રાજાનો જીવ બચાવ્યો. તેણે તેની અરાઠ વરસ નોકરી બજાવી અને ધણું દ્રવ્ય ને કીર્તિ સંપાદન કર્યાં. અત્યારસુધીમાં તેને બે પુત્ર થયા હતા. તે ત્રીજી સ્ત્રી પરણ્યો, તે ભોજ નગરના કૂલ રાજાની કુંવરી હતી. પછી પોતાને વતન ધારા નગરીમાં પાછા ફરવાનો તેણે વિચાર કર્યો. પાટણનો રાજા તેને જવા દેવા બહુ નાખુશ હતો, પણ આખરે તેણે રાજા આપી.

૧૧. હવે જગદેવની કીર્તિ આખા દેશમાં ફેલાઈ ગઈ હતી. તે ધારા નગરી પાછા ફર્યો ત્યારે એક મોટા ને બળવાન રાજાની પેઠે, હાથી, ઘોડા, ને ધણા સાથીઓ સાથે ગયો. તેનો પિતા બહુ રાજી થયો અને શહેરના દરવાજા બહાર લગણુ તેને આવકાર દેવા સામો ગયો. જગદેવ પિતાને પગે પડ્યો, ભાઈને બેઠી પડ્યો, અને ધારા નગરીના ઉમરાવો અને સરદારોને નમન કર્યું. તેની માતા સોળંકીણી તેને બેઈને હરખાઈ

અને વાઘેલી રાણી પણ ખુશ થઈ અને નમી. જગદેવ પછી તેને પગે પડ્યો અને બોલ્યો, “માજી, હું તમારો પુત્ર છું, મારી બધી કીર્તિ તમારે લીધે છે.”

૧૨. ત્યારપછી તરતજ ઉદ્યાદિત્ય રાજ મોઢો પડ્યો. તેણે પોતાની પાસે બંને કુંવરોને ને સરદારોને બોલાવ્યા. તે બધાની સંમુખ તેણે કહ્યું, “હું માંડે રાજ્ય જગદેવને આપી જઈ છું. તમારે બધાએ એનો હુકમ માનવો.” જગદેવને તેણે કહ્યું, “તારા ભાઈ રણધવળનું રક્ષણ કરજે અને તેની તરફ હેતથી વર્તજે.” એમ કહી તે દેવલોક પામ્યો.

૧૩. જગદેવ પંદર વરસે વતન છોડીને ગયો હતો. તેણે સિદ્ધરાજ રાજની અરાઠ વરસ નોકરી કરી, પછીનાં આવન વરસ ધારા નગરીમાં બહુ સારી રીતે રાજ્ય કર્યું, અને ઘણી કીર્તિ સંપાદન કરી. તે મરણ પામ્યો ત્યારે તેની ઉંમર ૮૫ વર્ષની હતી. તેનું નામ ગુજરાતમાં હજી પણ લોકો યાદ કરે છે.

## ૫. કચ્છમાં ઝાલાઓનો સરદાર કેસર.

૧. મુસલમાન લોકો હિંદુસ્તાનમાં આવ્યા તે પહેલાં જૂના હિંદુ રાજ્યના સમયમાં ગુજરાતમાં ઝાલા નામની એક મોટી રજપૂત જાત હતી. એ જાતનું નામ ઝાલાવાડ શબ્દમાં

હયાત રહ્યું છે. તેમના જૂના રાજાઓમાંના એકને વિષે નીચેની વાત કહેવામાં આવે છે.

૨. કચ્છમાં કિરંતિ ગઢમાં વૈહિઆસ નામનો એક બહાદુર સરદાર હતો. તેના દહાડા ભરાયા એટલે તેનો મરવાનો સમય નજીક આવ્યો. પણ તે મરણશય્યામાં સૂતો હતો, તોપણ તેનો જીવ તેના ખોળીઆમાંથી નીકળતો નહોતો. તે પથારીમાં પાસાં ફેરવ્યાં કરતો હતો અને નીસાસા મૂકતો હતો. તેની આસપાસ તેના ભાઈઓ અને ભત્રીજાઓ ઊભા હતા. તેના પુત્ર કેસરે તેને કહ્યું, “પિતાજી, તમારો જીવ તમારા દેહમાંથી કેમ જતો નથી?” તેણે જવાબ દીધો, “મારા મનમાં મારા શત્રુ હમ્મીર સુમરૂના વિચાર ઘોળાયા કરે છે. તેની રાજધાની સુંદર છે અને તેની પાસે પુષ્કળ ઊંટ ને ઘોડા છે. મારું મન તેની સાથે લડવાનું છે, પણ હું તેમ કરી શકતો નથી. તમારામાંનો કોઈ પણ જો મારી સમક્ષ એવી પ્રતિજ્ઞા કરે કે હું તેના સુંદરમાં સુંદર ૧૨૫ ઘોડા હરી લાવીશ અને તે આપણા ભાટ લોકોને વહેંચી આપીશ, તો મારો જીવ સુખે જાય.” તેના ભાઈઓ અને ભત્રીજાઓએ કંઈ જવાબ દીધો નહિ. પછી, કેસર એ બધા કરતાં નાનો હતો, તે આંગળ ધસી આવ્યો ને બાપના હાથમાં પાણી મૂકી તેણે તેની ઇચ્છા પ્રમાણે કરવાનું વચન આપ્યું. આ ઉપરથી તે વૃદ્ધ સરદારનો જીવ શાન્ત રીતે ગયો ને તે દેવલોક પામ્યો.

૩. મરણની ક્રિયા સમાપ્ત થઈ અને તેરમાનો દિવસ ગયો એટલે કેસરે બકતર સજ્યું અને સગાંવહાલાંને પોતાની સાથે લઇવા જવા બોલાવ્યાં. પણ તેઓમાંથી કોઈ પણ તૈયાર થયું નહિ. તેઓ સારી પેઠે બાણતાં હતાં કે હમ્મીરના ઘોડાનું હરણ કરવા જવાથી એક ભારે જંગ મચશે. તેમાંના એકે કહ્યું, “તમારી સાથે અમારી જિંદગી અમારે શા માટે ખોવી જોઈએ?” કેસરે તેમને ગણકાર્યાં નહિ. તે પોતાના બાહુબળ પર વિશ્વાસ રાખતો હતો. તેના હાથ લાંબા હતા ને છેક ધુંટણની નીચે પહોંચતા હતા. તેનો ભાલો વજનમાં સવા મણ હતો અને તેનો ઘોડો મજબૂત ને ગરુડના જેવો વેગવાન હતો. તે એકલો હમ્મીરના દેશમાં ગયો. ત્યાં જઈ તેણે ઘોડાના તબેલા ઉઘાડ્યા, ઘોડાઓનું હરણ કર્યું, અને ભાટોને વહેંચી આપ્યા.

૪. હમ્મીર હવે તેના પર હુમલો કરવા આવશે એમ તે ધારતો હતો, પણ તે આવ્યો નહિ એમ માલમ પડ્યું ત્યારે તેણે શાણા સલાસદોને બોલાવી પોતાનું આવરદા કેટલું લાંબું છે તે પૂછ્યું. તેમણે એના ગ્રહ જોયા અને કહ્યું, “હવે તમારું આયુષ્ય બહુ લાંબો વખત પહોંચે એમ નથી.” પછી કેસરે કહ્યું, “હું આ ધરના ખૂણામાં બેઠો મરણ પામું તો તે મરણ કોઈના બાણવામાં આવવાનું નથી. મારું મરણ નજીક છે તો મારે નામના અને ખ્યાતિ મેળવવી જોઈએ અને બહાદુર રજ-

પૂતની પેઠે યુદ્ધમાં શુરાતનથી લડી મરવું જોઈએ.” પછી તે પોતાંક માણસ લઈ, પિતાના શત્રુ, હુમ્મીરના રાજ્યમાં પાછો ગયો, નદીકિનારે ૭૦૦ જાટ ચરતાં જોઈ તેમનું હરણ કરી લાવ્યો, અને પોતાના દેશના લાટામાં તેમને વહેંચી આપ્યાં. તેણે વિચાર્યું કે હવે તો હુમ્મીર મારા ઉપર હુમલો કર્યા વિના હેનાર નથી. પણ હુમ્મીરે તો કંઈ પણ કર્યું નહિ.

૫. તરતજ કેસર પાછો હુમલો કરવા નીકળ્યો. ૧ દિવસે દશેરાનો ઉત્સવ હતો. આ વખતે કેસર સુમરૂ શિની ૧૨૦ સ્ત્રીઓનું હરણ કરી લાવ્યો. તેણે પોતાના મધા સગાંવહાલાને બોલાવ્યાં અને તેમાંના દરેકને તે સ્ત્રીઓમાંની એકેક પત્ની તરીકે આપી. તેમાંની ચાર સ્ત્રીઓ તે પોતે રાણ્યો. આ વખતે હુમ્મીરે તે હરણ કરેલી સ્ત્રીઓને પાછી માપવાની માગણી કરવા પોતાના મુખ્ય પ્રધાનને મોકલ્યો. તેને તેને હસી કાઢ્યો અને કહ્યું, “તે સ્ત્રીઓ તો હવે અમારી પત્ની થઈ છે. શું અમે અમારી પત્નીઓ આપી દઈશું?” ત્યાર-પછી દસ ખાર વરસ વીતી ગયાં અને ત્યારબાદ છેવટે હુમ્મીરે મેક દૂતને મોકલી કહાવ્યું, “તારી સાથે લડવા આવ-લાને મને મન છે, પણ તારો દેશ કિરંતિ તો ખારાપાટમાં મેજવાળો પ્રદેશ છે. ત્યાં મારા લશ્કરને પોષણને માટે ખોરાક મળી રીતે મળે?”

૬. કેસરે જવાબ કહાવ્યો કે “તેની સંભાળ હું ખતે

હરપાળે ગુજરાતમાં ૨,૦૦૦ ગામ શી રીતે મેળવ્યાં. ૩૧

લઈશ. હું ૧,૦૦૦ એકર જમીન પર ઘઉં વવડાવીશ. તમે માત્ર આવો, બીજી ફીકર રાખશો મા.”

૭. બીજું એક વર્ષ ગયા બાદ આખરે હમ્મીર કિરંતિ ગઢમાં આવ્યો. ત્યાં ઘણાં યુદ્ધો થયાં, તેમાં બંને પક્ષના ઘણા રજપૂતોનો ઘણુ નીકળી ગયો. કેસરે દરેક યુદ્ધમાં અગ્રેસર ભાગ લીધો હતો, તે પણ આખરે મરણ પામ્યો, અને હરપાળ સિવાય તેના બધા દીકરાઓ પણ લડાઈમાં નાશ પામ્યા.

## ૬. હરપાળે ગુજરાતમાં ૨,૦૦૦ ગામ શી રીતે મેળવ્યાં.

૧. કેસર મરણ પામ્યો એટલે તેના પુત્ર હરપાળે વાઘેલો કરણ રાજ રાજ્ય કરતો હતો તે અણહિલવાડ પાટણ શહેરમાં આશ્રય લીધો. કરણ તેનો મસિયાર્થ ભાઈ થતો હતો તેથી તેણે હરપાળને સારો આવકાર દીધો.

૨. હરપાળ તેના બાપના જ્યોત્ શૂરવીર હતો, અને તેનો ભાલો તેના બાપના ભાલા જ્યોત્ ભારે હતો. તે કરણને મઠિ ઘણાં યુદ્ધો લડ્યો અને તેમાં તેના ઠેટલાક શત્રુઓનો પરાજય કર્યો. તેણે એક સ્ત્રીની સાથે લગ્ન કર્યું. તે સ્ત્રી ઘણી બળવાન ને શાણી હતી. લોકો કહેતા હતા કે તે સ્ત્રીની પાસે જાદુઈ બળ છે, અને તે સાક્ષાત્ શક્તિનો અવતાર છે.

૩. એક દિવસ કરણ સભામાં બેઠો હતો ત્યારે તેણે હરપાળને પોતાની પાસે બોલાવ્યો. હરપાળ આવ્યો અને તેની સંમુખ ઊભો રહ્યો. કરણે કહ્યું, “તેં મારી સારી નોકરી બજાવી છે તે માટે કંઈ અપિશશ માગી લે.” હરપાળે કહ્યું, “એક રાતમાં જટલાં ગામને દરવાજે હું તોરણ બાંધી શકું તેટલાં મને દાનમાં આપો.” તે દેશમાં ગામો થોડાં ને છૂટાં-છવાયાં હતાં, તેથી કરણ રાજ્યે વિચાર્યું કે ધણામાં ધણાં પચાસેક ગામ આપવાં પડશે. આ કારણથી હરપાળે જે માગ્યું તે આપવાનું તેણે મોંઝે વચન આપ્યું એટલુંજ નહિ, પણ તે સંબંધી લેખ પણ કર્યો.

૪. હરપાળે ઘેર જઈ જે હકીકત ખની હતી તે પોતાની સ્ત્રીને કહી સંભળાવી. તેણે કહ્યું, “હું તમને મદદ કરીશ.” રાત્રે નવ વાગે તેઓ ઘેરથી નીકળ્યાં, અને સવારે ચાર વાગે પાછાં ફર્યા તે પહેલાં ૨,૦૦૦ ગામને દરવાજે તોરણ બાંધ્યાં હતાં. પછી કેટલાં ગામને દરવાજે તોરણ બંધાયાં તે જોવાને રાજ્યે વેગવાળી સાંઢણી પર પ્રધાનને મોકલ્યો. પ્રધાને ગામોની યાદી કરી. કુલ ૨,૦૦૦ ગામોને તોરણ બાંધેલાં જણાયાં. કરણે એ બધાં ગામોની હરપાળને અપિશશ કરી.

૫. પણ કરણ રાજ દિલગીર ચહેરે રાજમહેલ ગયો અને રાણીએ તેને દિલગીરીનું કારણ કહેવા ધણે આગ્રહ કર્યો. “હરપાળે મારાં ઉત્તમમાં ઉત્તમ ૨,૦૦૦ ગામ લીધાં છે,”

હરપાળે ગુજરાતમાં ૨,૦૦૦ ગામ શી રીતે મેળવ્યાં. ૩૩

એમ કહી તેણે બધી હકીકત કહી સંભળાવી. રાણીએ કહ્યું, “હું એમાંનાં ઢેઠલાંક પાછાં મેળવીશ.” એ વચન તેનું સાચું પડ્યું.

૬. રાણી હરપાળને પોતાનો ભાઈ ગણી રક્ષાબંધન કરતી. રજપૂતોમાં એવો એક જૂનો રિવાજ હતો કે કોઈ સ્ત્રી આ પ્રમાણે રક્ષાબંધનને માટે ભાઈ તરીકે કોઈને પસંદ કરે તો તે ભાઈ તેને મદદ કરવાને બંધાયેલો હતો. તેણે કદાચ એવી પોતાની બેનને કદી બેઈ પણ ન હોય, પણ તેથી તેનું રક્ષણ કરવાની તેની ફરજ કંઈ ઓછી થતી નહોતી. સ્ત્રી જ્યારે તેને રક્ષા મોકલે ત્યારે તે તેને ખુશીથી મદદ કરતો હતો અને તેમ કરવામાં પોતાનો જીવ ખોવો પડે તો તેની પણ તેને દરકાર નહોતી. કરણ રાજની રાણી તે દિવસે રથમાં બેસીને હરપાળને મળવા ગઈ. હરપાળે કહ્યું, “બેન, તું શા માટે આવી છે? હું તારું શું બહું કરી શકું તે કહે.” તેણે જવાબ દીધો, “તમને છાજે એવી પસંદી હું તમારી પાસે માગવા આવી છું.” આ ઉપરથી હરપાળે ઉદાર રજપૂતને ધટે તેમ ૨,૦૦૦ ગામમાંથી ૫૦૦ ગામ રાણીને આપ્યાં. તેણે કહ્યું, “આ ૫૦૦ ગામ આપું છું તેને પસંદી તરીકે ગણુજ.” એ ગામ એ પ્રમાણે રાણીની માલકીનાં થયાં અને બેનો ભાલ જિલ્લો બન્યો.



## ૭. રજપૂતોની વાર્તા.

૧. રજપૂતોના જમાનામાં હિંદુસ્તાનનાં ધણાં રાજ્યો રજપૂત રાજ્યોના હાથમાં હતાં. રજપૂત શબ્દનો અર્થ રાજ-પુત્ર, રાજના દીકરા થાય છે. કેટલાક રજપૂત રાજ્યો પ્રાચીન ક્ષત્રિય રાજ્યોના વંશજો હતા; અને કેટલાક રાજ્યો ઉત્તર તરફની ટાળીઓ હિંદુસ્તાનમાં ઊતરી આવી તે ટાળીઓના રાજ્યોના વંશજો હતા. તે બધી ટાળીઓ હિંદુસ્તાનમાં વસી હતી. ત્યાં તેઓ સેંકડો વરસ રહી હતી અને હિંદુઓમાં મળી ગઈ હતી.

૨. રજપૂત લોકોમાં ધણી જાતો હતી અને તે બધીને એક બીજા સાથે સંબંધ હતો. દરેક ટાળીનો ઉપરી એક સરદાર કે રાજ હતો, અને તેને રાણા કે રાય કહેતા હતા. પોતાના સરદારને માટે કે પોતાની ટાળીના કોઈ માણસને માટે પણ રજપૂતો મરી જાય ત્યાંસુધી બહાદુરીથી લડતા. પણ તેમની ટાળીઓ વારંવાર માંહેમાંહે લડતી હતી.

૩. વળી રજપૂતોમાં એકજ મોટા દોષ હતો. તે એ હતો કે જ્યારે કોઈ ટાળી પર શત્રુઓ હુમલો કરે ત્યારે બીજી ટાળીઓ તેને હિંમેશ મદદ કરતી નહિ. આજ કારણે લીધે હિંદુસ્તાનનાં ધણાં પ્રાચીન રજપૂત રાજ્યોને મુસલમાનોએ જીતી લીધાં. ખરે રજપૂત કદી તોડતો નહિ એવા કેટલાક

નિયમ તેઓ પાળતા જોવામાં આવતા. તે નિયમો આ પ્રમાણે હતા:—પરોણા તરફ ગ્રેમ ને દયા ખતાવવાં, વચન પાળવું, શત્રુને કઢી પણ પીઠ ન ખતાવવી, અને અપમાન કાઢી પણ વખત સહન કરવું નહિ.

૪. ઘેર શાન્તિમાં પથારીમાં સૂતા મરી જવું એને રજપૂતો ધિક્કારતા હતા. તેમને તો રણક્ષેત્રમાં યુદ્ધ કરતાં કરતાં મરવું ગમતું હતું. હિંદુઓના કાયદા રચનાર મનુ મુનિએ રજપૂતોના જમાના પહેલાં ઘણા વખત ઉપર એવું પ્રસિદ્ધ કર્યું હતું કે રાજાએ એજ પ્રમાણે રણક્ષેત્રમાં મરવું જોઈએ. એના ધર્મશાસ્ત્રમાં આ પ્રમાણે લખ્યું છે કે “મરણનો સમય પાસે આવે ત્યારે રાજાએ પોતાનું દ્રવ્ય ધર્મગુરુને ને રાજ્ય કુંવરને આપી દઈ રણક્ષેત્રમાં લડતાં લડતાં મરણ પામવું, અને યુદ્ધનો પ્રસંગ ન હોય તો તેણે ઉપવાસ સેવી મરણ પામવું.”

૫. જેસલમીર નામના રજપૂત સંસ્થાનનો રાવળ કે રાજ એક મોટો રજપૂતવીર હતો. તે ધરડો થયો અને તેને એમ લાગ્યું કે મરવાનો વખત નજીક છે ત્યારે બધા શત્રુઓ સાથે તે વખતે સલાહ હોવાથી તેને ઘણો ખેદ થયો. દેશમાં તે સમયે અફઘાન રાજાઓનું રાજ્ય હતું, અને પંજાબમાં આવેલા મુલતાનનો સુબો અફઘાન હતો. તેની સાથે રાવળને ઘણી વાર લડાઈ થઈ હતી. રાવળે તે સુબાને સંદેશો કહાળ્યો

ને યાચના કરી તેની પાસે માગી લીધું કે “મહેરબાની કરી મારી સાથે એક વધારે લડાઈ લડો કે તેથી અત્યારસુધી મારી જિંદગી મેં જેમ લડાઈમાં ગાળી છે તેમ મરણવખત પણ લડતાં લડતાં જિંદગી પૂરી કરું અને આ દુનિયા છોડતી વખતે મારો આત્મા આનન્દમાં રહે. ”

૬. મુલતાનના સુબાએ રાવળને જવાબ કહાવ્યો કે લડવાને માટે હું તૈયાર છું. પછી એ વાતની ખબર રાવળે પોતાની ટાળીને આપી. સાતસેં બહાદુર યોદ્ધાઓ અત્યાર-સુધીની તેની બધી લડાઈમાં તેના પક્ષમાં રહી લડ્યા હતા, તેઓ આ તેના મરણ વખતે પણ તેની સાથે રહી યુદ્ધમાં મરવા અને તેની કીર્તિમાં ભાગ લેવા તૈયાર થયા. તે બધાએ પોતાની સ્ત્રીઓ અને છોકરાંની રબ લીધી, અને અફગાન સુબાની સામા લડવાને કંમર બાંધી આગળ પડ્યા. રજ-પૂતોના કરતાં છગણું લશ્કર લઈને, બહાદુરમાં બહાદુર શૂરવીરો સાથે અફગાન રાબ લડવા આવતો હતો તેને તેઓ રસ્તામાં ભેગા થયા. યુદ્ધ બે કલાક જરી રહ્યું. રાવળ અને તેના બધા જાતિબાઈઓનો નાશ થયો, પણ મરતા પહેલાં તેમણે શત્રુનાં બે હજાર માણસોને કાપી નાખ્યાં.

૭. રજપૂત સ્ત્રીઓને રજપૂતાણીઓ કહે છે. મર-દના જેવીજ એ સ્ત્રીઓ બહાદુર, સાચી, અને ઉદાર હતી. મરણથી તેઓ લગાર પણ બીતી નહોતી. જ્યારે જ્યારે કાઈ

રજપૂત શહેરને શત્રુને તાબે થવાનો વખત આવતો અને તેને ખચાવવાની કંઈ આશા રહેતી નહિ, ત્યારે ત્યારે રજપૂતો તરવાર ખાંધી લડાઈમાં શત્રુઓ સાથે લડી કપાઈ મરવા તૈયાર થતા અને રજપુતાણીઓ શત્રુઓના હાથમાં કેદ ન પકડાય, માટે ચિતા ખડકી બળી મરવું પસંદ કરતી.

૮. રાઠોડ વંશનો મુખ્ય રાજા મહારાજ જસવંતસિંહ એક મોટા, શૂરવીર રજપૂત રાજા હતા. એને મોટા મુગલ પાદશાહ ઔરંગઝેબ સાથે લડાઈ થઈ તેમાં એ હાર્યો. જિંદગી ખચાવવા તે પોતાની રાજધાની જોધપુરમાં નાસી ગયો. પણ ત્યાં પહોંચ્યો ત્યારે શહેરના દરવાજા તેણે રાણીના હુકમથી બંધ કરાતા નજરેનજર દીઠા. રાણીએ દરવાજા ઉઘાડવાની સાફ ના કહી. તેણે કહ્યું, “હું નથી માનતી કે આ દોડી આવે છે તે મારા સ્વામી છે. એ તો કોઈ નીચ કુળમાં જન્મેલો ગુલામ શહેરમાં દાખલ થવા ઇચ્છે છે. મારા સ્વામી તો રણક્ષેત્રમાં ઊઘે છે અને તેમની આસપાસ તેમણે કતલ કરેલા શત્રુઓનાં મુડદાં પડેલાં છે. એ તો કોઈ દહાડો રણમાંથી પીઠ ફેરવી નાસી આવેજ નહિ.”

૯. જે જમાનાની આપણે વાત કરીએ છીએ તે જમાનામાં એટલે આસરે ૭૦૦ થી ૧,૨૦૦ વરસ ઉપર હિંદુસ્તાનના બંધા ભાગોમાં રજપૂતો રાજ્ય કરતા હતા. હિંદુસ્તાનની વાયવ્યમાં આવેલા એક ભાગને, એટલે આરાવલી ટકરીની

પૂર્વ ને પશ્ચિમમાં આવેલા ઊંચા ભાગો અને વિન્ધ્ય પર્વતની ઉત્તરે આવેલા પ્રદેશને, હજી પણ રજપુતાના કહે છે. એ ભાગમાં ઘણી રજપૂત ટોળીઓ પ્રાચીન સમયમાં રહેતી હતી અને તેમના વંશજો પણ હાલ એજ ભાગમાં રહે છે.

૧૦. આસરે ૯૦૦ વર્ષ ઉપર, હિંદુસ્તાનના વાયવ્ય ખૂણા તરફ આવેલા થંડા દેશોમાંથી ખરકથી ઢંકાયેલી હિમાલય પર્વતની ખીણોમાં થઈને શત્રુઓનાં મોટાં લશ્કરો હિંદુસ્તાનમાં ઊતરી આવ્યાં, તેમની સાથે રજપૂતોને લડવું પડ્યું. હિંદુસ્તાનના વાયવ્ય ઢાણમાં પાસેજ અફઘાનિસ્તાન એટલે અફઘાન લોકોનો મુલક આવેલો છે; અને એ ઉત્તર તરફના લોકો એ દેશમાંથી આવ્યા. એ લોકો મુસલમાન હતા.

## ૮. ગિઝનીનો સબક્તગીન. હરણી અને તેના

### બચ્ચાની વાત.

૧. રજપૂત લોકો સાથે લડનારા, અફઘાનિસ્તાનના જૂનામાં જૂના રાજાઓમાંનો એક સબક્તગીન હતો. તરુણ અવસ્થામાં તે એક નાની ટોળીનો અમીર કે સરદાર હતો અને એટલો બધો ગરીબ હતો કે તેની પાસે માત્ર એકજ ઘોડો હતો. જે શહેરમાં તે રહેતો હતો તેની આસપાસનાં મેદાનોમાં શિકાર કરવામાં તે ઘણાખરો વખત ગાળતો હતો.

ગિઝનીના સખતગીન. હરણી અને તેના બચ્ચાની વાત. ૩૬

૨. એક દિવસ એવું બન્યું કે તેણે એક હરણીને મૃગલા સાથે નિશ્ચિન્ત ચરતી જોઈ. ઘોડો દોડાવી મૂકી તેણે તરતજ તે મૃગલાને પકડી લીધું, અને તેના પગ બાંધીને પોતાની પાસે જીન ઉપર સાવચેતીથી મૂક્યું. એમ કરી તે શહેર તરફ પાછો વળ્યો.

૩. પણ પાછો ફર્યો કે તરતજ તે ગરીબ હરણી તેની પાછળ દોડી અને તેની તરફ શોકાતુર અહેરે એકી નજરે તેણે જોયા કીધું. આથી સખતગીનનું હૃદયું દયાથી એટલું બધું પીગાળ્યું કે તેણે એકદમ ઘોડો જાભો રાખ્યો, તે મૃગલાનું બન્ધન છોડી દીધું, અને તેને છૂટું મૂકી દીધું.

૪. આથી તે મૃગલાની માતા હરણી ખુશ ખુશ થઈ રહી. બચ્ચાને લઈને તે જંગલમાં દોડી ગઈ અને ત્યાં તેઓ ખેતરોમાં સ્વતન્ત્ર અને આનન્દી જિંદગી ભોગવવા લાગ્યાં. પણ દોડતાં દોડતાં પાછી નજર કરી, ઉપકાર અને પ્રેમથી ભરેલી આંખે તે સખતગીન તરફ વારંવાર જોયા કરતી.

૫. તેજ રાતે સખતગીનને સ્વપ્ન આવ્યું, તેમાં તેણે મહાન્ પેગંબર મુહમ્મદને જોયા. મુહમ્મદે તેને કહ્યું, “હે અમીર સખતગીન, આજે તું તે બાપડી, નિરાધાર હરણીને નરમાશ ને દયા બતાવ્યાં છે; તેથી એક સાચો અલ્લા તારા પર ખુશ થયો છે અને તેના મહાન્ સભામંડપમાં તારું નામ રાખ-

ઓની યાદીમાં દાખલ કર્યું છે, તેથી તું એક દિવસ રાજ થઈશ. પણ રાજ થાય ત્યારે એવીજ દયાળુ રીતે તારી બધી પ્રજા સાથે વર્તજ અને કોઈને પણ દયા બતાવવામાંથી હઠતો



સખકાગીન અને મૃગલું.

ના; કેમકે આ દુનિયામાં તેમજ પર દુનિયામાં દયા એ રાજમાં ઉત્તમમાં ઉત્તમ ગુણ છે.”

ગિઝનીના મહમૂદે હિંદુસ્તાન કેવી રીતે લટચું. ૪૧

૬. પછી સબક્તગીનની સત્તા બહુ વધી ગઈ. તે અફઘાનિસ્તાનના સુલતાન કે રાજાની કુંવરી સાથે પરણ્યો અને તેના મરણ પછી પેગંબરે તેને સ્વમામાં ભવિષ્ય ભાખ્યું હતું તેમ તે બંને સુલતાન થયો. મુહમ્મદ પેગંબરના નામ ઉપરથી તેણે પોતાના છોકરાનું નામ \*મહમૂદ પાડ્યું. પંખ-બનું રજપૂત રાજ્ય એના રાજ્યની પાસેજ હતું. ત્યાંના રજપૂત રાજાઓ સાથે એને ધણી લડાઈઓ થઈ. એનો છોકરો મહમૂદ, ગિઝનીના મહમૂદ તરીકે પ્રસિદ્ધ થયો. તે એના કરતાં ધણો વધારે પ્રખ્યાત થયો.

## ૮. ગિઝનીના મહમૂદે હિંદુસ્તાન કેવી રીતે લટચું.

૧. આજથી આસરે નવસેં વરસ ઉપર મહમૂદ ગિઝનીના સમયમાં હિંદુસ્તાન દુનિયામાં સહુથી વધારે પૈસા-દાર દેશ હતો. હિંદુઓએ મોટાં શહેરો બાંધ્યાં હતાં અને તેમનાં ભવ્ય દેવમંદિરો સોનારૂપાના અલંકારથી ભરેલાં હતાં. એ શહેરોમાં જૂનામાં જૂનું ને પવિત્રમાં પવિત્ર કાશી કે બનારસ હતું. હિંદુસ્તાન અને પશ્ચિમ તરફના દેશો વચ્ચે તેમજ યુરોપ ખંડના દેશો વચ્ચે બહોળો વેપાર ચાલતો હતો. અફ-

---

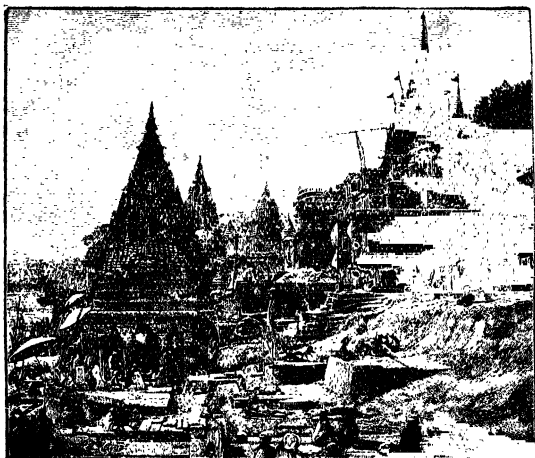
\* પેગંબરનું નામ મુહમ્મદ હતું ને તે પરથી છોકરાનું નામ મહમૂદ પાડ્યું, એ બે શબ્દોની જોડણી લક્ષમાં રાખો.



ગાનિસ્તાનના ધાટાને માર્ગે જાટાની પીઠ ઉપર કીમતી વેપારની ચીજો હિંદુસ્તાનમાંથી એ દેશોમાં લઈ જવામાં આવતી હતી.

૨. મહમૂદ બાળક હતો ત્યારે આવો કીમતી વેપારી માલ લઈને પોતાના બાપના દેશમાંથી નીકળતી જાટાની હારોની હારો તેણે ધણી વાર જોઈ હતી. એ વેપારીઓ સાથે તેને ધણી વાર વાતચીત થતી, અને હિંદુસ્તાનનાં મોટાં શહેરો અને સંપત્તિથી ભરેલાં દહેરાં વિષે તેઓ તેને તમામ હકીકત કહેતા. તે કહેતો કે હું પુખ્ત ઉંમરનો થઈશ અને ગાદી ઉપર બેસીશ ત્યારે હિંદુ રાજાઓ સાથે લડાઈ કરીશ, તેમની પાસેથી સોનું, રૂપું, અને કીમતી ચીજો લઈ લઈશ, અને તે તમામ ચીજો ગિઝનીમાં લાવીશ.

૩. ત્રીસ વરસની ઉંમરે મહમૂદ ગાદી પર આવ્યો. એટલે એણે જમ કંઈ હતું તેમ કર્યું. ચોમાસું પૂરું થયું અને ધાટામાંનો ખરફ પીગળી વહી ગયો ત્યાંસુધી તેણે વાટ જોઈ; ત્યારપછી તે પોતાનું લશ્કર હિંદુસ્તાનમાં લઈ ગયો. લૂટલું દ્રવ્ય ભરી લાવવા માટે તે પોતાની સાથે સંખ્યાબંધ જાટા ને ઘોડાઓ લઈ ગયો હતો. રજપૂતો શત્રુ સાથે બહાદુરીથી લડ્યા, પણ અફગાનો તેમના કરતાં કદમાં ને જોરમાં ચઢિયાતા હતા અને તેમની પાસે વધારે તેજી ઘોડા હતા. હિંદુઓને નાસી જવું પડ્યું અને તેમનામાંના ધણા માર્યા ગયા.



કાશી.

૪. હિંદુસ્તાનનાં ડ્રુપ મેદાનોમાંથી ગંગા ને જમના નદીઓ વહે છે. એ બે નદીઓને કિનારે આવેલાં મોટાં શહે-રોમાં ઘણાં સમૃદ્ધિવાળાં દહેરાં હતાં, તેમના ધુમટો સોનાથી મઢેલા હતા અને તે સોનાથી મઢેલા સ્તંભો પર ટેકવેલા હતા. દહેરાંમાંની જમીન પણ સોનાથી મઢેલી હતી. દેવદેવીની મૂર્તિઓ શુદ્ધ સોનાની બનાવેલી હતી અને તેમનાં નેત્રો માણેકનાં હતાં. તેમનાં ગળામાં હીરા, મોતી, ને નીલમની કીમતી માળાઓ પહેરાવેલી હતી.

૫. આવી કીમતી લૂટ નજર આગળ દીઠી સારે મહ-  
મૂદ અને તેના કૂર અક્કાન સિપાઈઓને આનન્દથી ખૂબ  
હસવું આવ્યું. સુલતાન દેવળોમાં ફરી વળ્યો, પોતાને હાથે  
મૂર્તિઓના કંકડે કંકડા કરી નાખ્યા, અને સોનું, મોતી, અને  
હીરામાણેક લઈ ગયો. સિપાઈઓ શહેરમાં ઠેકાણે ઠેકાણે જઈ  
વળ્યા, દરેક ઘરમાંથી જે ગમ્યું તે લઈ ગયા, અને તેમ કરતાં  
જેઓ સામા થયા તેમને તેઓએ મારી નાખ્યા. એકલા એક  
શહેરમાંથી પણ એટલી બધી લૂટ તેમને હાથ આવી કે તે  
૩૫૦ હાથી અને હજારો ઊંટો પર લાદીને લઈ જવામાં આવી.  
તે એકલા શહેરમાંથી ૫૦,૦૦૦ હિંદુઓને ગિઝની લઈ જવામાં  
આવ્યા અને ત્યાં તેમને દરેકને બખ્ખે રૂપીએ શેરીઓમાં  
ગુલામ તરીકે વેચવામાં આવ્યા. તેમાંના ધણાખરાઓને જોર-  
જુલમથી મુસલમાન બનાવવામાં આવ્યા.

૬. પાછા ગયા પછી મહમૂદે ગિઝનીમાં એક મોટી  
ઉજાણી કરી અને તેમાં તમામ અક્કાનોને નોતરે દીધું. સોનું,  
રૂપું, રૈશમી કાપડ, અને કીમતી માલ હિંદુસ્તાનમાંથી તે  
લૂટી લાવ્યો હતો તે બધું તેણે લોકોને જોવાને માટે મોટી મેળે  
પર ગોઠવ્યું. ગરીબમાં ગરીબ અક્કાનને પણ એ લૂટમાંથી  
ભારે બખ્ખિશ આપવામાં આવી.

૭. આ પ્રમાણે મહમૂદે અક્કાનોને સાથે લઈ  
હિંદુસ્તાન પર સત્તર વાર સવારી કરી. દરેક વખત તે વધારે

ગિઝનીના મહમૂદે હિંદુસ્તાન કેવી રીતે લૂટ્યું. ૪૫

બહાદુર થતો ગયો અને વધારે વધારે આગળ વધતો ગયો. છેલ્લી વખત તે દૂર દક્ષિણ તરફ છેક ગુજરાત સુધી ગયો. એ દેશમાં એક ઘણું પ્રાચીન મંદિર હતું અને સમૃદ્ધિ માટે તે આખા ભરતખંડમાં પ્રસિદ્ધ હતું. એમાં સોમનાથ મહાદેવની પંદર ફુટ ઊંચી એક ભવ્ય મૂર્તિ હતી. તે એટલે બધે દૂર હતી કે બ્રાહ્મણોને તેને માટે કંઈ ધાસ્તી લાગતી નહોતી. એક મોટા રણમાં ૩૫૦ માઇલની કંટાળાભરેલી ને લાંબી મુસાફરી કર્યા પછી અફગાનો સોમનાથના દહેરા પાસે આવી પહોંચ્યા અને પાસેથી તેમજ દૂરથી રજપૂતોનાં મોટાં ટોળાં સોમનાથના રક્ષણ માટે આવ્યાં હતાં તે બધાંને નસાડી મૂક્યાં.

૮. પછી મહમૂદ તે મંદિરમાં દાખલ થયો. બ્રાહ્મણો કંપવા લાગ્યા. તેમણે સોમનાથની મૂર્તિ ખચાવવાને મહમૂદને બહુ વીનવ્યો અને તેમ કરે તો તેને પુષ્કળ દ્રવ્ય આપવા માંડ્યું. પણ દૂર સાદે તેણે કહ્યું, “હું મૂર્તિઓનો વેચનાર નથી. હું તો મૂર્તિનું ખંડન કરનાર મહમૂદ છું.” એમ કહી તેણે તે મોટી મૂર્તિ પર પોતાની પાસેની લોઢાની ડાંગ વડે જોરથી ધા કર્યો અને તેના કકડે કકડા કરી નાખ્યા.

૯. સોમનાથમાંથી મહમૂદ ઘણું દ્રવ્ય લૂટી અફગાનિસ્તાન લઈ ગયો અને તેની સાથે ઘણા ચતુર કારીગર પણ લેતો ગયો. તેમની મદદથી મહમૂદે ગિઝનીને એક સુંદર, શોભિતું શહેર બનાવ્યું અને તેમાં ઘણાં રોનકદાર મકાનો

બાંધ્યાં. એમાં એક મસીદ અથવા નિમાઝ પઢવાનું મકાન હતું.



સોમનાથનું નવું મંદિર.

તે એવું તો ભવ્ય હતું કે આસપાસના દેશોમાં એવું મકાન એક નહોતું તેથી તે સર્વ લોકો તેને જોઈ ચકિત થતા. એ મકાનને 'સ્વર્ગની કન્યા જેવું સુંદર' કહેતા હતા. ગિઝનીમાં ધણા કવિઓ અને વિદ્વાનો આવ્યા અને તે બધાને સુલતાને કીમતી બખ્શિશો આપી.

સુલતાન મહમૂદ કવિને શી રીતે ઇનામ આપ્યું. ૪૭

## ૧૦. સુલતાન મહમૂદ કવિને શી રીતે ઇનામ આપ્યું.

૧. ગિઝનીનો પાદશાહ મહમૂદ પોતાનાં પરાક્રમનો એવો તો મગર હતો કે તેણે તે જમાનાના મોટામાં મોટા કવિ ફિર્દોસીને તે પરાક્રમો વિષે એક કાવ્ય બનાવવાનું કહ્યું અને તેની દરેક બેત કે તુક માટે એક દિરહમ નામનો સિક્કો આપવાનું વચન આપ્યું. એ સિક્કો સોનાનો હતો, તેમજ રૂપાનો પણ હતો; પણ ફિર્દોસી તેમજ બીજાં બધાં માણસો એમ ધારતાં હતાં કે મહમૂદ જો મોટા પાદશાહ સોનાના સિક્કામાંજ ઇનામ આપશે.

૨. ફિર્દોસીએ કાવ્ય રચવાનું કામ શરૂ કર્યું અને ત્રીસ વરસમાં એ કાવ્ય પૂરું કર્યું. એ કાવ્ય 'શાહનામા' એટલે પાદશાહોના પુસ્તક તરીકે જાણીતું થયું છે. ફારસી ભાષામાં એ કાવ્ય સર્વથી વધારે પ્રસિદ્ધ છે અને દુનિયાનાં મોટાં કાવ્યોમાં પણ તેની ગણના થાય છે. એ કાવ્યમાં ૬૦,૦૦૦ તુક છે, એવું એ મોહું છે.

૩. જ્યારે ફિર્દોસી એ મહાકાવ્ય સુલતાન પાસે લઈ ગયો ત્યારે તે જોઈને તે ધણો આનન્દ પામ્યો. પણ તેના ઇનામ તરીકે કવિ ૬૦,૦૦૦ સોનાના દિરહમ મળશે એમ ધારતો હતો તેને બદલે સુલતાને તેને ૬૦,૦૦૦ રૂપાના દિરહમ આપ્યા. તે ઇનામ લેવાની ના પાડતાં તો ફિર્દોસી બીધા,

પણ તે લઈને તે ઘણે દૂર આવેલા પોતાના વતનના શહેરમાં નાસી ગયો; અને ત્યાં સહીસલામત પહોંચ્યો એટલે તેણે તે ધનામ સુલતાનને પાછું મોકલ્યું, ને તે સાથે ફટલીક કવિતા મોકલી. એ કવિતામાં તેણે સુલતાનને બનાવ્યો; કમકે તે પરાક્રમી બાદશાહ હતો, તોપણ શરીરે ઘણો કદ્દૂપો હતો. તેના ચહેરા પર સહિયડનાં પુષ્કળ ઊંડાં ચાંદાં હતાં, અને તેની મા નીચ કુળમાં જન્મી હતી.

૪. એ કવિતા વાંચી મહમૂદ ઝંખવાણો પડી ગયો અને તેણે ૬૦,૦૦૦ સોનાના દિરહમ ઊંટ પર લાદીને તે ઊંટ ફિર્દોસીને પાછાં મોકલ્યાં. પણ હવે એ ધનામ ધણું મોડું પડ્યું; કમકે ફિર્દોસી તો મરણ પામ્યો હતો અને સોનાથી લાદેલાં ઊંટા જવાં એક દરવાજેથી શહેરમાં પેસતાં હતાં તેવા બીજે દરવાજેથી તેના શયને દાટવા લઈ જતાં હતા. પણ તેની છોકરીએ એ પૈસા લીધા અને તેની મદદથી કવિની જન્મભૂમિમાં સ્વચ્છ પાણી હમેશ પૂરું પાડવા માટે એક બાઈ ખોદાવી.

૫. મહમૂદ મરણની પથારીમાં સૂતો હતો અને એટલો બધો નખળો થયો હતો કે તેનાથી ઉઠાતું નહોતું, સારે જ સોનારૂપાના તથા હીરામાણિકના ઢગલા તેણે પોતાના ખજાનામાં સીંચ્યા હતા તે તેણે પોતાની પાસે મંગાવ્યા અને છેલ્લી વખત તેની તરફ નજર કરી આનન્દ પામવા માટે તે

સુલતાન મહમૂદે કવિને શી રીતે ધનામ આપ્યું. ૪૬

બધું પોતાની આગળ ગોઠવાવ્યું. પછી તેના મનમાં એવો વિચાર આવ્યો કે હવે થોડા વખતમાં મારે આ સર્વ દ્રવ્ય છોડીને ચાલ્યા જવું છે અને એના માલિક બીજાં માણસો થશે. આ વિચારથી તેને રાવું આવ્યું.

૬. એક પ્રાચીન ફારસી કવિ તેના ‘ગુલિસ્તાન’ (ગુલાબનો બાગ) નામના કાવ્યમાં આપણને એવી ખબર આપે છે કે મહમૂદના મરણ પછી સો વરસ રહીને તુર્કસ્તાનના એક બાદશાહને સ્વપ્ન આવ્યું તેમાં તેને મહમૂદનું દર્શન થયું. તેનું લગભગ બધું શરીર માટી થઈ ગયું હતું; માત્ર બે વિશાળ આંખ હજી પણ જાણે કંઈક જોતી હોય તેમ ધીમે ધીમે ચારે તરફ પલકારા મારતી હતી.

૭. તે બાદશાહે દરબારના ડાહ્યા માણસો તરફ નજર કરી અને પૂછ્યું કે આ સ્વપ્નનો શો અર્થ છે? આ સવાલનો જવાબ કોઈથી દઈ શકાયો નહિ. આખરે એક ફકીર, જણે સંસારનો ત્યાગ કર્યો હતો અને બીજા માગી ગુજરાન ચલાવતો હતો, તેણે જવાબ દીધો કે, “મહમૂદની અથાગ દોલત બીજાંના હાથમાં ગઈ છે તેથી એને ઘણી જ દિલગીરી થઈ છે અને એની આંખ હજી તે દોલત તરફ નજર કરવા તલસે છે.”

---



## ૧૧. સુલતાન મહમૂદને વેપારીની માએ કેવી રીતે ઠપકો દીધો.

૧. એશિયાના ઘણા દેશોમાં જાટની પીઠ પર ભરીને એક દેશથી બીજા દેશ માલ લઈ જવામાં આવે છે. વેપારીઓ ટાણું બંધાઈ એ માલની સાથે મુસાફરી કરે છે, અને માલથી લાદેલી જાટની હારની હારને વણુજર કહે છે. ગિઝનીના સુલતાન મહમૂદે એટલા બધા દેશો જીતી લીધા હતા કે તે બધા પર તેનાથી સારી રીતે રાજ્ય ચલાવી શકાતું નહોતું. એમાંના એક દેશમાં લુટારાઓએ વેપારીની વણુજર પર હુમલો કર્યો અને તેમાંના ઘણાને મારી નાખી તેમનો માલ લૂટી લીધો. એમાંના એક વેપારીની મા સાંથી લાંબો રસ્તો કાપતી કાપતી ઠેઠ ગિઝની ગઈ અને સુલતાનને ફરિયાદ કરી.

૨. મહમૂદે કહ્યું, “ભલી માતા, આટલા બધા દૂર આવેલા પ્રદેશમાં મારાથી બંદોબસ્ત શી રીતે જળવાય? ગિઝનીથી એ દેશ સેંકડો ગાઉ દૂર છે. આટલે આધે દૂર મારાથી લુટારૂઓ વશ કરી શકાય નહિ, તેમજ રસ્તા પણ સહીસલામત રખાય નહિ.”

૩. તે વૃદ્ધ સ્ત્રીએ જવાબ દીધો, “સારે જે દેશ પર તમે ખરાબર રાજ્ય ચલાવી શકતા નથી તે દેશ તમે જીતો છો શા માટે? જે જે દેશોના તમે સુલતાન છો તેમાં જ્યાં જ્યાં ખરાબ

મુલતાન મહમૂદને વેપારીની માઝે કેવી રીતે ઠપકો દીધો. ૫૧  
રાજ્ય ચાલે છે તેને માટે તમારા મરણ પછી ખુદા તમારો  
જવાબ માગશે.”



વણજાર.

૪. એમ કહેવાય છે કે તે વેપારીની માતાનું કહેવું  
વાજબી અને ખરું હતું એમ મહમૂદને લાગ્યું. તેનો પુત્ર  
મરણ પામ્યો હતો તેને તો તે જીવતો કરી શક્યો નહિ, પણ  
તેનો જટલો માલ ચોરાયો હતો તે બધા તેણે ભરી આપ્યો,  
અને તે દેશ પર બરાબર રાજ્ય ચલાવવા માટે તેણે અમલ-  
દારો મોકલ્યા.

## ૧૨. નસીબનું ફરી જવું,

અથવા

## સોમનાથના બે દાબશલીમ.

૧. ઇ. સ. ૧૦૨૪માં ગિઝનીના સુલતાન મહમૂદે મોટી ફ્રાજ લઈ અફઘાનિસ્તાનમાંથી નીકળી દક્ષિણ તરફ મુલતાન અને સિંધમાં થઈ ગુજરાત પર ચઢાઈ કરી. તેણે ગુજરાતને દરિયાકિનારે આવેલા સોમનાથના ધનાઢ્ય મન્દિર વિષે ખડુ કીર્તિ સાંભળી હતી અને તેને લૂટી લેવા માટે તેનું મન તલસતું હતું. તેણે સોમનાથ જીત્યું, તેમાં મહાદેવની મોટી મૂર્તિ હતી તેનું ખંડન કર્યું, અને તેમાંથી સોનું, રૂપું, અને કીમતી રત્નોનો અખૂટ ખજાનો લૂટી લઈ ગયો.

૨. ગુજરાતના સૌન્દર્ય અને દ્રવ્યથી મહમૂદના મન પર એટલી બધી અસર થઈ કે ત્યાં હમેશ રહેવાનો પ્રથમ તો તેણે વિચાર કર્યો. પણ તમારું પોતાનું રાનકદાર ગિઝની શહેર છોડી દેવું એ કેવું મૂર્ખાઈભરેલું છે, એમ તેના અમલદારોએ તેને દર્શાવ્યું ત્યારે તેણે એ વિચાર છોડી દીધો. તોપણ પોતાને નામે રાજ્ય કરે અને ખંડણી ભરે એવા કાંઈને ગુજરાતની ગાદી પર બેસાડવાનો તેણે નિશ્ચય કર્યો.

૩. ખડુ તપાસ કર્યા પછી તેને એવી ખબર મળી કે દાબશલીમ નામનો એક રાજા છે તે સંન્યાસી થયો છે, પણ

તે પૂરેપૂરો સદ્ગુણી છે. કોઈ પણ જાતનું કલંક તેનામાં નથી અને રાજ્ય ચલાવવાને તે ખરાબર લાયક છે. તેણે તેને બોલાવી મંગાવી ગાદીએ બેસાડવાનું કહ્યું. દાખશલીએ તેનો ઉપકાર માન્યો અને નિયમિત રીતે ખંડણી ભરવાનું વચન આપ્યું. તેણે કહ્યું, “પણ એ હું એક સરતે કરીશ. મારાજ નામનો એક બીજો રાજ છે. તે મારો કદો દુશ્મન છે અને હું તેનાથી બીઠું છું. આપ સુલતાન જતા રહેશો એટલે તે મારા ઉપર હુમલો કરશે. હું સંન્યાસી છું ત્યાંસુધી તો તેનાથી મને સ્પર્શ પણ કરી શકાશે નહિ. પણ હું રાજ થયો એમ તેને ખબર પડશે એટલે મારો નાશ કરશે ત્યાંસુધી તે જંપીને બેસશે નહિ. હું તેટલા માટે સુલતાનને એવી અરજ કરું છું કે એને કેદ કરવો.”

૪. પછી મહમૂદ દાખશલીએ રાજ પર ચઢાઈ કરી તેનો દેશ જીતી લીધો, તેને કેદ પકડ્યો, અને તેનો નાશ કરવા માટે સંન્યાસીને સ્વાધીન કરવાનું કહ્યું. સંન્યાસીએ કહ્યું, “કેદ કરેલા રાજાને મારી નાખવો એ અમારા દેશનો રિવાજ નથી. રાજ્યાસનની નીચે નાના ભાંયરામાં કેદી રાજાને કબજ કરવામાં આવે છે, અને ત્યાં તેને કેદી તરીકે રાખે છે. તેમાં એક નાનું બાકું રખાય છે તેમાંથી દરરોજ તેને ખોરાક અને પાણી અપાય છે. જ્યાંસુધી રાજ રાજ્ય કરે છે ત્યાંસુધી તેણે પકડેલા રાજકેદીને પોતાના રાજ્યાસનની નીચેના એ ભાંયરામાં રાખવામાં આવે છે. પણ હું એવો જખરો હોઈ એમ મને

લાગતું નથી કે મારા શત્રુને એ પ્રમાણે ઠેક કરી શકું. જે સુલતાન એને ગિઝની લઈ જાય તો થોડો વખત રહી રાજ્ય પર મારી સત્તા બરાબર ગ્રામશે એટલે હું એને બોલાવી લઈશ અને મારા રાજ્યાસનની નીચે લાંચરામાં ઠેક કરીશ.”

૫. સુલતાન મહમૂદે એ પ્રમાણે કરવાનું વચન આપ્યું. સૌમનાથની ગાદીએ સંન્યાસીને બેસાડીને મહમૂદ ગિઝની ગયો અને કેદી રાજાને પોતાની સાથે લેતો ગયો. એકબે વરસ ચાલ્યાં ગયાં, તે દર્મિયાન દાબશલીએ સુલતાનને ખંડણી અને ખજનો વખતસર મોકલ્યાં. પછી તેણે સુલતાનને કહ્યું કે “હવે મારો શત્રુ મને સ્વાધીન કરે; કેમકે હવે હું બળવાન થયો છું અને એનાથી ખીતો નથી.” એ ઉપરથી દાબશલીએ જ અમલદારો સુલતાન કને મોકલ્યા હતા તેમને સુલતાને રાજકેદી સ્વાધીન કર્યો.

૬. દેશમાં એવો રિવાજ હતો કે જ્યારે કેદી રાજાને સૌમનાથ નગરમાં લાવવામાં આવે ત્યારે રાજાએ તેને એક મજલ મળવા જવું, પોતાનું નહાવાનું વાસણ તે કેદી રાજાને માથે મૂકવું, અને એવી રીતે પોતાના ઘોડાની આગળ રાજા-મહેલ સુધી તેને ચલાવવો. આથી એમ સમજાય કે તે કેદી, રાજાનો ગુલામ બન્યો છે. આ રિવાજને અનુસરી જ અમલદારો દાબશલીએ કેદી તરીકે લાવતા હતા તેમને મળવા માટે દાબશલીએ રાજા સામે ગયો.

૭. પણ ઢેદી અને તેની સાથેનાં માણસોને આવતાં વાર થઈ; તેથી વખત ગાળવા સાડ રાજ અને તેના અમલદાર શિકાર કરવા ગયા. ત્યાં સૂર્યની ગરમી વધતી ગઈ ત્યારે તેઓ



નસીબનું ફરી જવું, સામનાથના બે દાખશલીમ.

જંગલમાં વિશ્રામ લેવા બેઠા. રાજ બીજા બધાથી છૂટા પડ્યો અને મોટા ઝાડ નીચે બેઠો. થોડો વખત રહીને તેને જાંઘ આવવા લાગી. માખીને અટકાવવા માટે તેણે મોં પર રાતો

રેશમી રૂમાલ ઢાંક્યો અને ઊઘી ગયો. એક બાજુ પક્ષી સાં  
ઊડતું હતું તેણે તે લાલ રૂમાલ જોયો અને લાલ માંસનો કકડો  
ગણ્યો. તે લેવાને તે ઊતર્યું અને લઈ લેવા માટે તેમાં પોતાના  
પંજ મામાં. એમ કરવામાં તેણે રાજની એક આંખ ફેાડી નાખી.

૮. તે વખતે એવો નિયમ હતો કે રાજમાં કાઈ પણ  
રીતની શરીરની ખોડ હોવી ન જોઈએ અને કાણા પુરુષને  
તો ખાસ કમનસીબ ગણવામાં આવતો. એવા રાજથી હવે  
રાજ્ય કરી શકાય નહિ. એજ સમયે કદી દાખશલીમને  
ગામમાં લાવ્યા. તે રૂપાળો, મજબૂત, અને શરીરની કાઈ પણ  
તરેહની ખોડ વિનાનો હતો; વળી તે રાજવંશી હતો અને  
એના સિવાય રાજ્યને માટે ખીજે કાઈ હકદાર નહોતો. તેટલા  
માટે દરબારના અમીરે અને અમલદારોએ તેને પોતાનો રાજ  
ખનાવવાનો નિશ્ચય કર્યો.

૯. આ બાબતમાં બધા એકમત થયા એટલે તે  
કદીને બાદશાહી પોશાક પહેરાવવામાં આવ્યો. તે ઘોડા પર  
સવાર થયો અને ખીજે દાખશલીમ જે પ્રથમ સંન્યાસી હતો  
તેને નવા રાજના મોં આગળ માથા પર નહાવાની કુંડી લઈને  
આલવું પડ્યું. જે લાંચરૂં તેણે પોતાના શત્રુને માટે તૈયાર કર્યું  
હતું તેમાં તેને પૂરવામાં આવ્યો અને મરણ પામ્યો ત્યાંસુધી  
તેમાં રાખ્યો.

સુલતાન મહમૂદને ધુવડે શી રીતે ડહાપણનો બોધ કર્યો. ૫૭

### ૧૩. સુલતાન મહમૂદને ધુવડે શી રીતે ડહાપણનો બોધ કર્યો.

૧. એક વખત ગિઝનીની પશ્ચિમ તરફનો દૂર આવેલો દેશ મહમૂદ બેરાન કરતો હતો. તેના સિપાઈઓ ખેતરોમાંનું અનાજ કાપી નાખતા હતા, ગામડાં બાળી મૂકતા હતા, અને ઢોરોને લઈ જતા હતા. આથી એમ જણાતું હતું કે થોડા વખતમાં ત્યાં કંઈજ રહેવાનું નથી અને આખો દેશ જંગલ જવો થઈ જશે. તેના પ્રધાનોમાં એક શાણો ને પવિત્ર હતો. તેણે ટાઈ પણ રીતે સુલતાનને લોહિા પર દયા ઊપજાવેલી તદ્દખીર શોધી કાઢવા પ્રયત્ન કર્યો.

૨. એક દિવસ તેણે સુલતાનને કહ્યું કે હું બાળક હતો ત્યારે એક વાર મેં એક પીર એટલે સાધુ પુરુષને ઉપકાર કર્યો હતો અને તેણે મને તેના બદલામાં પક્ષીની બાષા સમજતાં શિખવ્યું હતું.

૩. બીજે દહાડે સુલતાન અને તેનો પ્રધાન શિકાર કરવા નીકળ્યા. સાંજે તેઓ પાછા ફરતા હતા તેવામાં એક ઝાડની ડાળી પર બે ધુવડ બેઠેલાં હતાં અને એક બીજ સાથે વાત કરતાં હતાં તે તેમની નજરે પડ્યાં.

૪. આ બેઈ સુલતાને પ્રધાનને કહ્યું, “કાલે તમે મને કહ્યું હતું કે તમે પક્ષીની બાષા સમજો છો. આ બે પક્ષીઓ શી વાત કરે છે તે મને કહો, બેઈએ.”





સુલતાન બહલુલ અને ધુવડ.

સુલતાન મહમૂદને ધ્રુવડે શી રીતે ડહાપણનો બાધ હતો. ૫૬

૫. તે પ્રધાને થોડી વાર તે ધ્રુવડોને બોલતાં સાંભળ્યાં અને પછી સુલતાનને જવાબ દીધો, “સુલતાન સાહેબ, એ પક્ષીઓ જે વાત કરે છે તે તમારે સાંભળવા જેવી નથી. એ હું તમને કહેતો નથી તેને માટે મને માફ કરજો.”

૬. સુલતાને કહ્યું, “એ ગમે તે વાત કરતાં હોય તે તમે મને કહેો, લગાર પણ ધારતી રાખતા ના. મારે એ સાંભળવી છે, હું તમને કંઈ પણ ઈજા કરવાનો નથી.”

૭. આ ઉપરથી પ્રધાન બોલ્યો, “જહાંપનાહ, આમાંના એક ધ્રુવડને એક છોકરી છે; અને બીજાને છોકરો છે. એ બે છોકરાંનાં લગ્ન કરવાની તેઓ ગોઠવણ કરે છે. ધ્રુવડના બાપે ધ્રુવડીના બાપને કહ્યું, “તમે તમારી છોકરી મારા છોકરા સાથે પરણાવવા ઇચ્છો છો, નહિ વાર? તમારી છોકરીને પચાસ બેરાન થયેલાં ગામડાં કન્યાદાન તરીકે આપશો?” ધ્રુવડીના બાપે જવાબ દીધો, “ખુદાની મહેરબાનીથી જ્યાંસુધી સુલતાન મહમૂદ રાજ્ય કરે છે ત્યાંસુધી બેરાન ગામડાંની ક્યાં ખોટ છે? પચાસ નહિ, પણ પાંચસેં બેરાન ગામડાં હું ખુશીથી આપીશ.”

૮. આ વાત સુલતાને સાંભળી એટલે શરમાઈ ગયો અને ગામડાં બેરાન કરવાનું કામ એકદમ બંધ કરવા હુકમ કર્યો. લોકો પોતાને ગામ પાછા વસ્યા. પોતે સુલતાનનું તેમજ પ્રજાનું બંનેનું હિત કર્યું તેથી પ્રધાન ધણો રાજી થયો.

## ૧૪. પૃથ્વીરાજ એક કન્યા શી રીતે જીતી લાવ્યો.



મુહમ્મદ ગોરી.

૧. સખક્તગીન અને મહમૂદના વંશના ગિઝનીના સુલતાનોનું રાજ્ય થોડાજ વખતમાં પૂરું થયું. લારપછી અફઘાનિસ્તાન પર એક બીજા વંશના રાજાઓનું રાજ્ય થયું. એ રાજાઓ ગોર નામના પ્રાન્તમાંથી આવ્યા હતા, માટે ગોરી સુલતાનના નામથી ઓળખાતા હતા. એમાંનો સહુથી પ્રખ્યાત સુલતાન મુહમ્મદ ગોરી હતો. ગિઝનીના સુલતાન મહમૂદ પછી આસરે ખસેં વરસ રહીને મુહમ્મદ ગોરી ગાદી પર આવ્યો, અને તેની પેઠે એણે પણ અફઘાન સિપાઈના લશ્કરને લઈને એક પછી એક હિંદુસ્તાન પર ધણી સવારીઓ કરી.

૨. એના વખતમાં ઉત્તર હિંદુસ્તાનમાં ત્રણ મોટાં રજપૂત રાજ્યો હતાં. એ રાજ્યો દિલ્હી, અજમેર, અને કનોજનાં હતાં. આ સ્થળે રજપૂતોની ત્રણ પ્રખ્યાત ટાળીઓ રાજ્ય કરતી હતી. એ ટાળીઓ તુમાર, ચૌહાણ, અને રોઠોડ હતી. અનંગપાળ નામનો તુમાર વંશનો રાજા દિલ્હીમાં રાજ્ય કરતો હતો, પૃથ્વીરાજ કે કવિઓ વર્ણવે છે તેમ પૃથ્વી-

રાય અજમેરનો ચોહાણ રાય કે રાજ હતો, અને જયચંદ કનોજનો રોઠોડ રાજ હતો.

૩. એ ત્રણ રાજાઓ એકએકના સગા થતા હતા. એ ત્રણમાં અનંગપાળ સહુથી મોટો હતો. એની એક છોકરી જયચંદના બાપ સાથે પરણી હતી અને બીજી પૃથ્વીરાયના બાપ સાથે પરણી હતી. આ પ્રમાણે અનંગપાળ જયચંદ તેમજ પૃથ્વીરાજ બંનેનો દાદો થતો હતો, અને જયચંદ અને પૃથ્વીરાજ મસિયાઈ ભાઈ હતા.

૪. અનંગપાળને છોકરો હોત તો એની પછી તે દિલ્હીની ગાદીએ આવત. પણ તે છોકરા વિનાનો મરી ગયો અને મરણ પામતા પહેલાં પોતાની ગાદીએ નાના અને પ્રિય દૌહિત્ર પૃથ્વીરાજને નીમતો ગયો. આથી પૃથ્વીરાજ દિલ્હી અને અજમેર બંનેનો રાજ થયો. એ તરણુ રાજ બહાદુર અને સ્વરૂપવાન્ હતો અને તુમાર અને ચોહાણ રજપૂતોને હઈયાનો હાર હતો.

૫. કનોજનો રાજ જયચંદ પૃથ્વીરાજથી ધણો મોટો હતો અને તેના દાદાએ તેને મૂંઝી પૃથ્વીરાજને ગાદી આપી તેથી તે ધણો ગુસ્સે થયો હતો. મારા તરણુ મસિયાઈ ભાઈ કરતાં મારો હક વધારે છે એમ તે સમજતો હતો. આ ઉપરથી ચોહાણ અને રોઠોડ જાતના રજપૂતો વચ્ચે મોટા કજીઆ થયો અને આપણે જોઈશું કે એ કજીઆના પરિણામમાં બંનેનો નાશ થયો.

૬. પૃથ્વીરાજ દિલ્હીની ગાદીએ બેઠા પછી તરતજ મોટું લશ્કર લઈ મુહમ્મદ ગોરી હિંદુસ્તાન પર ચઢી આવ્યો. દિલ્હીની ઉત્તરે થાણેશ્વરના વિશાળ મેદાનમાં ધણું પ્રખ્યાત યુદ્ધો થયાં છે, ત્યાં તિરોરી આગળ એક લડાઈ થઈ, તેમાં પૃથ્વીરાજની સરદારી નીચે રજપૂત વીરોએ મુહમ્મદ ગોરીને હરાવ્યો અને અફગાનોને નસાડી મૂક્યા. એ મોટું યુદ્ધ ૪૦ સં ૧૧૯૧ માં આસરે ૭૦૦ વર્ષ ઉપર થયું. એમાં ધણું અફગાનો માર્યા ગયા. મુહમ્મદ ગોરીને ધણું સખ્ત ધા વાગ્યો અને જીવતાં રહ્યાં તે માણસો સાથે મુહમ્મદ ગોરી સિન્ધુ નદી ઓળંગી પોતાને દેશ પાછો ફર્યો.

૭. આ બનાવ બન્યા પછી જયચંદે હિંદુસ્તાનમાં બધે જાહેર કર્યું કે રજપૂત સરદારોનો ખરો રાજ પૃથ્વીરાજ નથી, પણ હું છું. આર્ય જમાનાના ક્ષત્રિયોના જૂના રિવાજ પ્રમાણે તેણે એક મોટો રાજસૂય નામનો યજ્ઞ કર્યો. આ યજ્ઞના ઉત્સવમાં તેણે હિંદુસ્તાનના તમામ સરદારો ને રાજ્યોને બોલાવ્યા અને તેમને જુદાં જુદાં સેવાનાં કામો સોંપ્યાં. પૃથ્વીરાજને પણ એ પ્રમાણે બોલાવવામાં આવ્યો અને દ્વારપાળ તરીકે દરવાજાની ચોકી કરવાનું કામ સોંપવામાં આવ્યું.

૮. આજ વખતે જયચંદે પોતાની છોકરી સંયુક્તા માટે સ્વયંવર રચવાનું જાહેર કર્યું. સ્વયંવરનો રિવાજ ક્ષત્રિયોમાં ધણો

જૂનો હતો, એમાં પિતાના દરબારમાં જે રાજકુંવરો એકઠા થયા હોય તેમાંથી પોતાને જે ગમે તેને કન્યા પોતાના વર તરીકે પસંદ કરતી હતી. આ પ્રમાણે કન્યા પોતાનો વર પોતાની મેળે વરતી હતી, એટલે પસંદ કરતી હતી, માટે એ સ્વયંવર કહેવાતો હતો. સીતાએ રામને એજ પ્રમાણે વર્ષા હતા.

૯. સંયુક્તા એક સુંદર રજપૂત કન્યા હતી, અને રજપૂત ભાટો ગામે ગામ ફરી એની ખૂબસૂરતીનાં કવિતો ગાતા હતા. “તે જોયા કદની, સ્વરૂપવતી, અને મધુરકાન્તિ-વાળી હતી. તેનો લાંબો ભરાવ ચોટલો સુંદર કાળા રંગનો હતો ને તેમાં આછા આસમાની રંગની છાંટ હતી. તેનાં વિશાળ નેત્ર સફેદ કમળના પાંદડા પર ફરતા કાળા ભમરા જેવાં હતાં.” સંયુક્તાના લાવણ્યની આ બધી અને એથી પણ વધારે વાતો દિલ્હીના રાજ પૃથ્વીરાજ પોતાના દરબારના ભાટ ચંદ કવિ તરફથી સાંભળી હતી.

૧૦. પૃથ્વીરાજનો સંયુક્તાના પર પ્રેમ હતો અને સંયુક્તા પણ તેને ચહાતી હતી. તેઓ નિકટનાં સગાં થતાં હતાં તોપણ તેમણે એક બીજાને જ્યાં પણ નહોતાં. પૃથ્વી-રાજ પાસે એક ધરડી ધાવ હતી. તેણે તેને બાળપણથી જોઈયો હતો અને તેને તે બધી ખૂબી વાત પણ કહેતો હતો. તેના મનના તમામ વિચારો તેણે એ ધાવને કહી સંભળાવ્યા

ને તેનાથી કંઈ પણ છુપાવ્યું નહિ. તે સંયુક્તા કન્યાને ચહાતો હતો, પણ તેનો પિતા તો હવે તેનો કટો દુશ્મન હતો અને તેને અતિશય ધિક્કારતો હતો. આવી સ્થિતિમાં તેણે શું કરવું તે તેને સૂઝ્યું નહિ. તેની ધરડી ધાવે તેને શું કરવું તે બતાવ્યું.

૧૧. હાથીદાંત પર ચિત્રેલી એક પોતાની છબી પૃથ્વી-રાજ તે ધાવને આપી અને તે લઈને તે કનોજ ગઈ. ધણી તરુણ હતી ત્યારે એ ધાવે કનોજની ગઈ રાણીની નોકરી બજાવી હતી; તેથી તે હવે કનોજના દરબારમાં ગઈ અને પાછી નોકરી માગી. તેને નોકરીમાં દાખલ કીધી અને સંયુક્તા કુમારિકાની સેવા કરવાનું કામ તેને સોંપવામાં આવ્યું. તેણે તે કુંવરીને પૃથ્વીરાજની અને તેના પ્રેમની બધી હકીકત કહી સંભળાવી અને તેની છબી આપી. સંયુક્તાએ પૃથ્વીરાજના પરાક્રમ અને શુરાતન વિષે બહુ બહુ સાંભળ્યું હતું, અને ઠેવી બહાદુરીથી લડીને તેણે અફઘાન લોકોને નસાડી મૂક્યા હતા તે બધું તેના જાણવામાં આવ્યું હતું; તેથી તેણે તરતજ એવો નિશ્ચય કર્યો કે પરણવું તો પૃથ્વીરાજને પરણવું, બીજા કોઈને નહિ. પેલી ધરડી ધાવ પૃથ્વીરાજ પાસે પાછી આવી અને તેને આ બધી વાતથી વાકિફ કીધો. પૃથ્વીરાજે કહ્યું કે “હું એ કન્યાને મારી રજી તરીકે જીતી લાવીશ ને તેમ કરતાં મારો જીવ જશે તો તેની મને દરકાર નથી.”

૧૨. એ દર્મિયાનમાં જયચંદનો પૃથ્વીરાજ પર એવો

પૃથ્વીરાજ એક કન્યા શી રીતે જીતી લાંચે.

૬૫



તે રાચે કન્યા કેવી રીતે જીતી તે.



હુકમ આપ્યો કે તમારે રાજસૂય યજ્ઞમાં આવવું અને દ્વારપાળ તરીકે ભારી સેવા બજાવવી. આથી તેને રૂંચે રૂંચે ક્રોધ છૂટ્યો. તે જયચંદને પોતાના ઉપરી રાજ તરીકે કબૂલ કરતો નહોતો, તો પછી કોઈ પણ પ્રકારે તેની સેવા તો શેનીજ કરે, અને તેમાં વળી દ્વારપાળ, જે હમેશ એક હલકી ન્યાતનો હોય, તેનું કામ કરવાનું તો તેનું મન કબૂલજ કેમ કરે ?

૧૩. રાજસૂય ને સ્વયંવરના ઉત્સવને પ્રસંગે ધણા રજ-પૂત રાજાઓ પાસેના તેમજ આઘેના દેશોમાંથી એકઠા થયા. દરેકને એવી આશા હતી કે કન્યા મને વરમાળા પહેરાવશે. કનોજનો વિશાળ રાજદરબાર રાજાઓથી ખીચોખીચ ભરાયો હતો અને દરેક રાજાને માટે બેઠક રાખવામાં આવી હતી. પૃથ્વીરાયને દ્વારપાળનું કામ કરવાનું હતું; પણ તે ત્યાં આવ્યો નહોતો. તે ન આવ્યો તેથી જયચંદે એક સોનાનું પૂતણું દરવાજા આગળ બેસાડ્યું અને તેને દરવાજા પૃથ્વીરાય એવું નામ આપ્યું. આ જોઈને કેટલાક રાજાઓને હસવું આવ્યું, પણ બધા બળુતા હતા કે પૃથ્વીરાજ આવું અપમાન સહન કરનાર નથી અને પરિણામે લોહીલોહીઆણ થયા વિના રહેનાર નથી.

૧૪. પણ પૃથ્વીરાજ ત્યાં વેશ બદલીને આવ્યો હતો અને રાજદરબારની બહાર બેસો હતો તેની જયચંદને ખબર નહોતી. પૃથ્વીરાજ, ચંદ બાટ નામનો એક બહાદુર અને શૂરો યોદ્ધો, અને ચૂંટી કાઢેલા સો ઉત્તમ યોદ્ધાણ વીરો ત્યાં આવ્યા

પૃથ્વીરાજ એક કન્યા શી રીતે જીતી લાવ્યો. ૬૭

હતા. તેઓ લિખારીના વેશમાં આવ્યા હતા, તેથી તેમને કોઈ ઓળખી શક્યું નહિ. તેઓ લોકોનાં ટોળાં ભેગા બહાર ભ્રમી હતા, પણ તેમણે પોતાનાં ખંજર લુગડાંની નીચે સંતાડ્યાં હતાં અને તેમના ઘોડા પાસેના જંગલમાં હતા.

૧૫. વખત થયો એટલે તે સુંદર રજપૂત કન્યા સંયુક્તા સ્વયંવર માટે, એટલે પોતાની મેળે પોતાના વરને પસંદ કરવા માટે, તૈયાર થઈ. તેના પિતાએ તેના હાથમાં સુગંધીદાર ફૂલની માળા આપી અને કહ્યું કે “જે રાજકુમારને તું વર તરીકે પસંદ કરતી હોય તેને તું આ વરમાળા પહેરાવ.” સરદારો ને રાજાઓ હારખંધ બેઠા હતા તેમની હાર વચ્ચેથી ચાલતી ચાલતી તે દરવાજા આગળ ગઈ અને જે સોનાના પૂતળાને તેના પિતાએ તિરસ્કારમાં પૃથ્વીરાયનું નામ આપ્યું હતું તેના ગળામાં તે વરમાળા પહેરાવી દીધી.

૧૬. આ પ્રમાણે તેણે વરમાળા પહેરાવી કે તરતજ પૃથ્વીરાજ દરવાજા આગળ ધસી આવ્યો, કુંવરીને પોતાની ખાથમાં લઈ લીધી, તેને લઈને શહેર બહાર નીકળી ગયો, એક ઘોડો તૈયાર રાખવામાં આવ્યો હતો તે ઉપર તેને પોતાની આગળ બેસાડી, અને દિલ્હીને રસ્તે ઘોડો દોડાવી મૂક્યો. તેના સો વીરો પણ ઘોડેસવાર થઈ તેની સાથે તૈયારજ હતા. આ પ્રમાણે બધું કામ બહુ જલદી કરવામાં આવ્યું ને ક્ષણનો પણ વિલંબ કીધો નહિ.

૧૭. રાજદરબારમાં હાહાકાર થઈ રહ્યો. જયચંદ અને રાઠોડ સરદારોએ પોતાના ઘોડા મંગાવ્યા ને તે પર સવાર થઈ પૂર વેગે પૃથ્વીરાજની પાછળ પડ્યા; પણ જયચંદને ખબર પડતાં ધણીવાર લાગી હતી અને એ દર્મિયાનમાં ચોહાણો ધણા આગળ નીકળી ગયા હતા. ચંદ કવિ આપણને કહે છે કે ચોહાણ ને રાઠોડો વચ્ચે દોડતાં દોડતાં પાંચ દિવસ લડાઈ ભરી રહી અને બંને પક્ષના ધણા શૂરવીરો તેમાં માર્યા ગયા. પણ પૃથ્વીરાય પોતાની પત્ની સંયુક્તા સાથે સહીસલામત દિલ્હી પહોંચ્યો અને ત્યાં તેમનાં લગ્ન ખૂબ ઠાઠથી કરવામાં આવ્યાં.

## ૧૫. રજપૂતોએ પોતાનાં રાજ્ય શી રીતે ખોયાં.

૧. જ્યારે કનોજના રાજા જયચંદને માલમ પડ્યું



પૃથ્વીરાય (પૃથ્વીરાજ).

કે પૃથ્વીરાજને મારાથી બળથી હરાવી શકાશે નહિ, ત્યારે તેનું હૃદય દોધથી બળવા લાગ્યું અને તેણે એક નીચ, હલકું, અને સાચા રજપૂત વીરને શોભે નહિ એવું કામ કીધું. તેણે મુહમ્મદ ગોરીને કાગળ લખ્યો અને દિલ્હીના રજપૂતો પર એકવાર ફરીથી હુમલો કરવા તેને આગ્રહ કર્યો.

૨. મુહમ્મદની હાર થઈ ત્યારથી તે કંઈ આળસુ બેસી રહ્યો નહોતો. એક વર્ષ ઉપર થયલા તિરોરીના યુદ્ધમાં તેના જ સરદારો નાસી ગયા હતા તેમને તેણે સજા કરી. તેમની ગરદનની આસપાસ દોરી વડે જવના તોબરા બાંધ્યા અને તેઓ ગધેડા કે ખચ્ચર હોય અને માણસના નામને લાયક ન હોય તેમ તે તોબરાઓમાંથી ખાવાનો તેમને હુકમ કર્યો. તે સરદારોને ઘણી શરમ લાગી અને પોતાની મદદી સાબીત કરવા એક વાર ફરીથી લડાઈમાં જવાને તેઓ આતુર થઈ રહ્યા.

૩. લડવાની તૈયારી બરાબર થઈ રહી એટલે અફઘાન અને તુર્ક લોકોની ૧,૨૦,૦૦૦ માણસની જંગી ફોજ સાથે મુહમ્મદ અફઘાનિસ્તાનમાં થઈને હિંદુસ્તાનનાં મેદાનોમાં ઊતરી પડ્યો. અગાઉની પેઠે પોતાના ચોહાણ વીરોને લઈને પૃથ્વીરાજ તેની સાથે યુદ્ધ કરવા તૈયાર થયો; અને બીજા ઘણા રજપૂત સરદારો અને તેમની ટાળીઓ એની કુમકે આવી. પણ જયચંદ, તેના રોઠોડ ચોદ્ધાઓ, અને જ બધા રજપૂતો તેના પક્ષમાં હતા તેમાંથી કોઈએ લડાઈમાં ઊતર્યા નહિ કે કોઈ પણ રીતે એને મદદ કરી નહિ. પૃથ્વીરાજ અને મુહમ્મદ વચ્ચે ભારે સંગ્રામ મચ્યો. લડતાં લડતાં વચમાં મુહમ્મદનું લશ્કર નાસી જતું હોય એવો તેણે ડોળ કર્યો, પણ તેણે પોતાના સિપાઈઓની હારમાં ભંગાણ થવા દીધું નહોતું.

રજપૂતો મુસલમાનોની પાછળ પડ્યા. મુહમ્મદને જ્યારે એમ માલમ પડ્યું કે શત્રુનું સૈન્ય વિખેરાઈ ગયું છે ત્યારે એકદમ પાછો ફર્યો અને તેણે તેમના પર જુસ્સાથી ધસારો કર્યો. પૃથ્વીરાય માર્યો ગયો. રજપૂતોની ટુકડીઓ ભાંગી ગઈ અને તેઓ હારી ગયા. તેમના બધા શૂરવીરો કપાઈ મુઆ.

૪. ચંદ કવિ કહે છે કે આ ખખર જ્યારે દિલ્હી પહોંચી ત્યારે સંયુક્તા પોતાના સ્વામી પાછળ બળી મુઈ અને બીજી રજપુતાણીઓ પણ એજ પ્રમાણે મરણ પામી. અફગાન લોકોએ દિલ્હી અને અજમેર જીતી લીધાં અને ત્યાંથી ધણી લૂટ ભેગી કરી તેઓ સ્વદેશ પાછા ફર્યા.

૫. જયચંદે એ ખખર સાંભળી ત્યારે તે બહુ ખુશ થયો; પણ તેની ખુશી બહુ લાંબો વખત ટકી નહિ. બીજી વરસે મુહમ્મદ ગોરી પાછો પોતાના લશ્કર સાથે હિંદુસ્તાન પર ચઢી આવ્યો અને આ વખત તેણે કનોજ ઉપર હુમલો કર્યો. જયચંદ તેની સાથે લડાઈ કરવા નીકળી પડ્યો; પણ દિલ્હી ને અજમેરથી તેની મદદે ધાઈ આવનાર રજપૂતો રહ્યા નહોતા, અને જયચંદ એકલામાં અફગાન સૈન્ય સાથે ખાથ ભીડવા જટલું જોર નહોતું. પૃથ્વીરાજની પેઠે તે પણ હાર્યો ને માર્યો ગયો; બનારસ ને કનોજને જીતી લૂટી લેવામાં આવ્યાં અને હજારથી પણ વધારે મન્દિરોનો નાશ કરવામાં આવ્યો. તેમાંથી

અખૂટ દ્રવ્ય એકઠું કરી સોના ને રૂપાના ઢગલાથી ચાર હજાર જીટા લાદવામાં આવ્યાં અને તેમને અફઘાનિસ્તાન લઈ ગયા.

૬. આ પ્રમાણે રજપૂત રાજ્યોનો નાશ કરવામાં આવ્યો; અને આસરે ઇ. સ. ૧૨૦૦ની સાલથી એક પછી એક હિંદુસ્તાનનાં બધાં ભોટાં રાજ્યો અફઘાન રાજાઓએ જીતી લીધાં અને તે પર રાજ્ય ચલાવવા માંડ્યું. રજપૂત રાજાઓએ સંપ જાળવી એક બીજાને મદદ કરી હોત તો તેઓનો તેમજ તેમનાં રાજ્યનો નાશ થાત નહિ.

## ૧૬. કુતબમિનારે શી રીતે બંધાયો.

૧. આપણે અગાઉ વાંચી ગયા કે મુહમ્મદ ગોરીએ દિલ્હીના ચોહાણ રાજા પૃથ્વી-રાજને, કનોજના રાઠોડ રાજા જયચંદને, અને હિંદુસ્તાનના બીજા રજપૂત સરદારોને હરાવ્યા અને તેમનાં રાજધાનીનાં શહેરો જીતી લીધાં. પણ તે હિંદુસ્તાનમાં કાયમ રહ્યો નહિ. તે પોતાના સરદાર કુતબુદ્દીનને પંજાબમાં મૂકતો ગયો અને તે દેશ પર તેણે ઘણાં વરસ રાજ્ય કીધું.

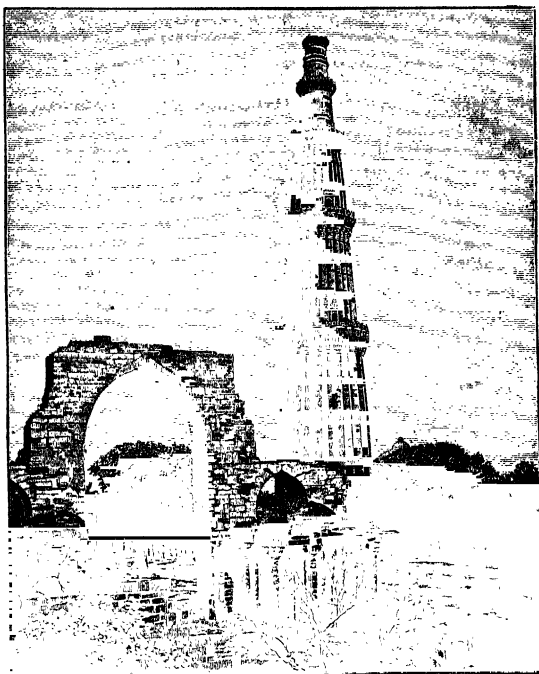


કુતબુદ્દીન.

૨. મુહમ્મદ ગોરી મરણ પામ્યા પછી કુતબુદ્દીન તેની ગાદીએ બેઠો. તેને અને તેના તુર્કી સિપાઈઓને એમ માલમ પડ્યું કે હિંદુસ્તાન ધણે સુંદર દેશ છે અને તેની હવા ગરમ છે. તેઓએ વિચાર કર્યો કે આપણા દેશની થંડી ટેકરીઓ કરતાં હિંદુસ્તાનનાં ક્ષણદ્રૂપ મેદાનોમાં જિંદગી વધારે સુખમાં જશે. આ કારણથી તેઓ એ ક્ષણદ્રૂપ મેદાનમાં રહ્યા અને ત્યાં તેમણે પોતાનાં ઘર કર્યાં. તેમણે પોતાનાં કુટુંબનાં માણસોને અને મિત્રોને આ હકીકત કહેવડાવી અને થોડા વખતમાં તો અફઘાન, તુર્કી, અને આરબ લોકોનાં ટાળેટાળાં ત્યાં આવી ચઢ્યાં. આ જાતના રાજઓએ દિલ્હીમાં રાજ્ય ચલાવ્યું અને તેની આસપાસના બધા દેશોમાં પોતાનાં રાજ્યો સ્થાપ્યાં. ધણા સરદારો સંખ્યાબંધ ટાળાં સાથે આવ્યા અને જ્યાં જગા દીઠી ત્યાં વસ્યા. દરેક સરદાર પોતાના રહેઠાણની પાસેનાં ગામો પર હકુમત ચલાવતો અને તે ગામોના હિંદુઓ પાસેથી દર વરસ દાણો ને પૈસા ઉઘરાવતો.

૩. દિલ્હી પર રદ પઠાણ રાજઓએ રાજ્ય કર્યું તેમાં કુતબ પહેલો હતો. તેમનું રાજ્ય ઇ. સ. ૧૨૦૬થી ૧૫૨૬ સુધી લગભગ ૩૦૦ વરસ પહોંચ્યું. તેઓ પાંચ ટાળી કે વંશના હતા, અને આરબ, તુર્ક, અને પઠાણ એમ જુદી જુદી જાતના હતા. કુતબ જાતે તરણ અવસ્થામાં ગુલામ હતો, તેથી તે અને તેની પછી તેના વંશના જે રાજઓ ગાદીએ આવ્યા તેમને ઘણી વાર દિલ્હીના ગુલામ રાજઓ કહે છે. તેણે દિલ્હી પાસે

૨૫૦ ફુટ જાંચો એક મોટા મિનારો બંધાવ્યો અને પોતાના નામ ઉપરથી તેનું નામ કુતબમિનાર પાડ્યું. દુનિયામાં



કુતબમિનારો.

જાંચામાં જાંચા મિનારાઓમાં આ મિનારાની ગણના થાય છે



અને એને બંધાવ્યાને ૭૦૦ વર્ષ થયાં તોપણ એ હજી એમનો એમ છે.

૪. ઉત્તર હિંદુસ્તાનના રજપૂત સરદારો મુસલમાનો સાથે લડાઈ લડ્યા વિના શરણે થયા નહિ. બંને વચ્ચે ઘણાં ભારે યુદ્ધો થયાં, તેમાં હજારો માણસો કપાઈ ગયાં અને દેશનો ઘણો ભાગ ઉજડ થઈ ગયો. જમની પાસે નાણું કે સોના-રૂપાના કે હીરાના દાગીના હતા, તે સહીસલામત રાખવા માટે ભાંચમાં ખાડો ખોદી તેમાં દાટી રાખતા હતા; કેમકે અડ્ડગાન લોકોને ખબર પડતી તો તેઓ તે લૂટી લેતા હતા.

૫. રાઠોડ અને બીજી કેટલીક રજપૂત ટોળીઓએ કનોજમાંનાં પોતાનાં જૂનાં રહેઠાણ છોડી દીધાં, અને ગંગા અને જમનાની વચ્ચેના ક્ષણદ્રૂપ પ્રદેશોને છોડી દઈ પોતાનાં બૈરાં, છોકરાં, ઢોર, અને માલમતા સાથે સેંકડો ગાઉ દૂર છેક દક્ષિણમાં ગયા. ત્યાં તેઓ વિન્ધ્યાચળની ઉત્તરે, આરાવલી ટેકરીઓની પૂર્વ અને પશ્ચિમમાં વસ્યા. જ્યાં વસ્યા ત્યાં તમામ દેશમાં તેમણે કિલ્લાઓ બાંધ્યા. એ પ્રદેશ તે દહાડાથી રજપૂતાનાં અથવા રજપૂત લોકોનું સંસ્થાન કહેવાય છે. આ રજપૂત રાજ્યોમાંનાં ઘણાં રાજ્યો કદી જીતી શકાયાં નહિ. હવે પછી આપણે જ પરાક્રમી મુગલ બાદશાહો વિષે વાંચીશું તેઓ પણ એ રજપૂત રાજ્યો તાબે કરી શક્યા નહિ. એ રજપૂત સંસ્થાનોમાં રજપૂત રાજ્યો પોતપોતાના મુલકો પર રાજ્ય

હિંદુસ્તાનની પહેલી બેગમ સુલતાન રઝિયાનો વૃતાન્ત. ૭૫

ચલાવતા હતા અને હાલ પણ તેઓ ઈંગ્લંડના રાજ અને હિંદુસ્તાનના શહનશાહ મહારાજધિરાજ પાંચમા જ્યોર્જના અધિકાર નીચે પોતાનાં સંસ્થાનો ઉપર રાજ્ય ચલાવે છે.

## ૧૭. હિંદુસ્તાનની પહેલી બેગમ સુલતાન રઝિયાનો વૃતાન્ત.

૧. સુલતાન એવો ખિતાબ સાધારણ રીતે મુસલમાન રાજાને આપવામાં આવે છે. પણ આપણે જે પ્રસિદ્ધ રાણી વિષે વાત કરીએ છીએ તેને પણ સુલતાન કહેતા હતા. દિલ્હીના રાજ્ય પર પોતાને નામે જતે રાજ્ય કરનારી તે એકલીજ રાણી હતી. તેના રાજ્યમાં જે સિકાઓ પાડ્યા છે તે પર તેનું પૂરેપૂરું નામ હતું પણ જોવામાં આવે છે. તે નામ આ પ્રમાણે છે—જગત્ અને ધર્મનો કીર્તિનો સ્તંભ, મોટા સુલતાન.



સુલતાન રઝિયા.

૨. દિલ્હીના ગુલામ બાદશાહ અલ્તમશની તે છોકરી હતી. અલ્તમશ એક મોટા તુર્ક સરદારનો છોકરો હતો. પણ તેના ભાઈઓ તેને ધિક્કારતા હતા, તેથી બાળક હતો ત્યારે

એક વખત તેઓ શિકારે ગયા હતા તે પ્રસંગે તેઓએ તેને પકડી ઢેટલાક ગુલામ વેચવાનો ધંધો કરનારા વેપારીઓ તેમને મળ્યા, તેઓને ગુલામ તરીકે વેચી દીધો. તે આગળ જતાં એવો બહાદુર અને હોશિયાર થયો કે એ વેપારીઓએ આખરે તેને પચાસ હજાર રૂપીએ કુતબુદ્દીનને વેચ્યો. કુતબે તેને દીકરાની પેઠે ઉછેર્યો. ધીમે ધીમે તેના ઉપર તેની મહેરબાની વધતી ગઈ. તેણે તેને પોતાની છોકરી સાથે પરણાવ્યો અને તેના મરણ પછી દિલ્હીના બાદશાહ તરીકે તે ગાદીએ આવ્યો.

૩. અલ્તમશને ધણાં છોકરાં હતાં, તેમાં દીકરા હતા તેમજ દીકરીઓ પણ હતી; તે બધાંમાં રઝિયા પર તેની પ્રીતિ સર્વથી વધારે હતી. સ્ત્રીઓ સાધારણ રીતે જેટલું જાણે છે અને પુરુષને સાધારણ રીતે જે બધું શિખવવામાં આવે છે, તે બધું અલ્તમશે રઝિયાને શિખવ્યું હતું. તેને એક રાજકુમાર તરીકે કેળવણી આપવામાં આવી હતી અને તેને રાજ્યકારભાર વિષે બધી બાબતની માહિતી હતી, તેમજ સારી રીતે લખી વાંચી પણ જાણતી હતી. તે પોતાના ભાઈઓમાંના ગમે તેની પેઠે હોશિયારીથી ઘોડા પર સવાર થઈ શકતી અને ધનુષ ને તરવારનો ઉપયોગ કરી શકતી.

૪. તે ધણી ખૂબસૂરત હતી. તે જમાનાનો એક નૂતનો અન્યકાર કહે છે કે તેની કાન્તિ એવી હતી કે તે જે પદાર્થ પાસે જીભી રહેતી તેમાં તેની કાન્તિને લીધે તેના શરીરના ઓળા

હિંદુસ્તાનની પહેલી બેગમ સુલતાન રઝિયાનો વૃતાન્ત. ૭૭

પડતા હતા. તે ધણી વિચારશીલ હતી, પુસ્તકો વાંચવાનો ને અભ્યાસ કરવાનો તેને પ્રેમ હતો, ને સર્વ તરફ દયાભાવ દર્શાવતી હતી. તેના પિતા તેમજ દરબારના તમામ લોકો તેને ચહાતા હતા.

૫. તે બાળક હતી ત્યારે અલ્તમશને મોટા લશ્કર સાથે દક્ષિણમાં રજપૂત લોકો સાથે લડવા માટે દિલ્હી છોડીને જવું પડ્યું. તે જાણતો હતો કે મારે ધણો વખત બહાર રહેવાનું થશે અને બહાર રહેવું પડે તે દર્મિયાન કાઠીને ગાદી પર બેસાડી રાજ્યકારભાર સોંપવાની જરૂર છે. પોતાને ઠેકાણે રાજ્યનું કામ કરવા માટે તેણે પોતાની દીકરી રઝિયાને પસંદ કરી; કારણ કે તે જાણતો હતો કે બીજા કાઠી પણ માણસ કરતાં એ કામ કરવા માટે તે વધારે લાયક છે.

૬. પણ ગમે તેવી હાશિયાર હોય તોપણ એક સ્ત્રી તેમના પર રાજ્ય ચલાવે એ તેના અમીરોને બહુ ગમતું નહોતું. આ કારણથી તેમણે અલ્તમશને કહ્યું કે તમે રઝિયાને બદલે તમારા એકાદ પુત્રને કારભાર સોંપો; પણ તેણે પોતાની દીકરીને ગાદી પર બેસાડી અને તે વખતે બધા અમીરોને એકઠા કરી તેમને કહ્યું, “મિત્રો, તમારે જાણવું જોઈએ કે રાજ્યકારભાર મારા છોકરાઓ ચલાવી શકે એમ નથી. તેમને બધાને મોજશોખ કરવી ગમે છે. મારી દીકરી રઝિયા સ્ત્રીજાત છે એ ખરી વાત છે, પણ તેની વિચાર કરવાની શક્તિ અને અન્તઃકરણ મરદના જેવાં છે અને વીસ પુત્રો કરતાં પણ તે ચઢિયાતી છે.”

૭. અત્તમશ સાત વરસ દિલ્હીની બહાર રહ્યો, અને એ બધો વખત રઝિયાએ બહુ સારી રીતે અને ડહાપણથી રાજ્ય કર્યું. તે ઈશ્વરની પ્રાર્થના કરતી કે તું મને ખરે રસ્તે દોરવજ, અને મારામાં ડહાપણ અને બળ મૂકજ. તેણે દેશ પર એવી સારી રીતે અમલ ચલાવ્યો. તે એવી તો ન્યાયી અને કાબેલ હતી, કે શાહજહાંઓ, તેના ભાઈઓએ પણ કપૂલ કર્યું કે અમારા ઉપર એને નીચી કારભાર સોંપવામાં અમારા પિતાએ ડહાપણ વાપર્યું છે. તેનો પિતા અત્તમશ પાછો ક્યો ત્યારે તેણે તેનું રાજ્ય તેને સોંપી દીધું અને એક ગ્રેમાળ અને તાબેદાર શાહજહાં તરીકે કુટુંબમાં પોતાની ફરજ ફરી બજાવી.

૮. ત્યારપછી ચાર વરસ રહીને સિંધમાં મુલતાન તરફ પ્રવાસે નીકળવાની તૈયારી કરતો હતો તેવામાં અત્તમશ મરણ પામ્યો અને તેની ગ્રેમાળ પુત્રી લાંબો વખત તેના મરણને લીધે ભારે શોકમાં ગમગીન થઈ રહી. પોતાની પછી રઝિયા ગાદી પર આવે એમ અત્તમશે ગોઠવણ કરી હતી; પણ તે મરણ પામ્યો કે તરતજ તેનો એક છોકરો ફિરોઝ ગાદી પર ચઢી બેઠો; પણ તેણે એવું ખરાબ રીતે રાજ્ય ચલાવ્યું કે છ મહીનામાં તો તેને ઉમરાવોએ ગાદી પરથી ઉઠાડી મૂક્યો. પછી તેમણે રઝિયાને વિનંતિ કરી કે તમે ગાદી પર બેસો; કેમકે તેઓ બાણતા હતા કે તેના પિતાની ગેરહાજરીમાં તેણે બહુ સારી રીતે કારભાર ચલાવ્યો હતો.

૯. બે વરસ સુધી રઝિયાએ બહુ સારી રીતે અમલ

હિંદુસ્તાનની પહેલી બેગમ સુલતાન રઝિયાનો વૃતાન્ત. ૭૬

ચલાવ્યો. તે સુલતાનનો પોશાક પહેરતી અને દરરોજ ગાદી પર બેસી કામકાજ કરતી. તે ધુરખો રાખતી નહોતી, પણ મરદનો પોશાક ને ટોપી પહેરતી અને અમીરોને મોખરે હાથી પર બેસી સવારીએ નીકળતી. બધી ફરિયાદ તે જાતે સાંભળતી અને દરેકને ચુકાદો પોતેજ આપતી. રાજ્યને લગતી દરેક ફરજ પર તે ધ્યાન આપતી, દરેક આસામી પાસે કાયદા પળાવતી, અને એક શાણી અને કાબેલ રાણી તરીકે રાજ્ય ચલાવતી.

૧૦. એમ છતાં પણ તેના અમીરોએ તેની સામા ખંડ ઉઠાવ્યું અને તેને ગાદી પરથી ઉઠાડી મૂકી તેને બદલે તેનો ભાઈ, જે એક નાલાયક શાહજહો હતો, તેને ગાદી પર બેસાડ્યો. રઝિયા અને તેના ધણી આદતુનીઆએ અમીરો સાથે લડાઈ કરી, અને તેમાં તેઓ ખંને બહાદુરીથી લડ્યાં, તોપણ બે મોટા યુદ્ધમાં તેઓ હાર્યા અને ઢેદ પકડાયાં.

૧૧. એ અજાયબ જેવી વાત છે કે રઝિયાએ કેવી ન્યાયી રીતે અને ખુબીથી રાજ્ય કર્યું હતું તેનો દરબારના મોટા અમીરોએ બરાબર વિચાર કર્યો નહિ. તે એક સ્ત્રી હતી અને એક હકદાર રાણી હતી તેથી ખરું જોઈએ તો તેમણે તેના પર દયા લાવવી જોઈતી હતી, પણ તેઓ એવા મગજર અને ધાતકી હતા કે તેમણે તે બાપડી બેગમ તેમજ તેના ધણીને મારી નાખ્યાં. તેણે માત્ર ત્રણ વરસ ને છ મહીના સુધી રાજ્ય કર્યું.

## ૧૮. નાસિરુદ્દીન પોતાના પોષણ માટે કેવી રીતે ઉદ્યોગ કરતો હતો.

૧. રઝિયાના બાપ અલ્તમશનો નાસિરુદ્દીન પૌત્ર થતો હતો. તે જ્યારે બાળક હતો ત્યારે તેનો એક કાકા જે રઝિયા પહેલાં ગાદીએ આવ્યો હતો તેણે તેને પકડી ઢંદમાં પૂર્યો હતો. ત્યાં તેનો કાકા જે કંઈ બખ્શિશ તરીકે તેને મોકલતો હતો તે કંઈ તે લેતો નહોતો. ખાવાને માટે ખોરાક કે પહેરવાને માટે લુગડાં સુદ્ધાં તે લેતો નહોતો. તે કહેતો હતો કે ખોરાક, લુગડાં, કે જે બીજાં કંઈ મારે જોઈતું હશે તે બધું મેળવવા માટે હું મહેનત કરી પૈસો મેળવીશ.



નાસિરુદ્દીન.

૨. તે સમયે, એટલે સાડી છસે વરસ ઉપર, હિંદુસ્તાનમાં છાપેલી ચોપડીઓ નહોતી. દરેક ચોપડી હાથે લખવામાં આવતી. પુસ્તકો જવલ્લેજ મળતાં અને તેની કિંમત બહુ પડતી. અરબી અને ફારસી ભાષામાં લખેલા ગ્રંથોની નકલ કરીને નાસિરુદ્દીન પોતાનું ગુજરાન ચલાવતો હતો.

૩. તેના અક્ષર ઘણા સારા આવતા હતા, અને તેને બંદી-

નાસિરૂદ્દીન પોતાના પોષણ માટે કેવી રીતે ઉદ્યોગ કરતા હતા. ૮૧

ખાનામાં ગોંધિલો રાખ્યો હતો તે બધો વખત તે વાંચવામાં અને લખવામાં ગાળતો. તે ઘણો વિદ્વાન થયો અને તેના જમાનાના ઉત્તમ લહીઆઓ એટલે પુસ્તક લખનારાઓમાંનો તે એક હતો.

૪. આખરે તેનો કૂર કાઢી મરણ પામ્યો. નાસિરૂદ્દીન તેની પછીનો ગાદીનો વારસ હતો. આ કારણથી તેને જે ધરમાં આટલાં બધાં વર્ષ કેદ કરવામાં આવ્યો હતો તેમાંથી રાજ્યના અમીરોએ બહાર કાઢ્યો અને ગાદી પર બેસાડ્યો. તેણે એક-વીસ વરસ રાજ્ય ચલાવ્યું; પણ રાજ થયો ત્યારે પણ તે રાજ્યના પૈસા પોતાના ખાનગી કામ સાફ વાપરતો નહોતો. તે એક ગરીબ માણસની પેઠે રહેતો હતો અને પોતાના ઉપયોગને માટે તેને જે પૈસા જોઈતા હતા તે પુસ્તકોની નકલ કરીને તે મેળવતો.

૫. તે ઘણો દયાળુ હતો. એક દિવસ એક ઊંચી પદ-વીનો વિદ્વાન ઉમરાવ તેને મળવા આવ્યો. પોતે કુરાનની જે એક નકલ કરી હતી તે તેને નાસિરૂદ્દીને બતાવી. તે ઉમરાવે બહુ કાળજીથી તે વાંચી જોઈ, તેમાંનો એક શબ્દ તેને બતાવ્યો, અને કહ્યું કે તમે આની જોડણીમાં ભૂલ કરી છે. નાસિરૂદ્દીને તે શબ્દ તપાસ્યો, અને તે ઉમરાવનો હસીને ઉપકાર માન્યો અને એ ઉપકારથી તેને એમ સૂચવ્યું કે હું કંઈ તમારા પર ગુસ્સે થયો નથી. પછી જાણે તે તે શબ્દ



ફરીથી લખવાનો હેાય એમ તેણે તેની આસપાસ પેન્સિલ વતી કુંડાળું કર્યું.

૬. તે ઉમરાવ ગયા પછી તેણે તે પેન્સિલની નિશાની ભૂસી નાખી. ઢાઈકે તેને આમ કરવાનું કારણ પૂછ્યું. તેણે જવાબ દીધો કે “એ શબ્દની જોડણી મેં ખરાબર લખી છે, પણ તું ખોટો છે એમ કહી મારા મિત્રને શરમ લગાડવાનો કે તેની લાગણી દુખાવવાનો મારો ઇરાદો નહોતો.”

૭. તે જમાનાના લગભગ બધા રાજાઓને ધણી રાણીઓ હતી; પણ નાસિરુદ્દીનને તો એકજ હતી અને તેનું નામ સલીમા હતું. તે એની પિતરાઈ થતી હતી અને એની પેઠે તેને પણ ધણાં વરસ ગોંધી રાખવામાં આવી હતી. નાસિરુદ્દીન પોતાના ઘરમાં એક પણ નોકર રાખતો નહોતો, તેથી એની સ્ત્રીને રસોઈ તેમજ ઘરનું બીજું બધું કામ પોતાને હાથે કરવું પડતું.

૮. એક દિવસ જ્યારે તે રોટલી સેકતી હતી ત્યારે તેનાં આંગળાં દાઝ્યાં, તેથી મદદને સાફ એકાદ ચાકરડી રાખવાને તેણે પોતાના ધણીને વિનંતિ કરી. પણ તેણે તેમ કરવાની સાફ ના પાડી. તે બોલ્યો, “હું રાજા છું તોપણ એક ગરીબ માણસ છું. રાજ્યના દ્રવ્યને હું સ્પર્શ પણ કરવાનો નથી. તે બધા દ્રવ્યનો ઉપયોગ મારી પ્રજાના કલ્યાણના કામમાં જ થવો જોઈએ. એક ગરીબ માણસની સ્ત્રીને દાસી ન જોઈએ. હું

આર્ગલની બહાદુર રાણી કેવી રીતે ગંગામાં નાહી તે વિષે. ૮૩

મહેનત કરું છું, તેમ તું પણ સખત મહેનત કર, અને તેમ કરવાથી, તારા મરણ પછી ઈશ્વર તને તેનો બદલો આપશે.”

## ૧૯. આર્ગલની બહાદુર રાણી કેવી રીતે ગંગામાં નાહી તે વિષે.

૧. સાડીછસે વરસ ઉપર જ્યારે નાસિરૂદીન હિંદુ-સ્તાનનો બાદશાહ હતો ત્યારે અલાહાબાદની પાસેના એક નાના રજપૂત સંસ્થાનના રજપૂત રાજાએ તેને ખંડણી આપવાની ના કહી. તેનું નામ ગૌતમ હતું. તે ઉપરથી અયોધ્યાના સુબાને બાદશાહે હુકમ કર્યો કે ગૌતમના પર ચઢાઈ કરી તેની પાસે ખંડણી લાવો. પણ રજપૂત રાજાએ અયોધ્યાના સુબાને હરાવ્યો, તેનાં દશ હજાર માણસોનો સંહાર કર્યો, અને તેને તેના નાના રાજ્યમાંથી હાંકી કાઢ્યો.

૨. તે ધરડો રજપૂત રાજા એ વિજયની ધણી મગરૂર ધરાવતો હતો; કારણ કે તે જીય કુળનો હતો અને અસલના વખતમાં તેના વડવાઓ ખીજ રાજાઓ સાથે લડ્યા હતા અને તેમાં તેમની કદી હાર થઈ નહોતી. આનંદમાં તેણે એક મોટી ઉજણી કરી અને જીય અને નીચ, ગરીબ અને તવંગર, સર્વ લોકોને એ ઉજણીમાં ભાગ લેવા બોલાવવામાં આવ્યા. એ ઉત્સવ ધણી દહાડા ચાલ્યો. પરાણાઓની બરાબર બરદાસ

થાય છે કે નહિ તેની રાણીએ સંભાળ રાખી હતી અને તે જાતે સર્વ તરફ માયાળુ હતી.

૩. ઉત્સવ ખરાબર પૂરો થયો તે પહેલાં અમાસની રાત આવી અને એ રાતે રાણી અને તેની દાસીઓ રિવાજ પ્રમાણે હમેશ ગંગા નદીમાં સ્નાન કરતાં હતાં. રાણી ધણી ધર્મિષ્ઠ હતી અને અસલના વખતની ધર્મક્રિયા પાળવામાં કદી ચૂકતી નહોતી. પણ ગંગાના કિનારા આર્ગલના રાજ્યની બહાર નજીકમાં હતા અને તે આ વખત અયોધ્યાના સુબાના હાથ નીચે તુર્કી લશ્કરના કબજામાં હતા. હવે આ ભલી રાણીએ શું કરવું? રાજ સાહેબની રજા માગવાની તેની મરજી નહોતી; કેમકે તેને એવી ધાસ્તી હતી કે એ તો એમ કહેશે કે આ અમાસે સ્નાન કરવાનું માંડી વાળો અને આવતા મહીનાની અમાસે સ્નાન કરજો, અને રાજાજીએ એક વાર નહાવા જવાની ના કહી તો સાધવી સ્ત્રી તરીકે મારો ધર્મ છે કે મારે તે હુકમ પાળવો જ નેઈએ.

૪. આ ઉપરથી તેણે એવો નિશ્ચય કર્યો કે મારે મારી સાહેલીઓ સાથે સ્નાન કરવા જવું, સાથે કેઈ પણ ચોડીદાર માણસો રાખવાં નહિ, અને રક્ષણને માટે ઈશ્વર પરજ આધાર રાખવો. તેથી તારા ઊગ્યા અને રાજા અને પરોણાઓ વાળુ કરવા બેઠા કે તરતજ તે અને તેની સાહેલીઓ એક પછી એક છાનીમાની મહેલમાંથી સટકી ગઈ. બહાર વાડામાં તે બધાં

આર્ગલની બહાદુર રાણી કેવી રીતે ગંગામાં નાહી તે વિષે. ૮૫

એકઠાં થયાં, અને શહેરના મહોદલાઓમાંથી ઉતાવળે પગે ને શાન્ત રીતે નીકળી પડી જંગલની વાટે પડ્યાં. તેઓ આખી રાત જમ અને તેમ જલદી ચાલ્યાં અને પ્રાતઃકાળમાં પરોઢ ફાટતા પહેલાં ગંગા નદીને કિનારે અક્ષરના ઘાટ પર પહોંચી ગયાં.

૫. તે ઘાટ પર સ્નાન કરવા માટે પુરુષો અને સ્ત્રીઓ મોટી સંખ્યામાં ભેગાં થયાં હતાં. કેટલાંક નહાવાને ઘાટનાં પગથીયાં ઊતરતાં હતાં અને કેટલાંક નહાઈને પગથીયાં ચઢી પાછાં ફરતાં હતાં. કેટલાંક માળા ફેરવતાં હતાં અને કેટલાંક બેઠાં બેઠાં સ્તુતિના શ્લોકો ભણતાં હતાં. વળી બીજાં કેટલાંક નદીમાં ઊભાં ઊભાં પવિત્ર ગંગામાતાની પૂજા કરતાં હતાં અને કેટલાંક સ્તોત્ર ભણી સૂર્યદેવનું ધ્યાન ધરતાં હતાં.

૬. એવામાં ત્યાં રાણી અને તેની દાસીઓ આવી પહોંચ્યાં. તેઓએ નદીમાં ઊતરી સ્નાન કર્યું. આંખ મીચી કાનની અંદર આંગળી રાખી તેઓએ ગંગાનાં પાણીમાં ડૂબકી મારી કે પાણી શરીરના બધા ભાગ પર ફરી વળે અને બધાં પાપ ધોવાઈ જાય.

૭. હવે જ્યારે રાણી નહાતી હતી ત્યારે ઘણા લોકો તેને ધ્યાન દઈ જોતા હતા; અને તેમાંના કેટલાક તેને જોઈ, અયોધ્યાના સુખા પાસે ગયા. સુખાની છાવણી તે વખત કિનારા પર પાસેજ હતી. ત્યાં જઈ તેમણે કહ્યું કે આજ ગંગાના ઘાટ પર એક ઊંચી પદવીની સ્ત્રી નહાવા આવી છે, પણ તે

કાણુ છે તે અમે કહી શકતા નથી. સુખાએ તે કાણુ છે તેની શોધ કરવા પોતાની દીકરીઓને મોકલી. તેમણે આવી રાણી સાથે વાતચીત કરી અને તરતજ પાછા ફરી સુખાને ખબર આપી કે એ તો અમાસનું સ્નાન કરવા આર્ગલની રાણી ધાટ પર આવી છે.

૮. રાણીને પકડવાનો આવો સારો લાગ આવ્યો જાણી સુખો ધણો રાજ થયો અને થોડાંક માણસો સાથે લઈ તેને કેદ કરવા ધસ્યો. એ દરમિયાનમાં રાણી અને તેની દાસીઓ સ્નાનથી પરવારી ઘેર જવા રસ્તે પંડ્યાં હતાં. તરતજ તેમની આસપાસ શત્રુનાં ટોળાં ફરી વળ્યાં, પણ તે સ્ત્રી ખરી રજપુતાણી હતી તેથી લગારે બીધી નહિ. દાસીની વચ્ચે તે નિશ્ચિન્ત જીભી રહી અને સહેજ પણ ગભરાયા વિના તે સુખાની સામા તેણે ટગર ટગર બોલ્યા કર્યું. તેણે બહાદુરીથી કહ્યું, “સ્ત્રીઓ પર હુમલો કરનાર હીનકારા, ખાયલા પુરુષને ધિક્કાર છે. આર્ગલના બહાદુર રાજથી તો તારે નાસી જવું પડ્યું હતું. તારે તેમજ તારાં માણસોને મરદોથી હઠી જવું પડ્યું હતું અને હવે તમે બૈરાં સાથે લડાઈ કરવા આવ્યા છો! શરમ છે. ખરેખર, તમે નીચ અને ખાયલા છો અને મરદના નામને યોગ્ય નથી.”

૯. આ તેના શબ્દો સુખાને હઈએ ખાણુ જેવા વાગ્યા અને ક્રોધથી લાલચોળ થઈ તેણે પોતાનાં માણસોને ખૂમ પાડી હુકમ કર્યો કે “જુઓ છો શું, એકદમ રાણીને પકડી લો.”

આર્ગલની બહાદુર રાણી કેવી રીતે ગંગામાં નાહી તે વિષે. ૮૭

પણ તે તેવાજ જુસ્સાથી બોલી જાતી, “મારે બહાદુર સ્વામી ખરા રજપૂતની પેઠે કાઈ દિવસ શત્રુને શરણ થયો નથી અને હું પણ રજપુતાણી છું, કદી તાબે થવાની નથી. પોતાની રજપૂત માતા અને બેનોને ચલાતો હોય એવો કાઈ રજપૂત વીર અહિં નથી? એક રજપૂત રાજની રાણી માટે લડવા ઊભો થનાર કાઈ રજપૂત આ સ્થળે નથી? જો કાઈ પણ રજપૂત અહિં હોય તો હું તેના બળ પર ઊભી રહું છું અને ઈશ્વરની ખાતર આ સંકટને સમયે મારી વારે ધાવા બોલાવું છું.”

૧૦. આ શબ્દો તેના મોંમાંથી નીકળ્યા કે તરતજ ઊભાઈ ચાંદ અને નિરભાઈ ચાંદ નામના બે રજપૂતો લોકાના ટાળાંમાં પાસે ઊભા ઊભા આ બનાવો જોતા હતા, તેઓ પોતાનાં માણસો સાથે રાણીના શત્રુઓ પર ધસી પડ્યા. તેઓ રાણી અને તેની દાસીઓની આસપાસ ફરી વળ્યા, તેમને પોતાની વચમાં રાખી તરવાર ધ્યાનમાંથી કાઢી, અને તે સુખાના સિપાઈઓને કાપી નાંખી આગળ ચાલવા માંડ્યું.

૧૧. એ દર્મિયાનમાં તેમાંનો એક માણસ ઘોડેસવાર થઈ આગળ ચાલ્યો અને ઘોડો દોડાવી આર્ગલના રાજની મદદ માગવા ગયો. પેલા રજપૂતો રસ્તો કાપતા ચાલ્યા અને પાછળ પડેલા શત્રુઓ સાથે લડતા ગયા, અને ઘણા ગાઉ સુધી લડાઈ ચાલી, તેમાં તેમનામાંનાં ઘણાં માણસો માર્યા ગયાં અને ઘણાં ધાયલ થયાં. આમ થતાં થતાં છેવટે માત્ર ઊભાઈ ચાંદ અને



આર્ગુનની બહાદુર રાણી.

અલાઉદ્દીને રજપૂત કુમારિકા જોડે કેવી રીતે લગ્ન કર્યું. ૮૬

તેના બે ત્રણ વીર પુરુષોજ જીવતા રહ્યા. આ પ્રમાણે નિરાશ થવાનો વખત આવ્યો હતો એટલામાં એક મોટી ખૂમ સંભળાઈ અને ચૂંટી કાઢેલા શૂરવીર સાથે બચાવ માટે પૂર વેગે દોડતો આવતો ગૌતમ રાજા નજરે પડ્યો. એમને જોયા કે તરતજ અયોધ્યાના સિપાઈઓ પાછા ફર્યા અને નાસી ગયા, અને આ પ્રમાણે રાણી સહીસલામત ઘેર પહોંચી ગઈ.

૧૨. નાસિરુદ્દીન બાદશાહે અયોધ્યાના સુબાનો તિરસ્કાર કર્યો અને તેના મિત્રોએ તેમજ શત્રુઓએ તેણે સ્ત્રી પર હાથ ઉપાડવાનું નીચ કામ કર્યું તે માટે તેને ઘણો નિંદો અને તેનો ફિટકાર કર્યો. તેનાં કુટુંબનાં માણસો પણ તેને લીધે શરમાવા લાગ્યાં.

## ૨૦. અલાઉદ્દીને રજપૂત કુમારિકા જોડે કેવી રીતે લગ્ન કર્યું.

૧. ગુલામ વંશના રાજા પછી ખિલજી વંશના રાજા ગાદીએ આવ્યા. એ તુર્ક જાતના હતા. એ વંશનો પહેલો રાજા ગાદીએ આવ્યો ત્યારે ધરડો, સિત્તેર વરસનો હતો. તેને પુત્ર નહોતો, તેથી તેણે પોતાના ભત્રીજા અલાઉદ્દીનને પુત્રની પેઠે પાળ્યો અને તેના પર ઘણું વહાલ બતાવ્યું; પણ અલાઉદ્દીન ઘણો ધાતકી માણસ હતો અને તેની મરજી તેના મરણ પહેલાં



રાજ થવાની હતી. તે દયાળુ, ધરડા કાકાના મરણ સુધી વાટ જોવાની તેની મરજી નહોતી; પણ એક દિવસ તે વૃદ્ધ કાકા તેને પ્રેમથી બચ્ચી કરતો હતો એટલામાં તેણે કેટલાંક માણસોને શું કરવું તે અગાઉથી શિખવી રાખ્યું હતું તેમને તેણે ઇસારત કરી બોલાવ્યાં. આ ઉપરથી તેઓ એકદમ ત્યાં ધસી આવ્યાં અને બાદશાહને પકડી તેની છાતીમાં તેમણે એકદમ ખંજર ભોડી દીધું. આમ તેને મારી નાખી ભત્રીજે તેની ગાદીએ બેઠો.



અલાઉદ્દીન ખિલજી.

૨. દિલ્હી પર તુર્કી બાદશાહોએ રાજ્ય કર્યું તેઓમાં અલાઉદ્દીન સહુથી વધારે જખરો ને પ્રખ્યાત હતો. અત્યારસુધી મુઝનીના મુસલમાન રાજાઓએ તેમજ ગોર અને ગુલામ વંશના રાજાઓએ વિન્ધ્યાચળની ઉત્તરના મુલક પરજ રાજ્ય ચલાવ્યું હતું. એક પછી એક તેમણે હિંદુસ્તાનનાં ધણાંખરાં રજપૂત રાજાઓ જીતી લીધાં હતાં.

૩. પણ અલાઉદ્દીન અને તેનો સરદાર કાફૂર દક્ષિણ તરફ છેક મહારાષ્ટ્ર સુધી ફરી વળ્યા. ત્યાં જ રાજાઓ રાજ્ય કરતા હતા તેમાંના ધણાઓને

અલાઉદ્દીને રજપૂત કુમારિકા જોડે કેવી રીતે લગ્ન થયું. ૯૧

તેમણે હરાવ્યા અને સેંકડો વરસથી રાજાઓના મહેલોમાં અને દક્ષિણનાં મંદિરોમાં સોનાફાના, મોતીના, ને જવાહીરના જ ઢગલાઓ સીંચી મૂક્યા હતા તે ત્યાંથી લૂટી લઈ દિલ્હી લઈ ગયા.

૪. અલાઉદ્દીનને ઘણી રાણીઓ હતી. તે ગાદીએ બેઠો કે તરતજ તેણે મોટી ફ્રેજ લઈ ગુજરાત પર ચઢાઈ કરી. ત્યાં તે વેળા કરણ નામનો રજપૂત રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તે પોતાના રાજ્ય માટે બહાદુરીથી લડ્યો, પણ તે બધું વ્યર્થ ગયું. તેને છેવટે પોતાની રાણી કમળાદેવી અને રાજકુંવરી દેવળદેવીને લઈને નાસી જવાની જરૂર પડી; પણ તુર્કી ઘોડે-સવારો કરણ રાજાની પાછળ પડ્યા, તેની રાણી કમળાદેવી જંગલમાં ભૂલી પડી, અને છેવટે દુશ્મનના હાથમાં પકડાઈ.

૫. તુર્કી સિપાઈઓ કમળાદેવીને અલાઉદ્દીનની પાસે લઈ ગયા અને તેણે તેને પોતાની સાથે પરણવાની જરૂર પાડી. તેનાથી પોતાના પહેલા સ્વામી કરણ રાજા પાસે જઈ શકાયું નહિ, તેથી તેણે પોતાની પૂર્વની જિંદગી ભૂલી જવાનો અને હાલની સ્થિતિનો, એટલે બાદશાહની મુખ્ય બેગમ થઈ હતી, તેનોજ વિચાર કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો.

૬. એક દિવસ તેણે બાદશાહને કહ્યું કે મારી મરજી કુંવરી દેવળદેવીને મળવાની થઈ છે. બાદશાહે સોગન ખાઈ તેની ખાતરી કરી આપી કે હું તારી મરજી પૂરી પાડીશ. તેજ

દિવસે તેણે પોતાના સરદાર કાફૂરને એક લશ્કર આપી મોકલ્યો અને તેને હુકમ કર્યો કે રાજકુંવરી દેવળદેવીને કબજે કર્યા વિના તમારે પાછા ફરવું નહિ.

૭. આ વખતે દેવળદેવીની ઉંમર પંદર વરસની થઈ હતી અને તે કુંવરી ધણી સ્વરૂપવતી હતી. એક દિવસ એક વૃદ્ધ સ્ત્રીએ તેના હાથની રેખા જોઈને કહ્યું, “સુકુમારી, સુંદરી, તારા હાથની રેખા પરથી હું એવું જોઈ શકું છું કે તારી જિંદગીની દોરીમાં દૂરના દેશમાંથી સૂતર વણાશે.” આનો શો અર્થ હશે તે તેનાથી કળી શકાયો નહિ અને કાઠથી પણ તેને સમજવી શકાયો નહિ.

૮. આ બનાવ બન્યા પછી થોડો વખત રહીને કાફૂર ફ્રાન્સ લઈ દેવળદેવીને પકડી જવા દક્ષિણમાં આવ્યો. તેણે કરણ રાજને સંદેશો મોકલ્યો કે તારી છોકરી દેવળદેવીને મળવાની મરજી તેની મા, બાદશાહની બેગમને થઈ છે અને તું તેને સ્વાધીન નહિ કરે તો જે નાના મુલક પર હાલ તું રાજ્ય કરે છે તે મુલક દિલ્હીનો બાદશાહ તારી પાસેથી લઈ લેશે; પણ કરણ રાજએ જવાબ કહાવ્યો કે તું મારી સાથે લડાઈ લડી મને મારી નાખીશ ત્યાંસુધી હું મારી છોકરી આપનાર નથી, અને તેમાં વળી જે માણસ મારી રાણીને મારી પાસેથી છીનવી લઈ ગયો તેના હાથમાં તો કેમે કર્યો હું મારી પુત્રી જવા દેનાર

અલાહિદાને રજપૂત કુમારિકા બેઠે કેવી રીતે લગ્ન કર્યું. ૯૩

નથી. તેણે કહ્યું, “તારે દેવળદેવી બેઠેલીજ હોય તો પ્રથમ મને માર અને પછી એને લઈ જા.”

૯. આ બનાવ બનતા પહેલાં દેવગિરિના મરાઠા રાજા રામદેવે પોતાના પુત્ર સાંકળદેવને માટે કરણ રાજા પાસે તેની કુંવરી દેવળદેવી પરણાવવાનું માગું કર્યું. પહેલાં તો રજપૂત રાજાએ તે કબૂલ કર્યું નહિ, કેમકે દેવગિરિનો રાજા પોતાના કરતાં હલકા કુળનો હતો; પણ જ્યારે તેને એમ લાગ્યું કે દિલ્હીનો બાદશાહ મારી પાસેથી કુંવરીને બેરબુલમથી લઈ જશે, ત્યારે તેણે રામદેવની માગણી કબૂલ કરી. “દૂર દેશના સૂતર વિષે” મને તે વૃદ્ધ સ્ત્રીએ જે કહ્યું હતું તે આ તો નહિ હોય એમ દેવળદેવીના મનમાં આશ્ચર્યપૂર્વક વિચાર આવ્યો.

૧૦. પણ દેવળદેવીનું સાંકળદેવ સાથે આ પ્રમાણે લગ્ન થતા પહેલાં તો પઠાણ લશ્કર કરણ રાજા પર ચઢી આવ્યું અને તેને બીજી વાર જીવ લઈને નાસવું પડ્યું. તેણે દેવળદેવીને બીજે રસ્તે દેવગિરિ મોકલી દીધી. પણ તે તમામ રસ્તે અફઘાન ઘોડેસવારો ફરતા હતા, તેથી તેને ને તેની ધાવને ઇલોરાની પ્રસિદ્ધ ગુફામાં સંતાઈ જવું પડ્યું. અહિં તે એક માસ સુધી રહી.

૧૧. અલાહિદીનના અમલદારોએ તેની શોધ કરવા બહુ બહુ પ્રયત્ન કર્યા, પણ તેમાં તેઓ ફાળ્યા નહિ. આખરે તેઓ શોધ કરવી પડતી મૂકી દિલ્હી પાછા ફરતા હતા, એટ-

લામાં તેઓ માર્ગમાં આવેલી ઇલોરાની ગુફા જોવા નીકળ્યા. જે કુંવરીને તેઓ શોધતા હતા તે અહિં તેમને એકાએક મળી આવી. તેઓ તેને દિલ્હી લઈ ગયા ને તેની માને હવાલે કરી. થોડા વખતમાં અલાઉદ્દીનના શાહજહા ખિઝરની નજર તેના પર પડી અને તેના ઉપર તેનો પ્રેમ બંધાયો. તેનો પણ પ્યાર તે શાહજહા પર થયો અને બંનેનાં લગ્ન થયાં. આ પ્રમાણે તેની જિંદગીની દોરીમાં દૂર દેશનું સૂતર વણાયું. આ વાત ખુશરૂ નામના પ્રખ્યાત ફારસી કવિએ એક જાણીતા કાવ્યમાં વર્ણવી છે.

## ૨૧. પરમાર રજપૂતો તિત્તિર પક્ષી માટે કેવી રીતે લડ્યા.

૧. આસરે છસે વરસ ઉપર દિલ્હીના ખિલજ બાદશાહ અલાઉદ્દીનના સમયમાં મુસલમાન લોકોએ ગુજરાત પર ચઢાઈ કરી. તેમણે રાજધાનીનું શહેર અણહિલવાડ તેમજ ખંભાત, ભરૂચ, ને સુરત બંદરો જીતી લીધાં; પણ દેશના જુદા જુદા ભાગોમાં ઘણા રજપૂત સરદારો રાજ્ય કરતા હતા, અને થોડા વખત પછી અમદાવાદના સુલતાનને તેઓ ખંડણી ભરતા હતા, તોપણ તેઓ કદી વશ થયા નહોતા.

૨. રજપૂતોની મુખ્ય જાતો વાઘેલા, પરમાર, રોઠોડ, અને ઝાલા હતી; અને આ સમયે ગુજરાત ઉપર જે રજપૂત રાજાઓ રાજ્ય કરતા હતા તેમને વિષે ઘણી વાર્તાઓ કહેવામાં આવે છે.

પરમાર રજપૂતો તિત્તિર પક્ષી માટે કેવી રીતે લજ્યા. ૬૫

૩. પરમાર રજપૂતોના વતન સિંધ દેશમાં ભારે દુકાળ પડ્યો હતો, તેથી શોડા જાતના ૨,૦૦૦ પરમાર રજપૂતો પોતાના સરદાર મુજુના હાથ નીચે ગુજરાતમાં આવીને વસ્યા. આવડા વંશનો એક બીજો રજપૂત શિકારે નીકળ્યો હતો. તેણે એક તિત્તિર પક્ષીને ધાયલ કર્યું હતું. તે પક્ષીએ શોડા જાતના રજપૂતના ઝુંપડામાં આશ્રય લીધો અને આવડા સરદારોએ પક્ષી મને આપી દો એવી માગણી શોડાને કરી. પરમાર મુજુએ કહ્યું, “ના, અમારે શરણે આવે તેને આપી દેવું એ રજપૂતોની કીર્તિના નિયમોથી વિરુદ્ધ છે. તિત્તિર પક્ષી અમારો પરોણો થયું છે અને અમે એને આપી દેવાના નથી.” આ ઉપરથી બીજો દહાડે આવડા સરદાર પોતાની ટાળીનું લશ્કર લઈ લડવાને આવ્યો. પરમાર લોકો તેમની સાથે લડવાને તૈયાર થયા. તેમણે આવડાઓને નસાડી મૂક્યા. એ યુદ્ધમાં ૫૦૦ આવડા તેમના સરદાર સાથે મરણ પામ્યા તેમજ ૧૨૦ પરમારોનો પણ ઘાણ નીકળી ગયો, અને એ બધી ખરાબી એક તિત્તિર પક્ષી માટે થઈ. જ કવિએ આ વાર્તા ગાઈ છે તે કહે છે કે ધ્રુવનો તારો ચલિત થાય, મેરુ પર્વત પડી જાય, ગિરનારનો મોટો કિલ્લો દોલાયમાન થઈ નાશ પામે, તોપણ પરમાર રજપૂતો યુદ્ધમાં ઊતરવાની ના નહિ કહે કે શત્રુને પોતાની પીઠ નહિ બતાવે.

## ૨૨. અમદાવાદ વસાવનાર અહમદશાહ.

૧. ગુજરાતના વાઘેલા રજપૂત રાજાઓમાં છેલ્લો કરણ રાજા હતો. એની સ્ત્રી કમળાદેવીનું અલાઉદ્દીન ખિલજી હરણ કરી ગયો હતો. એના વખતમાં મુસલમાન લોકોએ અણહિલવાડ પાટણ જીતી લીધું, અને પછીનાં સો વરસ સુધી, એટલે ૬૦ સં ૧૩૦૭થી ૬૦ સં ૧૪૦૭ સુધી ગુજરાત ઉપર દિલ્હીના બાદશાહે નીમેલા સુબાઓએ રાજ્ય કર્યું. મુગલ બાદશાહોના સમય પહેલાં, જ્યારે ખિલજી ને તખલક વંશના બાદશાહો રાજ્ય કરતા હતા ત્યારે ગુજરાત પર એ સુબાઓ અમલ ચલાવતા હતા.

૨. એ સમયને અન્તે મુસલમાન થઈ ગયેલો એક રજપૂત સરદાર ગુજરાત પ્રાંતનો સુબો થયો હતો. તે સ્વતંત્ર થયો હતો; કમકે તિમુરલંગની ચઢાઈ પછી દિલ્હીનું રાજ્ય અસ્તવ્યસ્ત થઈ રહ્યું હતું. તે સુબાએ મુઝફ્ફરશાહ નામ ધારણ કર્યું અને તે ગુજરાતનો પહેલો મુસલમાન બાદશાહ હતો. તેના પૌત્ર અહમદે તેનું ખૂન કર્યું અને અહમદશાહ નામ ધારણ કરી પોતે ગાદી પર બેઠો.

૩. સાબરમતી નદીને કિનારે ગુજરાતમાં એક નવું રાજધાનીનું શહેર બાંધવાનો અહમદશાહે નિશ્ચય કર્યો. તેણે પોતાના નામ પરથી એ રાજધાનીનું નામ અમદાવાદ પાડ્યું અને તેમાં એક મજબૂત કિલ્લો, રોનકદાર મસ્જિદ, અને મહેલ

ખાંધ્યાં. મસ્જિદનું નામ તેણે જુમા મસ્જિદ આપ્યું. એ મસ્જિદ હિંદુસ્તાનમાં મોટામાં મોટી મસ્જિદોમાંની એક છે. ધણા વેપારીઓ, વણકરો, અને કુશલ કારીગરો એ શહેરમાં વસ્યા અને એ એક ધનાઢય અને વસ્તીવાળું શહેર બન્યું અને હજી પણ તેવુંજ છે. ૬૦ સં ૧૪૧૨ માં, એટલે ૫૦૦ વરસ ઉપર અમદાવાદ વસાવવામાં આવ્યું હતું.

૪. અહમદશાહ બળવાન સુલતાન હતો. તેણે માળવાના રાજ સુલતાન હુશંગને, ઇડિરના રજપૂત રાજાને, ગિરનાર કે જુનાગઢના કિલ્લાવાળા સોરઠના રાણાને, અને ગુજરાતના બીજા ધણા રજપૂત રાજાઓને હરાવ્યા. કેટલાક ખંડણી ભરતા થયા, કેટલાક મુસલમાન થઈ ગયા, અને કેટલાકે ડુંગરો ને જંગલોમાં આશ્રય લીધો અને ઘણે વરસે પોતાને વતન પાછા કર્યા.

૫. મુસલમાન લોકોએ ગુજરાત જીત્યું, તે પહેલાં અણહિલવાડમાં વાઘેલા વંશના રાજાઓ રાજ્ય કરતા હતા, તેઓમાં વરહોજ અને જેતોજ નામના બે ભાઈઓ હતા. તેમણે થર દેશમાં એક કિલ્લામાં આશ્રય લીધો હતો અને ત્યાંથી અહમદશાહનો દેશ છૂટવાને નીકળી આવતા હતા. ૧૫૦ સવારો તેમની ટોળીમાં હતા અને તેઓ બહારવટીઆ તરીકે બહાણીતા થયા હતા. એક દિવસ રાતે તેમનો મુકામ એક ગામના તળાવ પાસે હતો. બીજ દિવસે પ્રાતઃકાળે ઊંપો નામનો એક રજ-



પૂત ખેડુત પોતાના ખેતર માટે ગાડું ભરીને ખાતર લઈ જતો હતો. ગાડાના હાંકનાર નોકરે આ બહારવટીઆઓને જોયા અને ખેડુતને કહ્યું, “સાહેબ, મને પેલા બહારવટીઆઓ માલમ પડે છે, માટે આપણે જલદી ગાડું હાંકી પસાર થઈ જવું જોઈએ.” ઊંખો બોલ્યો, “ખીશ મા, તેમની ટાળીમાં મારા જવો એક પણ રજપૂત નથી, નહિ તો તેમણે પોતાનો દેશ ત્રણ દિવસમાં પાછો મેળવ્યો હોત.”

૬. આ ઉપરથી બહારવટીઆમાંના આગેવાનો બહાર નીકળી આવ્યા અને તેને પૂછ્યું કે “તમે કહો છો તે પ્રમાણે કરી શકશો ખરા ?” તેણે જવાબ દીધો, “હા, મારા સાહેબ, હું તમને તમારો દેશ ત્રણ દિવસમાં મેળવી આપીશ.” પછી બહારવટીઆના સરદારોએ તેને ૧,૦૦૦ રૂપીઆનો તેજદાર ઘોડો, ઉત્તમ પોશાક, ને બકતર આપ્યાં, તેને પોતાની જોડે અમદાવાદ લઈ ગયા, અને તે શહેરની પાસે ઝાડોમાં સંતાઈ રહ્યા.

૭. દર શુક્રવારે અહમદશાહની બેગમ દારીઓને લઈને એક સાધુની કબરે નિમાઝ પઢવા જતી હતી. રક્ષકોને દૂર રાખીને તેઓ એકલાં રોજમાં ગયાં. ઊંખાએ સરદારોને કહ્યું, “તમે બેગમને પકડશો નહિ તો તમને તમારાં ગામ પાછાં મળવાનાં નથી.” આ ઉપરથી રજપૂત સવારોએ શાન્ત રીતે ઘોડા દોડાવી મૂક્યા અને બેગમ અને તેની દાસીઓની ગાડીઓને ઘેરી લીધી. ગાડીની અંદરથી બેગમ બોલી ઊઠી,

“તમે કોણ છો ને તમારે શું જોઈએ છે?” તેમણે જવાબ દીધો, “અમે વરહો અને જેતો નામના રજપૂત સરદારો છીએ; અને અમે અમારા વડવાથી મળેલાં ગામો પાછાં માગીએ છીએ. અમે તમારું હરણ કરવા ધારીએ છીએ.”

૮. પછી બેગમે કુરાનને નામે ગંભીર રીતે પ્રતિજ્ઞા લઈને તેમને કહ્યું, “તમે મને છોડશો તો હું તમને તમારાં ગામ પાછાં અપાવીશ.” આ ઉપરથી તેમણે બેગમને જવા દીધી. બેગમે આ હકીકત સુલતાનને કહી સંભળાવી અને પોતે જ વચન આપ્યું હતું તે પાળવા માટે બાદશાહને આગ્રહ કર્યો. સુલતાને માણેકચંદ અને મોતીચંદ નામના પોતાના બે પ્રધાનને બે બહારવટીઆઓના સરદારોને બોલાવવા મોકલ્યા. પહેલાં તો તેઓ તેમની પાસે જતાં બીધા અને ધીમે ધીમે ચાલ્યા. શહેરના દરવાજા પાસે તેઓએ એકાએક એક પઠાણની સ્ત્રી જોઈ. તે ધારતી હતી કે હું ભયમાં છું અને મને કેદ પકડશે. આથી તે એકદમ કુવામાં ડૂબી પડી. રજપૂતોએ આ જોયું ત્યારે તેમનો ભય જતો રહ્યો અને તેઓ બોલી ઊઠ્યા, “આવી સ્ત્રીઓ, જ્યો મોતથી બીતી નથી, તેમના પુત્રો આપણી સાથે છે એટલે આપણે સહીસલામત છીએ.”

૯. સુલતાને તેમના પર ધણું હેત અતાવ્યું. તેણે તેમને ૫૦૦ ગામ આપ્યાં ને તેના બદલામાં તેમણે પોતાની બેન લાલાનાં સુલતાન સાથે લગ્ન કર્યાં. તે સુલતાનની ધણી માનીતી

બેગમ થઈ પડી અને ધણું વરસ રહીને અતિશય જિનું દૂધ પીવાને લીધે ગળું બળી જવાથી મરણ પામી.

### ૨૩. અહમદશાહ એક રજપૂત સ્ત્રીને પરણવામાં કેવી રીતે નિષ્ફળ થયો તે વિષે.

૧. અહમદશાહ લાલાને પરણ્યો ત્યાર પછી, બીઅલમાં ૩૫૦ ગામોનો ઠાકોર કે રજપૂત સરદાર, જેનું નામ સામન્તસિંહ હતું, તે એક દિવસ સૂર્યનો તાપ ધણો સખ્ત હતો તેથી તાપ અટકાવવા મોં પર કપડું નાખી મહોલ્લામાં ચાલતો જતો હતો. વરહો અને જેતોજી જે ઓટલા પર બેઠા હતા ત્યાં આગળ થઈને તે જતો હતો એટલે વરહાએ જેતોજીને કહ્યું, “મોં સંતાડીને આ કાણ બય છે?” સામન્તસિંહે જવાબ દીધો, “મારે મોં શા માટે સંતાડવું પડે? જ્યો પોતાની બેનનાં લગ્ન મુસલમાનો બેઠે કરે છે તેમણે મોં સંતાડવું જોઈએ.” આ શબ્દો બે લાઈઆએ સાંભળ્યા ત્યારે તેઓ બહુ ગુસ્સે થયા. તેમણે પ્રતિજ્ઞા કરી કે સામન્તસિંહને ૧૪ વરસની દીકરી છે અને તે કાન્તિ માટે પ્રસિદ્ધ છે તેનાં લગ્ન અહમદશાહ સાથે સામન્તસિંહ પાસે કરાવવાં.

૨. તેઓએ શાહને એ કુંવરી વિષે વાત કરી અને તેણે પોતાના અમલદારોને હુકમ કર્યો કે સામન્તસિંહ પાસે તેની દીકરીનું મારી બેઠે લગ્ન માટે માગું કરો. તેમણે કહ્યું,

અહમદશાહ એક રજપૂત સ્ત્રીને પરણવામાં નિષ્ફળ થયો. ૧૦૧

“સાહેબ, સામન્તસિંહ જંગલનો નિવાસી છે, તે અમારું કહેવું ગણુકારે એવો નથી.” સુલતાને કહ્યું, “બહુ સારું, હવે પછી જ્યારે તે દરબારમાં આવશે ત્યારે હું જાતે એ માગણી કરીશ.”

૩. બીઅલનો સરદાર સામન્તસિંહ જ્યારે દરબારમાં આવ્યો ત્યારે સુલતાને તેની દીકરીનાં લગ્ન પોતાની સાથે કરવા સારૂ માગણી કરી. સામન્તસિંહે ઘણાં બહાનાં કાઢ્યાં, ને કહ્યું કે તે હજી ઘણી બાળક છે, અને એ પોતાની દીકરી કરતાં ઘણી વધારે સુંદર કેટલીક રજપુતાણીઓને સુલતાન સાથે લગ્ન માટે લઈ આવવા અમે તૈયાર છીએ. પણ બાદશાહે કોઈ પણ વાત કબૂલ કરી નહિ. તેણે કહ્યું, “મારે તો તમારી દીકરીજ જોઈએ, બીજી કોઈનું કામ નથી.” આખરે તે રજપૂત સરદાર કમુલત આપી ઘેર ગયો. સુલતાને વરહા ને જેતોજીને એ વાત કહી; પણ તેઓએ કહ્યું, “કન્યાને જ પોશાક ને આભૂષણ આપવામાં આવે છે, જેને અમે ‘વસન્ત’ કહીએ છીએ, તે એણે જ્યાંસુધી તમારી પાસેથી લીધાં નથી ત્યાંસુધી એ એના વચનથી બંધાયેલો નથી.”

૪. સામન્તસિંહ સુલતાનની પાસે ફરી પાછો આવ્યો. ત્યારે તેને ‘વસન્ત’ લેવાને માટે સુલતાને કહ્યું; અને પ્રથમ તો તેણે તે લેવા આનાકાની કરી, પણ છેવટે તેને તે લેવું પડ્યું. તેણે કહ્યું, “હું ઘેર જઈને મંગાવી લઈશ.” સુલતાને કહ્યું, “ના, તમારી સાથે હમણાંજ તમારે એ લઈ જવું.” તે

ગયા પછી સુલતાને આ હકીકતની પેલા રજપૂત ભાઈઓને ખબર કરી; પણ તેમણે કહ્યું, “તેણે લક્ષ્મીનો દિવસ નક્કી કર્યો છે? જે કર્યો નહિ હોય, તો તે બંધાયેલો નથી.”

૫. સામન્તસિંહ સુલતાનની પાસે પાછો આવ્યો ત્યારે તેને લક્ષ્મીનો દિવસ નક્કી કરવા કહ્યું. તેણે જવાબ દીધો, “મારે ઘેર જઈ ભારે તૈયારી કરવી જોઈએ. મારે મારી મહેસૂલ એકઠી કરવી જોઈએ. અને તૈયારી કરતાં એક વરસ થશે. આવાં બાદશાહી લક્ષ્મી માટે ઘટતો ખર્ચ કરવા મારી પાસે પૈસા નથી.” બાદશાહે કહ્યું, “તમારે જ જોઈએ તે ખજાનામાંથી લઈ જાઓ.” સામન્તસિંહે કહ્યું, “ના, એ તો મારે નીચું જોવા જવું થાય.” તોપણ સુલતાને એક ઊંટને ખજાનાથી લાદી તે ખજાનો તેને મોકલી આપ્યો.

૬. પણ સામન્તસિંહે તે પૈસા સિપાઈઓ ભેગા કરવામાં ને તોપો ને દાડગોળો ખરીદવામાં વાપર્યા. એ બધું લડાયક સાહિત્ય તેણે પોતાના બીચલ કિલ્લામાં મૂક્યું. બંદૂક સાથે ૫,૦૦૦ રજપૂત સિપાઈઓને તેણે આ પ્રમાણે તૈયાર રાખ્યા; પછી તેણે બાદશાહને કહેવડાવ્યું કે લક્ષ્મીને માટે પધારો. સુલતાન ધણો ખુશ થયો. એક નાની ટુકડી સાથે તે બીચલ ગયો અને ત્યાંથી ચાર માઇલ પર છાવણી કરી; પછી સામન્તસિંહે સુલતાનની પાસે પોતાના ભાઈને મોકલ્યો અને કહેવડાવ્યું કે બીચલમાં આપનાં આટલાં બધાં માણસો

માટે જગા નથી. તમારા સરદારો ને ઉમરાવો પહેલા આવે, ને લશ્કર પછી આવે એમ કરો. વરરાજનાં માણસોને આવકાર આપવા માટે હવામાં બંદૂકના ખોટા અવાજ કરવા એ અમારો રિવાજ છે, માટે અવાજ સાંભળી ખીશો મા.

૭. જેમ સામન્તસિંહે કહ્યું તેમ સુલતાને કર્યું. રજ-પૂતોએ કિલ્લાના દરવાજા બંધ કર્યા અને સુલતાનનાં માણસો પર બંદૂક ફેડી. થોડો વખત અહમદશાહે ધાર્યું કે તેઓ ગમત કરે છે, પણ પોતાનાં માણસોને ચારે તરફ મરતાં દીઠાં ત્યારે તેને એમ સમજાયું કે હું ફસાઈ ગયો છું. તેણે પોતાનાં માણસોને બોલાવી લઈ કિલ્લાને ઘેરો ઘાલ્યો. સાત દિવસ સુધી લડાઈ ચાલી. આખરે સામન્તસિંહ રાત્રે પોતાની સ્ત્રી સાથે નાસી ગયો. તેણે ઇડરના રાજાને ત્યાં આશ્રય લીધો ને તેને પોતાની દીકરી પરણાવી. સુલતાને તેનાં ૩૫૦ ગામ લઈ લીધાં, પણ તેની દીકરી પરણવા પામ્યો નહિ.

## ૨૪. સુલતાન મહમૂદ બેગડો.

૧. સુલતાન મહમૂદ ગુજરાતના મુસલમાન રાજાઓમાં મોટામાં મોટો હતો. તેણે રજપૂત લોકો પાસેથી ગિરનાર ને આંપાનેર એ બે કિલ્લા જીતી લીધા તેથી તે મહમૂદ બેગડો કહેવાયો. તેણે ૫૨ વરસ રાજ્ય કર્યું.

૨. ૬૦ સં ૧૪૫૯માં મહમૂદ ગાદીએ આવ્યો ત્યારે

તેની ઉંમર માત્ર ૧૪ વરસની હતી. તેના મુખ્ય ઉમરાવોમાંના ઠેટલાકે તેની સામા તરકટ કર્યું. તેમણે ધાર્યું કે એ બાળકને સહેલથી હરાવાશે. પણ મહમૂદની માને એ તરકટ વિષે પૂરે-પૂરી ખબર પડી અને તેને માટે શા ઉપાયો યોજવા તે તેણે મહમૂદને કહ્યું. તેણે બીજા દિવસે દરબાર ભર્યો અને હાથીનો મુખ્ય મહાવત, જે નિમકહલાલ હતો, તેને ૬૦૦ હાથી સાથે દરબારમાં આવવાનું કહ્યું. બળવાખોર સરદારોએ હાથીને લશ્કરી ગોઠવણમાં ગોઠવાયલા જોયા ત્યારે તેમને સમજાયું કે આપણું તરકટ ઉઘાડું પડી ગયું છે. આથી તેઓ નાસી ગયા. પછી તેમણે ૩૦,૦૦૦ માણસની ફોજ વડે શહેર પર હુમલો કર્યો, પણ તે તરુણ રાજા પાસે તેનું પોતાનું લશ્કર પણ તૈયાર હતું; અને પોતે જાતે તેનો સરદાર થઈ બળવાખોરો સામે લડવા ધસ્યો. તે ઘોડા પર સવાર થયો અને હાથમાં તલવાર અને પીઠ પર બાણ ને કામરું રાખ્યાં. તરતજ તેણે બળવાખોરોને નસાડી મૂક્યા.

૩. પછીનાં આઠ નવ વરસ રાજાએ લશ્કરને મજબૂત કરવામાં, રાજ્યમાં બંદોબસ્ત ફેલાવવામાં, અને રાજબખ્તોના ભરપૂર કરવામાં ગાળ્યાં. પછી મહમૂદને સ્વપ્ન આવ્યું; તેમાં તેણે મુહમ્મદ પેગંબરને પોતાને માટે સ્વાદિષ્ઠ ભોજનની થાળી લઈને આવેલા જોયા. પેગંબરે તેને કહ્યું, “જો તું તારી આસ-પાસનાં હિંદુ રાજ્યો જીતી લઈશ ને તેમાં મુસલમાની ધર્મનો

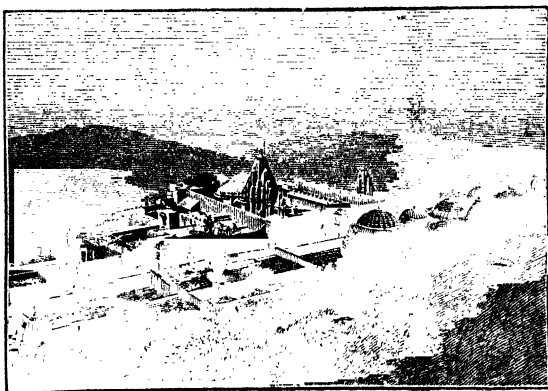
ફેલાવો કરીશ તો આ સ્વાદિષ્ઠ ભોજન તને મળશે.” મહમૂદ જાણ્યો ત્યારે તેણે પશ્ચિમે સોરઠ પ્રાન્ત પર ને પૂર્વે આંખાનેર પર હુમલો કરવાનો નિશ્ચય કર્યો.

૪. સોરઠ પ્રાન્ત ગુજરાતની નૈર્ઋત્યમાં કાઠિઆવાડમાં આવેલો છે. તેની રાજધાનીનું શહેર જુનાગઢ છે તે ગિરનારના ડુંગરી કિલ્લાની નજીકમાં છે. ગિરનાર પર ઘણાં સુશોભિત જૈન દેવાલયો છે. તે વખતે સોરઠ પ્રાન્તમાં મંડળિક રાજ રાજ્ય કરતો હતો. તેના વડીલાએ સેંકડો વરસ સુધી ગિરનાર પર રાજ્ય કર્યું હતું. એ રાજની સામા સુલતાન મોટું લશ્કર લઈ લડવા ગયો. રજપૂતો ધણી બહાદુરીથી લડ્યા; પણ તેમની પાસે માત્ર તીરકામઠાં હતાં અને મુસલમાન લોકો પાસે તોપો ને બંદૂકો હતી, તેથી સુલતાનની ફોજ વધારે બળવાન હોવાથી રજપૂતો હારી ગયા. રાણાએ સલાહને માટે કહેણ મોકલી આજીજી કરી. સુલતાને તેની પાસેથી મોટી રકમ લઈ સલાહ કરી, આથી તેની તિબેરી ખાલી થઈ ગઈ.

૫. પણ બીજે વરસે સુલતાન મહમૂદને એવી ખબર પડી કે રાણો એક મહાબળવાન રાજ હોય તેમ ગિરનારના દહેરામાં ભારે ઠાઠ ને દબદબાથી જાય છે. સુલતાને કહ્યું, “એ મને ખંડણી લાગે છે; હું એનો ઉપરી રાજ છું; જાણે મોટા રાજ હોય એવી રીતે વર્તવાને એને હક નથી. હું એનો ગર્વ ઉતારીશ.” એમ કહી તેણે મોટા લશ્કર સાથે પાછી સોરઠ પર ચઢાઈ કરી.



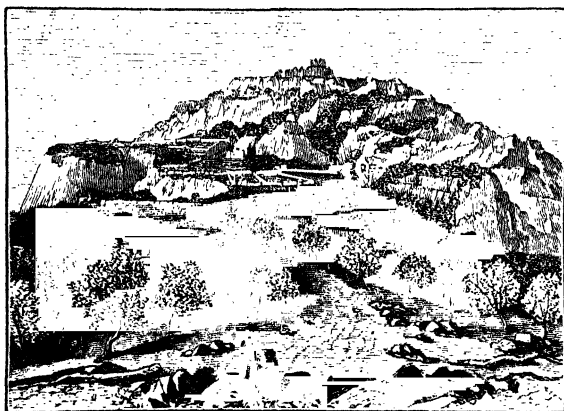
૬. આ વખતે રાણાએ લડવાને માટે કાશીશ કરી નહિ. તે તાપે થઈ ગયો અને પોતાની પાસે રાજ્યછત્ર ને ખીજાં રાજ્યચિહ્નો હતાં તે તેણે સ્વાધીન કરી દીધાં. આથી સુલતાને રાણાનો જીવ બચાવ્યો.



ગિરનારનાં દેવાલયો.

૭. પણ સુલતાને ગિરનાર જીતી લેવાનો દૃઢ નિશ્ચય કર્યો હતો, તેથી ત્રીજી વખત ફ્રેન્ચ લઈ ગિરનાર પર ચઢાઈ કરી. રાણો જાતે તેની છાવણીમાં ગયો ને કહ્યું, “મારી પાસે જ કંઈ છે તે સર્વ હું તમને આપીશ. નાશકારક લડાઈમાંથી મારી પ્રજાને ઉગારવા મારે તમામ ખજાનો, ઘોડા, ને હાથી એ

સર્વ હું તમને આપીશ. એથી વિશેષ હું શું કરી શકું? મેં આપનો શો અપરાધ કર્યો છે કે આપ આ પ્રમાણે મારી સાથે લડાઈ કરે છે?” સુલતાને જવાબ દીધો, “તમે મુસલમાન થાઓ તોજ સહીસલામત રહી શકશો.” આ ઉપરથી મંડળિક રાજ પોતાના કિલ્લામાં પાછો ફર્યો અને તેનો અચાવ કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો. પોતાના લશ્કર માટે તેની પાસે પૂરતો



પાવાગઢનો કિલ્લો.

ખોરાક નહોતો. હવે તેની આશા જતી રહી. તેણે કિલ્લાની કુંચી બાદશાહને સ્વાધીન કરી ને પોતે મુસલમાન થયો. તે અમદાવાદ ગયો ને ત્યાં રહ્યો. તેને ખાનજહાંનો ખિતાબ

આપ્યો ને એક ઉમરાવ કે પવિત્ર માણસ તરીકે તેણે જિંદગી પૂરી કરી. અમદાવાદમાં તેની કબરની પવિત્ર મુસલમાનો ધણી વખત સુધી મુલાકાત લેતા.

૮. આંપાનેરનો કિલ્લો મોટો હતો ને તેમાં રજપૂતોએ સેંકડો વર્ષ સુધી રાજ્ય કર્યું હતું. એ કિલ્લો પવનગઢ કે પાવાગઢ તરીકે પ્રસિદ્ધ હતો. તેના શિખર પર કાલિકા માતાનું દહેરું છે. એ કિલ્લો ઠાઈથી જીતાય નહિ એમ રજપૂતો ધારતા હતા. તે વખતે સાંના રાણાનું નામ પતાઈ રાવળ હતું.

૯. એમ કહેવાય છે કે એક વખત મુલતાન એ કિલ્લી આગળ થઈને ઘોડો દોડાવતો હતો ત્યારે કિલ્લો જઈને તેણે પોતાની મૂછ પર તાલ દીધી. લૌઓ નામના એક બ્રાહ્મણ ગોરે તેને જોયો ને રાવળને કહ્યું કે મુલતાનનો વિચાર કંઈક તમારી વિરુદ્ધ જણાય છે. પછી રાવળે લૌઓને તેની તપાસ કરવાને છુપા જસૂસ તરીકે મોકલ્યો. તેણે અમદાવાદમાં બાદશાહના મહેલની સામા એક ધર બાંડે લીધું અને બાદશાહની તપાસ કરવી શરૂ કરી. થોડો વખત રહી તેણે બાદશાહને આસપાસ નજર ફેરવતો બારી પર જોભેલો જોયો. તેણે આંપાનેર તરફ જોયું, એટલે મૂછના આંકડા વાળ્યા; પછી થોડો વખત રહીને લૌઓને માલમ પડ્યું કે બાદશાહ લડાઈની તૈયારી કરે છે. તે ત્યાંથી તરતજ નીકળી ગયો અને પતાઈ રાવળને ખબર આપી કે મુલતાન લડવાને આવે છે.

૧૦. રાવળે પોતાના બચાવને માટે બનતા પ્રયત્ન કર્યા. તેણે રક્ષણને માટે પાંચ હાર બાંધી; પ્રથમ તો એક પત્થરની દિવાલ, તેની આસપાસ પાણીથી ભરેલી ઊંડી ખાડી, પછી લાકડાની ફરેકાળ, પછી છોની દિવાલ, અને છેલ્લે એક જાડી કાંટાની વાડ. પછી તેણે તમામ લશ્કર ભેગું કર્યું અને મરતાં સુધી લડવાની તૈયારી કરી.

૧૧. ચાંપાનેરની આસપાસ એક ધણું મોટું લશ્કર ફરી વળ્યું. કહે છે કે એ ઘેરે બાર વરસ પહોંચ્યો. રાવળને મદદ કરવા છ રાજાઓ આવ્યા, પણ તેઓ ફાવ્યા નહિ. આખરે ચાંપાનેર જીતાયું. રજપૂતોએ બૈરાંછોકરાને કતલ કર્યો, અને હાથમાં તલવાર લઈ રણમાં મરણપર્યન્ત ધૂમવાને માટે ધસી આવ્યા. રાણો રાવળ પતાઈ જીવતો કેદ પકડાયો અને સુલતાને કહ્યું કે જો તું મુસલમાન થઈશ તો તારી જિંદગી બચાવવામાં આવશે. પણ એમ કરવાની તેણે સાફ ના પાડી, તેથી તેની કતલ કરવામાં આવી. તોપણ તેના નાના છોકરાને મુસલમાન તરીકે ઉછેર્યો, અને મહમૂદ બેગડાની પછીના બાદશાહના દરબારમાં તે એક મોટા ઉમરાવ થયો.

૧૨. મહમૂદ બેગડા વિષે ઘણી વાતો કહેવાય છે. કહે છે કે તે અકરાંતીઆની પેઠે ખાતો હતો. તે દરરોજ એક મણ ખોરાક, પ્યાલા ભરીને મધ ને માખણ, અને ૧૦૦ કેળાં ખાતો. તે કહેતો કે હું રાજા છું એ બહુ સારી વાત છે;

કેમકે હું આટલું બધું ખાઉં છું. બીજું કાઈ મને પૂરતો ખોરાક આપવાને શક્તિમાન થાત નહિ. તેની મૂછો બહુ લાંબી હતી અને તે ગાયના શિંગડાની પેઠે વાળેલી રાખતો. કહે છે કે તે પોતાના માથા ઉપર એ મૂછોની ગાંઠ બાંધતો. તેણે એટલું બધું ઝેર ખાધું કહેવાય છે કે તેના આખા શરીરમાં તે વ્યાપી રહ્યું હતું. આથી માખી પણ તેના હાથ પર દૈવયોગે બેસે તો તે તરત મરી જઈ લાંચ પર પડતી. તેણે ઘણી મસ્જિદો, વિદ્યાલયો, અને ધર્મશાળાઓ બાંધ્યાં, ઘણા કુવા ખોદાવ્યા, અને ઘણાં ઝાડો વવડાવ્યાં. તેમાંનાં મુખ્ય નાળિયેરી, વડ, મહુડા, બીલ, ને પીપળો હતાં. પ્રજામાંથી જે કાઈ બાગ બનાવે ને ઝાડો રોપે તેને તે ઇનામ આપતો.

૧૩. એની જિંદગીની આખરે, પોતે લડાઈઓ કરી હતી તેમાં જે સંખ્યાબંધ માણસો મરણ પામ્યાં હતાં તેમને વિષે જ્યારે એના મનમાં વિચાર આવતો ત્યારે એ પુષ્કળ રડતો. તે એમનાં વિધવા ને નિરાશ્રિત બાળકોને શોધી કાઢતો અને તેમના પોષકના મરણનો બદલો વાળવા તેમને પોતાના ખાતામાં નોકરી આપતો.

અલાઉદ્દીને પશ્ચિમી રાણીનો ચહેરો આરસીમાં બેથો. ૧૧૧

## ૨૫. અલાઉદ્દીને પશ્ચિમી રાણીનો ચહેરો આરસીમાં શી રીતે બેથો તે વિષે.

૧. આસરે ૬૦૦ વર્ષ ઉપર જ્યારે અલાઉદ્દીન દિલ્હીમાં રાજ્ય કરતો હતો ત્યારે રજપૂત સંસ્થાનમાં આવેલા મેવાડની રાજધાની ચિતોડમાં ભીમસી કે ભીમસિંહ (સિંહના જેવો બળવાન ભીમ રાજ)નું રાજ્ય હતું. એને એક પશ્ચિમી (કમળના છોડવા જેવી સુંદર) નામની કાન્તિવાળી સ્ત્રી હતી, તે બહાદુર ને હોશિયાર હતી.

૨. પશ્ચિમી એવી તો ખૂબસૂરત હતી કે તેની કાન્તિની વાત ચારે દિશાએ પ્રસરી ગઈ અને આખરે તેને વિષે અલાઉદ્દીનને ખબર પડી. તે કમળાદેવી બેઠે પરણ્યો હતો અને તે સિવાય પાંચુ તેને ધણી રાણીઓ હતી, તોપણ તેની મરજી પશ્ચિમીને પોતાની બેગમ બનાવવાની થઈ. આ કારણથી તે એક મોટી ફ્રેજ લઈને નીકળ્યો, અને ચિતોડ આગળ ધાવણી કરી તેણે તેને ઘેરો ધાલ્યો.

૩. પણ બહાદુર રજપૂતો પોતાનાં રાજરાણીની ખાતર એવા તો સારી રીતે લડ્યા કે તે તુર્કી બાદશાહથી ચિતોડ જીતી શકાયું નહિ; ત્યારે અલાઉદ્દીને એમ કહ્યું કે મારે માત્ર પશ્ચિમીને જોવાનીજ મરજી છે અને મારી અરજ કબૂલ કરવામાં આવશે તો હું મારું લશ્કર દિલ્હી પાછું લઈ જવાનું વચન આપું છું.

૪. ભીમસીએ જવાબ દીધો કે અલાઉદ્દીનને મારી રાણી પદ્મિનીનો ચહેરો તો નહિ ખતાવવામાં આવે, પણ તે એક આરસી જોઈ શકશે, તેમાં તેનો ચહેરો ખતાવવામાં આવશે, પણ તેને જાતે તે જોઈ શકશે નહિ. તેણે એક કે બેજ ચોક્કી-દાર લઈને ચિતોડ આવવું.

૫. અલાઉદ્દીને એ વાત કપૂલ કરી. તેને ખાતરી હતી કે રજપૂત રાજ પોતાનું વચન પાળશે અને મને કોઈ પણ તરેહની ઈજ થશે નહિ. આથી તે ચિતોડ ગઢમાં એક કે બે માણસ સાથે જ ગયો. આ પ્રમાણે તે રજપૂતોના હાથમાં આવ્યો હતો અને ધાર્યું હોત તો રજપૂતોએ તેનો નાશ કર્યો હોત; પણ તેઓ એકવચની હતા, જે બોલતા તે હમેશ પાળતા. અલાઉદ્દીને પદ્મિનીનો ચહેરો આરસીમાં જોયો. તેને કહેવામાં આવ્યું, “એક નોકરે ધરેલી આ આરસીમાં તમે ચિત્રમાં પદ્મિનીની છબી જુઓ છો. તમે તેને જાતે જોઈ શકતા નથી, પણ જે પડદાની પાછળ તે ઊભી છે તે પડદો જોઈ શકો છો.”

૬. પછી તેણે ભીમસીને કહ્યું, “જમ મેં તમારા પર ભરોસો રાખ્યો છે, તેમ તમે મારા પર ભરોસો રાખશો ? ચિતોડ ગઢની બહાર આવો અને ત્યાંથી આપણે મિત્રની પેઠે છૂટા પડીશું.” ભીમસીએ તેના વચન પર ભરોસો રાખ્યો અને તેની સાથે ગયો; પણ તેઓ ગઢની બહાર નીકળ્યા કે તુર્ક લોકોનું લશ્કર જંગલમાં સંતાઈ રહ્યું હતું તે બહાર નીકળી

અલાઉદ્દીને પશ્ચિમી રાષ્ટ્રીનો ચહેરો આરસીમાં બેથો. ૧૧૩



અલાઉદ્દીન પશ્ચિમીનો ચહેરો આરસીમાં બેથો છે.



આવું, લીમસીને પકડ્યો અને તેને તુર્કી છાવણીમાં કેદી તરીકે લઈ ગયા. પછી અલાઉદ્દીને તેને કહ્યું કે જ્યાંસુધી પંચિની શરણે થઈ મને પરણશે નહિ ત્યાંસુધી હું તને છોડીશ નહિ.

૭. આ હકીકત સાંભળી ત્યારે રજપૂતોને ધણો ક્રોધ અને ખેદ થયો. પંચિનીને પણ એમ બીક લાગી કે મારા ધણીને મારી નાખશે; પણ તે સ્ત્રી ધણી હોશિયાર હતી. તેણે કહ્યું, “તુર્ક લોકો બેઘમાન છે અને તેમણે આપણને ઠગ્યા છે, તો આપણે પણ તેમની સાથે તેવીજ બાજુ રમવી જોઈએ.”

૮. આ ઉપરથી પંચિનીએ એમ કહાવ્યું કે મારા સ્વામીને છૂટા કરશે તો હું તમારી પાસે આવી તમને શરણુ થઈશ; પણ હું અલાઉદ્દીન બાદશાહની બેગમ થવાની છું, તેથી મારે મારી સાથે પાલખીઓમાં મારી બધી દાસીઓ, આબૂષણ, અને વસ્ત્રો લાવવાં જોઈએ અને એ પાલખીઓને ઢાંકેલી રાખવી જોઈએ; કેમકે તુર્ક સિપાઈઓને મારાથી મારો ચહેરો બતાવાય નહિ. અલાઉદ્દીને એ વાત ખુશીથી કબૂલ કરી; કેમકે એને એમ લાગ્યું કે મારી બેગમ અને દિલ્હીની રાણી થવાની પંચિનીની ખરેખરી મરજી છે.

૯. પછી પંચિનીની પાલખીઓને ગઢ બહાર લઈ ગયા અને દરેક જણને એમ લાગ્યું કે પંચિની માંહે છે, પણ પાલખીમાં તેને બદલે એક શૂરો રજપૂત કુંવર બાદલ હતો. એ પાલખી સાથે બીજી સિત્તેર પાલખી હતી અને તેમાં પંચિનીની

અલાઉદ્દીને પંચિની રાણીનો ચહેરો આરસીમાં જોયો. ૧૧૫

દાસીઓ અને અલંકારો છે એમ તુર્ક લોકોએ ધાર્યું; પણ તે દરેકમાં એકેક રજપૂત શૂરવીર હતો. દરેક પાલખીના ઊંચકનાર છ માણસો હતા, તે મજૂર જેવા જણાતા હતા, પણ તેમાંનો દરેક એક બહાદુર યોદ્ધો હતો અને તેણે પોતાની તરવાર અને બક્તર પાલખીમાં મૂક્યાં હતાં.

૧૦. પછી પંચિનીનો કોકો ગોરા જે એ મંડળી લઈને અલાઉદ્દીનની પાસે ગયો હતો તેણે તેને કહ્યું, “પંચિનીનો વિચાર છેલ્લી વખત પોતાના સ્વામી સાથે વાતચીત કરી લઈ તેની રજ લેવાનો છે.” રાણી અને કીમતી આભૂષણો પોતાની સત્તામાં આવ્યાં માની બાદશાહ ઘણો ખુશ થયો અને તેથી તેણે કહ્યું, “બહુ સારું, ભીમસી પેલા તંબુમાં છે. રાણી ભલે તેને મળે અને તેની રજ લે; પણ તેણે ત્યાં પા કલાકથી વધારે થોભવું નહિ.”

૧૧. પછી તે પાલખી તંબુ આગળ લઈ જવામાં આવી. બાદલ તેમાંથી બહાર નીકળી પડ્યો અને તેણે જે બક્તર આણ્યું હતું તે ભીમસીએ પહેરી લીધું. થોડો વખત રહી અલાઉદ્દીન તંબુમાં ગયો; એટલે બધા રજપૂતો પાલખીમાંથી બહાર ધસી આવ્યા અને હથિયાર સાથે તૈયાર થઈ અક્રગાન લોકો પર તૂટી પડ્યા. અક્રગાન લોકો તો આ જોઈ અચંબોજ પામ્યા.

૧૨. ભીમસી થોડા પર સવાર થઈ પંચિની પાસે સહી-

સલામત પહોંચી ગયો, પછી તુર્ક અને રજપૂત લોકો વચ્ચે ભારે લડાઈ ગ્રામી અને તેમાં બંને પક્ષનાં ધણાં માણસો માર્યા ગયાં. ધણા રજપૂતનો એમાં નાશ થયો અને થોડાજ જીવતા પાછા ફર્યા. અલાઉદ્દીને ચિતોડ પર પાછો હુમલો કર્યો, પણ તેમાં તે ફાળ્યો નહિ અને તેને નિષ્ફળ થઈ દિલ્હી પાછા જવું પડ્યું.

૧૩. જે રજપૂતો જીવતા ઘેર ગયા તેમાં આદલ પણ હતો. તેનો કાકા ગોરા લડાઈમાં માર્યો ગયો હતો. તેની કાકીએ તેને પૂછ્યું, “તમારા કાકા ઠેવી રીતે લડ્યા અને હાલ ક્યાં છે?” આદલની ઉંમર માત્ર બાર વરસની હતી, પણ બીજા રજપૂત વીરો સાથે તે પણ બહાદુરીથી લડ્યો હતો. તેણે જવાબ દીધો, “જેમ અનાજની કાપણી કરનાર અનાજને દાત-રડે વતી કાપી નાખે છે, તેમ તેણે તરવાર વડે શત્રુઓનો સંહાર કર્યો; અને હવે તે રણક્ષેત્રમાં સૂતો છે. તે નિરાંતે મીઠી જાંઘ લે છે અને એ જાંઘમાંથી હવે તે જાગવાનો નથી.”

૧૪. કાકીએ આદલને કહ્યું, “ત્યારે શું મારે ઢીલ કરવી જોઈએ? મારા સ્વામી મારી વાટ જીએ છે અને તેની પાસે જવામાં હું ઢીલ કરું તો તે મને ઠપકા દેશે.” એમ કહી તેણે જે ચિતા સળગાવી હતી તેમાં તે ફરી પડી અને તરતજ બળી મુઈ.

## ૨૬. ભીમસીનું સ્વપ્નું.

૧. આ જે વાત તમને કહું છું, તે દિલગીરીભરેલી છે. જે વાતનો એક વાર નિશ્ચય કર્યો તે વાત પડતી મૂકે એવો અલાહદીન નહોતો. એક બે વરસમાં પોલાદના બક્તરવાળા અફગાન ને તુર્કી લોકોનું મોટું લશ્કર લઈ તેણે એક બીજી વાર ચિતોડ પર હુમલો કર્યો. કહે છે કે આકાશમાં જેમ એકાએક વાદળું ઘેરાઈ જઈ તોફાન, વીજળીના કડાકા, ને ચમકારા સાથે ચોંધાર વરસાદ તૂટી પડે છે, તેમ આ મોટું લશ્કર એકદમ આચીનું ચિતોડ પર તૂટી પડ્યું.

૨. રાણા ભીમસિંહનું ઘણું લશ્કર ચિતોડના પહેલા ઘેરામાં નાશ પામ્યું હતું. જે રજપૂતો જીવતા રહ્યા હતા તે હતા તો બહાદુર અને નિમકહલાલ, પણ તુર્કી લશ્કરની સાથે બાથ ભીંડે એટલું તેમનામાં જોર નહોતું. છ માસ સુધી લડાઈ લાગલગટ ચાલી. દિવસે દિવસે રજપૂતોની સંખ્યા કમી થતી ગઈ, પણ નવું નવું લશ્કર દિલ્હીથી આવતું ગયું તેથી તુર્ક લોકોની ફ્રેજમાં તો વધારો થતો ગયો.

૩. એક દિવસ આખો દહાડો લડી લડી થાકીને લોથ થઈ ગયલો ભીમસી રાત્રે સૂતો હતો, તેને એક ભયંકર સ્વપ્ન આવ્યું. તેણે સ્વપ્નામાં એક એવો અવાજ સાંભળ્યો કે મને ભૂખ લાગી છે. રજપૂતો ભવાની કે કાલિકા દેવીના ભયંકર સ્વરૂપની પૂજા કરતા હતા. એ કાલિકા દેવીને સાક્ષાત્ પોતાની

નજર આગળ જોઈને ભીમસી બીકથી ચોંકી ઊઠ્યો. તે સ્વપ્નામાં બોલ્યો, “શું તું ભૂખી છે? હાલ થોડાજ વખત પર મારી ટાળીના ૮,૦૦૦ માણસોને તેં ખાધા નથી?” દેવી જાણે એમ બોલતી માલમ પડી કે “એવા માણસોથી હું કેમ ધરાઈ? મારે તો રાજાઓનો ભોગ જોઈએ છે. તારા વંશના બાર રાજ્યાભિષેક થયલા રાજાઓ મરશે નહિ ત્યાંસુધી હું ચિતોડ છોડવાની નથી અને તારા વંશનું મૂળ પણ રહેશે નહિ.” બીજી રાતે પણ ભીમસીને પાછું એનું એ સ્વપ્ન આવ્યું; પછી તેણે પોતાના સરદારોને આ સ્વપ્નાની વાત કરી અને જ દેવીની આજ્ઞા તેણે સાંભળી હતી તેને પાળવાનો તેમણે તરતજ નિશ્ચય કર્યો.

૪. રાજાને બાર પુત્ર હતા. બીજે દહાડે તેમાંના મોટાને રાજ્યાભિષેક કર્યો. તેણે ત્રણ દિવસ રાજ્ય ચલાવ્યું ને ચોથે દહાડે લડાઈમાં લડી દેહ છોડ્યો. બીજા બધા કુંવરોને અનુક્રમે રાજ્યાભિષેક કરવામાં આવ્યો. દરેકે રાજ તરીકે ત્રણ દિવસ અમલ ચલાવ્યો અને ચોથે દિવસે તુર્ક લશ્કર સાથે યુદ્ધમાં લડી બાદુરીથી પોતાનો જીવ ખોયો. આ પ્રમાણે અગિયાર રાજાઓ મરણ પામ્યા ને એક નાનામાં નાનોજ બાકી રહ્યો; એટલે રાજાએ પોતાના સરદારોને ભેગા કર્યા અને તેમને આ પ્રમાણે કહ્યું, “હવે હું મારો આત્મા ચિતોડને અર્પણ કરું છું; મારે મસ્તક લડાઈમાં કપાશે અને આ રીતે

ભવાની દેવીને ખાર અભિષેક થયલા રાજાઓનો ભોગ જોઈએ છે તે પૂરે થશે.”

૫. આમ કહી ભીમસીએ શૂરામાં શૂરા રજપૂતોની એક નાની ટુકડી ચૂંટી કાઢી અને તેનો ઉપરી પોતાના નાનામાં નાના છોકરાને બનાવ્યો. પછી તેણે કહ્યું, “તુર્ક દુશ્મનોની અંદરથી તમારો રસ્તો કાપતા કાપતા છેક દૂર આવેલા કેલવાડા લગણુ નાસી જાયો અને ત્યાં જઈ મેવાડના રાજા તરીકે રાજ્ય ચલાવો. જોગવાઈ આવે ત્યારે પાછા ચિતોડ આવજો.”

૬. પ્રથમ તો રાજકુંવરે જવાની ના પાડી અને કાલા-વાલા કરીને કહ્યું કે “મને અહિં રહેવા દો અને મારા પિતા સાથે સંગ્રામમાં મરવા દો.” પણ ભીમસીએ એ વાત માની નહિ. તેણે કહ્યું, “આપણા વંશનો ઉચ્છેદ ન થવો જોઈએ. તું મારો પુત્ર છે ને તારે મારો વંશ જરી રાખવો જોઈએ.” આમ આગ્રહ થવાથી કુંવરે પિતાનું કહ્યું માથે ચઢાવ્યું. પોતાની ટોળીને સાથે લઈ તે દુશ્મનોની અંદરથી રસ્તો કાપતો ચાલ્યો ગયો અને પછીના વખતમાં તેના વંશનો એક રાજા ચિતોડ ગયો. એ પ્રમાણે ચિતોડમાં ગાદી પાછી સ્થપાઈ.

૭. જ્યારે ભીમસીને માલમ પડ્યું કે મારો પુત્ર સહીસલામત નીકળી ગયો છે ત્યારે પોતાની ટોળીના જે શૂરવીરો રહ્યા હતા તે બધાને લઈને બહાદુર રજપૂત જાતના રિવાજ પ્રમાણે તે લડાઈમાં ઊતરી પડ્યો. પત્નિની અને બીજી બધી રજપુતાણીઓ

એક જાંડી ગુફામાં ભરાઈ અને ત્યાં મોટી ચિતા સળગાવી તેની તાપણીમાં બધાં બળી મુઝ્યાં. રજપૂતોએ પીળાં વસ્ત્ર પહેર્યાં અને હાથમાં તલવાર લઈ તુર્ક લશ્કર પર તૂટી પડ્યા. દરેક રજપૂત વીરે જટલા કપાયા તેટલા શત્રુઓને કાપી નાખ્યા ને છેવટે આ પ્રમાણે તે બધાએ ઢસરીઆં કરી બહાદુરીથી પ્રાણ ખોયા. અલાઉદ્દીન ચિતોડ ગઢમાં પેઠો સારે તેને એક પણ માણસ જીવતું જડ્યું નહિ અને મુડદાંથી ભરેલા શહેરની અંદર થઈને તે પાછો ફર્યો.

## ૨૭. આબર પાણિપતની લડાઈ શી રીતે જત્યો.

૧. આબરે ૪૦ સં ૧૫૨૬માં હિંદુસ્તાનમાં મુગલ રાજ્ય સ્થાપ્યું. તેનો બાપ મરાણ પાખ્યો, ત્યારે તેની ઉંમર માત્ર તેર વરસની હતી. તરતજ તેનો કાકા તુર્કસ્તાનમાં તેનું નાનું રાજ્ય હતું તે પચાવી પડ્યો, તેની સાથે તેને જીવસદ્દાનો લડાઈ થઈ. વીસ વરસ સુધી તેને એક જગાએથી બીજી જગાએ ભટકવું પડ્યું અને ઘણી વાર ઉઘાડી જમીન પર ખુદ્દી હવામાં સૂવું પડ્યું. આબરે તેને એમ માલમ પડ્યું કે મારે હવે મારા સ્વદેશ તુર્કસ્તાનમાં રહેવું યોગ્ય નથી; કેમકે એમાં ઘણા સરદારો મારા કરતાં વધારે બળવાન છે. તેથી તેણે પોતાનાં માણસોને પૂછ્યું કે તમે મારી સાથે તુર્કસ્તાન છોડી અફઘાનિસ્તાન આવશો? તેની પેઠે તેઓ પણ એક જગાના સ્થાયી

આખર પાણિપતની લડાઈ શી રીતે જીત્યો. ૧૨૧

વતની નહોતા, તેથી તેઓ તેની સાથે જવા ખુશીથી કપૂલ થયા. તુર્ક લોકો અફઘાન લોકો કરતાં વધારે જખરા અને શૂરા હતા તેથી આખરે અને તેના લશ્કરે તરત અફઘાનિસ્તાન જતી લીધું.

૨. થોડાંક વરસ આખરે કાબુલમાં રાજ્ય કર્યું એટલે તેની કીર્તિ હિંદુસ્તાનમાં ફેલાઈ રહી. તે એક ડાહ્યો અને ઉદાર દિલનો રાજા હતો અને બહાદુર અને કાબેલ સરદાર હતો. દિલ્હીનો પઠાણ રાજા ઇબ્રાહીમ લોદી એવી ખરાબ રીતે રાજ્ય કરતો કે તેના પોતાના સરદારોએ પણ તેની સામા ખંડ કર્યું અને બધા રજપૂતો તેને ધિક્કારતા હતા. મોટા રજપૂત રાજાઓ અને પંજાબના પઠાણ સુબાએ આખરને વિનતિ કરી કે તમે અમારી મદદે આવી ઇબ્રાહીમ લોદીને ગાદી પરથી ઉઠાડી મૂકા.

૩. રજપૂત રાજાઓ અને પઠાણ ઉમરાવોના કાગળો આખરને પહોંચ્યા એટલે એને એમ લાગ્યું કે હિંદુસ્તાન જીતવાનો આ સમય છે. ૬૦ સં ૧૫૨૬ની શરૂઆતમાં ૧૩,૦૦૦ સિપાઈનું એક નાનું લશ્કર લઈને તે બહાદુરીથી હિંદુસ્તાનનાં મેદાનોમાં ધસી આવ્યો. તેની જિંદગીમાં જ કંઈ બન્યું તે સર્વ તેણે પોતાના જીવનચરિતમાં લખ્યું છે તેથી આપણે જાણીએ છીએ.

૪. આ વખત સુધી હિંદુસ્તાનમાં તોપો ને દારૂ-ગોળાનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો નહોતો. સિપાઈઓ અને



ચોક્કાઓ તીરકામઠાંનો ઉપયોગ કરતા. કામઠાં ઉપર તીર ચઢાવી આઘે શત્રુઓ પર ફેંકતા કે એક બીજા સાથે ભાલાથી યુદ્ધ કરતા. પછી બંદૂકો વાપરવા લાગ્યા અને તેને ફેડવામાં દિવાસળીનો ઉપયોગ કરવામાં આવતો. બાબરના લશ્કરમાં ઘણી તોપો અને બંદૂક ફેડનારા સિપાઈઓ હતા.

૫. બાબર સામો લડવા આવે છે એવી ઇબ્રાહીમ લોદીને ખબર થઈ એટલે દિલ્હીથી તે ધીમે ધીમે તેની સામા લડવા ગયો. તેની પાસે ૧,૦૦,૦૦૦ માણસનું ને ૧૦૦ હાથીનું લશ્કર હતું, પણ તોપ નહોતી. બાબર આપણને પોતાના જીવનચરિતમાં ખબર આપે છે કે ઇબ્રાહીમ યુદ્ધ-કળામાં બીલકુલ હોશિયાર નહોતો, અને પૈસાનો એવો લોભી હતો કે તેમનો પગાર બરાબર ચુકવતો નહોતો. તેની પહેલાંના બધા પઠાણ બાદશાહોએ તિબેરીમાં પુષ્કળ પૈસો ભેગો કર્યો હતો, તેથી તેની પાસે દ્રવ્ય પુષ્કળ હતું, તેમ છતાં પણ તે આ પ્રમાણે સિપાઈઓને પગાર પણ પૂરો આપતો નહોતો.

૬. એ દર્મિયાનમાં દિલ્હીની ઉત્તરે આસરે ૫૦ માઇલ પર આવેલા પાણિપતના મોટા મેદાન સુધી બાબરનું લશ્કર પહોંચી ગયું હતું. તેણે સલા ભરી સરદારોની સલાહ લીધી અને બધાઓએ નિશ્ચય કર્યો કે લડાઈ લડવા સારૂ આ એક મોટું મેદાન છે, માટે આપણે બધાએ અર્ધિજ છાવણી નાખી પઠાણ લશ્કરના હુમલાની વાટ જોવી.

બાબર પાણિપતની લડાઈ શી રીતે જીત્યો. ૧૨૩

૭. ઇ. સ. ૧૫૨૬ની ૨૧મી એપ્રિલે ખાતમીદારોએ બાબરને ખબર આપી કે પઠાણ લોકો લશ્કરમાં હારબંધ ગોઠવાઈને લડવાને ત્યાં આવી છે. બાબર કહે છે કે એ વખતે પહેા ફાટ્યો હતો. અમે અમારાં બક્તર સજ્યાં, હથિયાર પકડ્યાં, અને ઘોડા ઉપર સવાર થયા. આ પહેલાં બેત્રણ દિવસ અગાઉ તેણે સરદારોને પોતપોતાની જગા બતાવી હતી અને કેવી રીતે ને શું કરવું તે બધી વાતની સૂચના કરી હતી.

૮. દરેક લડાઈમાં ચતુર સરદાર એવી યુક્તિ કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે કે શત્રુની આસપાસ ફરી વળવું, તેના લશ્કર પર એક બાજુ તરફથી હુમલો કરવો, અને શત્રુ પોતાના લશ્કરની બાજુ ઉપર હુમલો ન કરે તેને માટે સંભાળ લેવી. બાબરે પાણિપતની લડાઈમાં એજ પ્રમાણે કર્યું અને એજ કારણથી એ લડાઈમાં એ જીત્યો અને એ પ્રમાણે ન કરવાથી ઇબ્રાહીમ હારી ગયો.

૯. બાબરે પોતાના લશ્કરની બાજુઓનો બહુ કાળજીથી બચાવ કર્યો. તેની જમણી તરફ પાણિપત શહેર અને કિલ્લો આવી રહ્યાં હતાં, તેથી એ તરફથી હુમલો આવી શકે એમ નહોતું; અને ડાબી તરફ તેણે ઊડી ખાડી ખોદાવી અને ખાડીની પેલી તરફ તેણે લાકડાની ને ઝાડની ડાળીઓના ઢગ કરાવ્યા તેથી પઠાણ ઘોડેસવારો એ બાજુએ ઘોડા દોડાવો ધસારો કરી શક્યા નહિ.

૧૦. લશ્કરને મોખરે તેણે તોપો મૂકી અને તેને આખલાનાં ચામડાંનાં વણેલાં દોરડાં વડે ખાંધી રાખી દરેક બે તોપો વચ્ચે છાતીસમાન જાંચા રેતીના ભરેલા કાથળા ગોઠવાવ્યા. આ પ્રમાણે તોપો અને રેતીના કાથળાની એક જાતની દિવાલ બની રહી અને મોખરા તરફથી તેણે દુશ્મનના હુમલાને ખાળ્યા. તોપની આ દિવાલની પાછળ ખંદૂક ફેડનારા ગોઠવાયા હતા. તોપોની વચ્ચેથી તેમને ગોળીઓ મારવાની હતી. આ પ્રમાણે લશ્કર એક જાતના કિલ્લામાં સુરક્ષિત હોય એવી રીતે ગોઠવાયું હતું. એ કિલ્લામાં તેઓ ધારે સારે ગોળીબાર કરી શકે, અને શત્રુનું બળ એટલું બધું માલમ પડે કે તેની સામા ફાવી શકાશે નહિ, એમ લાગે સારે એજ કિલ્લામાં તેઓ ભરાઈ રહી પોતાનું રક્ષણ બહુ સારી રીતે કરી શકે.

૧૧. મુખ્ય લશ્કરના આગલા ભાગમાં એક મોખરે ગોઠવેલી ટુકડી હતી અને તેની પાછળ એક અણીને વખતે ધસારે કરવા માટે અલાયદી રાખેલી ટુકડી હતી. કાબેલ સેનાપતિ હમેશ આવી એક બળવાન ટુકડી રાખે છે. એ ટુકડીનાં માણસો પ્રથમ લડાઈમાં ભાગ લેતાં નથી, પણ લશ્કરના જ ભાગને મદદની જરૂર પડે તેને મદદ કરવાને હમેશ તૈયાર રહે છે.

૧૨. મુખ્ય લશ્કરના બે વિભાગ કરવામાં આવ્યા હતા, પહેલો જમાણું મધ્ય, જમાણી બાજુ, અને જમણો ખૂણો, અને બીજો ડાણું મધ્ય, ડાબી બાજુ, અને ડાબો ખૂણો. દરેક વિભા-

બાબર પાણિપતની લડાઈ શી રીતે જીત્યો. ૧૨૫

ગમાં મધ્ય ભાગ અને તેની બે બાજુઓ રાખી હતી. હુમાયું જમણી તરફની એક બાજુનો સરદાર હતો. એ બાબરનો મોટો દીકરો હતો અને એની ઉંમર અરાઢ વરસનો હતી. આખા લશ્કરનો સેનાપતિ બાબર જાતે હતો.

૧૩. જ્યારે દુશ્મનનું લશ્કર નજરે પડ્યું ત્યારે સૂર્ય આકાશમાં એક ભાલા જેટલો ઊંચો ઊંચો હતો એટલે સાત વાગતાનો સુમાર હતો. તેઓ જોરસાબંધ ધસ્યા આવતા હતા, પણ વધારે નજીક આવ્યા એટલે એકદમ થોભી ગયા; કેમકે બાબરે તોપ અને છાતીસમાન ઊંચા ઢાથળાની દિવાલ બનાવી હતી તે શું હતું તે તેમનાથી સમજાયું નહિ. તેઓ તો એમ ધારતા હતા કે એક ખુલ્લા મેદાનમાં ઘોડેસવાર ને પાયદળના બનેલાજ લશ્કરની સામા થવાનું હશે; પછી તો તોપોના બાર થવા માંડ્યા અને તેની વચ્ચેથી બંદૂકવાળાઓએ ગોળીબાર કરવા માંડ્યા. આ અવાજ અને તેજના ચમકારા જોઈને તેઓ વિસ્મય પામ્યા; કેમકે એવું અગાઉ તેમણે જોયું નહોતું. એની સામા ઘોડેસવારોથી અને હાથીઓથી ઊભા રહી શકાયું નહિ. તોપોમાંથી દાડગોળા અને બંદૂકમાંથી ગોળીઓ તેમના લશ્કર પર પડવા માંડ્યાં અને તેમનાં માણસો મરણ પામવા લાગ્યાં, ત્યારે પછાણે પાછા હટ્યા.

૧૪. એ દર્મિયાનમાં, બાબરનું બે ખૂણા તરફનું લશ્કર જલદ ઘોડાઓ ઉપર પલાણ કરેલા ઘોડેસવારોનું બનેલું હતું;

ને તેમની પાસે તીરકામઠાં ને ભાલાનાં હથિયાર હતાં; એ દુકડીઓ પઠાણ લશ્કર જોઈ ન શકે એવી રીતે જમણી ને ડાબી બાજુ તરફથી તેમની પાછળ ગોઠવાઈ ગઈ. પછી તેમણે શત્રુના ઉપર પાછળથી બાણોનો વરસાદ વરસાવવા માંડ્યો.

૧૫. જેવા બાબરે શત્રુને પોતે મોખરે રાખેલી તોપો આગળથી પાછા ફરતા જોયા કે તરતજ તેણે પોતાના લશ્કરની જમણી ને ડાબી બાજુની દુકડીઓને શત્રુની જમણી ને ડાબી દુકડી પર ધસારો કરવાનો હુકમ કર્યો. એ હુમલાની સામા થવા સાફ શત્રુની દુકડીઓને પાછા ફરવું પડ્યું. હવે તેઓ શત્રુની જમણી ને ડાબી બાજુની સામા થઈ ગયા. આ ઉપરથી સમજશે કે અગાઉની માફક તોપની સામા હવે તેઓ નહોતા, હવેતો તેઓ જમણી ને ડાબી દુકડીઓની સામા હતા. પહેલાં તેમને મોખરે જ લશ્કર હતું તે હવે બાજુ પર આવી ગયું.

૧૬. શત્રુઓને આમ ફરવું પડ્યું સારે બાબરે પોતાના લશ્કરના જમણા ને ડાબા મધ્ય ભાગને શત્રુના બરાબર મધ્ય ભાગ પર ધસારો કરવાનો હુકમ કર્યો. બાબરની એ દુકડીઓમાં એના ઉત્તમ શૂરવીરો હતા; તેઓ તરુણ ને બળવાન હતા અને તેમણે પોલાદનાં બકતર સબ્યાં હતાં. આ પ્રમાણે પઠાણો પર ચારે તરફ હુમલા થયા—મોખરેથી, પાછળથી, અને બંને બાજુ-ઓથી—તેમજ તોપના કાન ફેાડી નાખે એવા અવાજ, અને તેથી ઝીડતી ધુળ, અને બંદૂકના ધુમાડાથી તેઓ ગભરાઈ ગયા. પાછલા

સરદારોએ “આગળ” અને આગલા સરદારોએ “પાછળ” એવી પોતાની ટુકડીનાં માણસોને આજ્ઞા કરી. તુર્ક લશ્કર ક્યાં જિંજી છે અને તેમનાં કેટલાં માણસ છે તે કંઈ તેઓ સમજી શક્યા નહિ. પઠાણુ લોકોનાં લશ્કર એટલું બધું મોટું હતું કે તેમને જિભા રહી ખાણુ મારવાની કે ધસારો કરવાની જગા પણ નહોતી તેમજ કંઈ બાબતોએ ધસારો કરવો તેની પણ તેમને સમજણ પડતી નહોતી; કેમકે તુર્ક સિપાઈઓ દરેક બાબતોએ ફરી વળ્યા હતા. આથી તેઓમાં તૂટ પડી અને તેઓ નાઠા.

૧૭. બપોર થતામાં તો બધું સમાપ્ત થઈ ગયું. હજારો પઠાણુો રણક્ષેત્રમાં મુડદાં થઈને પડ્યા અને તેમનો બાદશાહ ઈબ્રાહીમ લોદી પણ તેમાં હતો. બાબર આ યુદ્ધનું વર્ણન કરતાં લખે છે કે આ પ્રમાણે ઈશ્વરની કૃપાથી અર્ધા દિવસ જટલા ટૂંકા વખતમાં આ મોટું લશ્કર ધૂળમાં રંગદોળાઈ ગયું.

૧૮. તેજ દિવસે બાબરે એક નાની ઘોડેસવારની ટુકડી સાથે હુમાયૂંને આગ્રાનો કિલ્લો સર કરવા અને ત્યાંના ખજાનાનો કબજો લેવા મોકલ્યો અને એક બીજી ટુકડીને દિલ્હીનો કિલ્લો જીતી લેવા મોકલી. આગ્રામાં કોઈ સરદાર કે રાજાને કોઈ પણ તરેહની ઈજ ન થાય કે કોઈ લૂટી ન લે તેને માટે હુમાયૂંએ પૂરતી સંભાળ રાખી. તોપણ, બાબર પોતાના જીવન-ચરિતમાં કહે છે તે પ્રમાણે દક્ષિણમાંથી અલાઉદ્દીને એક દીપતી હીરો આણ્યો હતો તે હીરો એક સરદારે કે રાજાએ

પોતાની ખુશીથી હુમાયૂંને આપ્યો. કહે છે કે આખી દુનિયાના દરરોજના ખર્ચના અર્થ ભાગ જટલી એ હીરાની કિંમત હતી.

## ૨૮. બાબરે પોતાના દીકરા માટે જિંદગી શી રીતે છોડી.

૧. બાબરનું રાજ્ય દિલ્હીમાં લાંબો વખત પહોંચ્યું નહિ. તેને હિંદુસ્તાનમાં રહ્યાને ચાર વરસ થયાં એટલામાં તેનો છોકરો હુમાયૂં જેના પર તેનો ધણો પ્રેમ હતો તે મોટો પડ્યો. દિવસે દિવસે તેની માંદગી વધારે ભયભરેલી થતી ગઈ અને તેને જીવવાની આશા રહી નહિ. પોતાના વહાલા પુત્ર હુમાયૂંના મરણનો વિચાર તેનાથી સહન થઈ શક્યો નહિ. આવી સ્થિતિમાં શું કરી શકાય તે વિષે તેણે દરબારનાં પવિત્ર માણસોની સલાહ લીધી. તેઓમાંના એકે કહ્યું, “જે તમે ઈશ્વરની બંદગી કરો અને તમારી પાસે જે ઉત્તમ ને કીમતીમાં કીમતી વસ્તુ હોય અને જે દુનિયાની બીજી કોઈ પણ વસ્તુ કરતાં તમને વધારે વહાલી હોય એવી વસ્તુ ઈશ્વરને અર્પણ કરવાનું તમે વચન આપો તો કદાચ તે તમારા પુત્રની જિંદગી બચાવશે.”

૨. બાબરે પૂછ્યું, “મારી પાસે ઉત્તમ વસ્તુ કંઈ છે?” તેના એક અમલદારે જવાબ દીધો, “એને વિષે કંઈ શક હોવો ન જોઈએ. આગ્રામાં જે મોટા હીરા તમને મળ્યો તે સહુથી કીમતી વસ્તુ છે. તેની કિંમત લાખો રૂપીઆ છે. ઈશ્વરને એ

બાબરે પોતાના દીકરા માટે જિંદગી શી રીતે છોડી. ૧૨૬

અર્પણ કરે. એને વેચી નાખે. અને તે પૈસા ઈશ્વરને નામે ગરીબ લોકોને વહેંચી આપે.”

૩. બાબરે કહ્યું, “એ મોટા હીરો ધણો કીમતી છે એ વાત ખરી છે, પણ મારી પાસે એક એવી વસ્તુ છે કે તેને હું એ હીરા કરતાં પણ વધારે કીમતી ગણું છું અને તે વસ્તુ તે મારી પોતાની જિંદગી છે. ઈશ્વર મારા પુત્રની જિંદગી બચાવે તો તેને બદલે હું મારી પોતાની જિંદગી અર્પણ કરીશ.”

૪. એમ કહી બાબરે ધુંટણીએ પડી ઈશ્વરની પ્રાર્થના કરી કે હે ઈશ્વર, આ મારો પુત્ર હુમાયૂં મારા મોં આગળ પથારીમાં મરણતોલ માંદો સૂતો છે તેની જિંદગી બચાવ અને તેને બદલે મારી જિંદગી લે. એમ કહી તે ઊભો થયો અને તેની પથારીની ત્રણ વાર પ્રદક્ષિણા કરી અને કહ્યું, “મેં એ લઈ લીધું છે, મેં એ લઈ લીધું છે,” એટલે મેં મારા છોકરાનો મંદ-વાડ લઈ લીધો છે.

૫. ૧૩૦મા પાનાની છબીમાં તમે જોશો તો માલમ પડશે કે હુમાયૂં મરણની શય્યાએ સૂતો છે, એક નોકર ડાબા હાથમાં રાખડીનો પ્યાલો રાખીને જમણે હાથે ચમચાવતી એના મોંમાં રેડે છે, બીજે નોકર બીજે પ્યાલો લાવે છે, દાકતર એની નાક તપાસે છે, પાસે બાબર એક શેત્રંજી પર ધુંટણીએ પડીને ઈશ્વરની પ્રાર્થના કરે છે. એની નીચેના મેજ પર દવાની શીશીઓ અને નાના પ્યાલા ગોઠવેલા છે.





હુમાયૂંની માદગી.

એક ભીસ્તીએ હુમાયૂંની જિંદગી બચાવી તે વિષે. ૧૩૧

૬. એમ જણાય છે કે ઈશ્વરે આખરની પ્રાર્થના લક્ષમાં લીધી; કેમકે તે દિવસથી હુમાયૂંનો રોગ ધીમે ધીમે ઓછો થવા માંડ્યો અને આખરે એને તદ્દન આરામ થઈ ગયો. પણ આખરની તબીબત બગડવા માંડી, દિવસે દિવસે એની માંદગીમાં વધારો થતો ગયો, અને આખરે એ મરણ પામ્યો.

૨૯. એક ભીસ્તીએ હુમાયૂંની જિંદગી બચાવી તે વિષે.

૧. એક પ્રસંગે હુમાયૂં અફઘાન રાજ શેરશાહથી ડરી નાસી જતો હતો. બે વચ્ચે સલાહના ઠાલકરાર થયા પછી અફઘાન લોકોએ હુમાયૂંની છાવણી પર રાતે એકાએક હુલ્લો કર્યો. તે વખતે લશ્કર બંધતું હતું. તેઓની છાવણી ગંગા નદીને કિનારે હતી.

૨. મુખ્ય અમલદારો સાથે હુમાયૂં નાસી ગયો અને ઘોડા ઉપર સવાર થઈ ગંગા નદીને પેલે પાર જવાનો પ્રયત્ન કર્યો; પણ નદી બે કાંઠે ભરપૂર હતી અને ઘોડાઓથી વેગવાળા પ્રવાહમાં તરી શકાયું નહિ. હુમાયૂં પાણીમાં પડ્યો અને લગભગ ડૂબી જવાની તૈયારીમાં હતો.

૩. એવામાં ત્યાં એક ભીસ્તી પોતાની મશક એટલે ચામડાની પાણી ભરવાની કાથળી પર તરતો હતો. એ મશક હવાથી ભરેલી હતી અને પાણી પર તરતી હતી. ભીસ્તીએ હુમાયૂંને કહ્યું કે તમે તમારા હાથ એ મશકના ઉપર રાખો.

ભીસ્તી અને મશકની મદદથી હુમાયૂં નદીપાર સહીસલામત ઊતરી ગયો. એ ભીસ્તીનું નામ નિઝામ મુહમ્મદ સક્કા હતું. હુમાયૂંએ એને વચન આપ્યું કે તું આગ્રા આવીશ તો હું તને ત્રણ કલાક રાજ્યાસન પર બેસવા દઈશ અને એ દર્મિયાનમાં બાદશાહની પેઠે હુકમ કરવા દઈશ.



હુમાયૂંની ગાદીએ બેઠેલા ભીસ્તી.

૪. હુમાયૂં આગ્રે પહોંચ્યો તે પહેલાં ભીસ્તી આવી ગયો હતો. તે હુમાયૂંને મળ્યો અને તેણે ત્યાં આપેલું વચન તેને યાદ દેવડાવ્યું. વચન પાળી હુમાયૂંએ તેને ત્રણ કલાક ગાદી પર બેસવા દીધો. પાસેની છબીમાં તમે જુઓ છો કે નિઝામ

પાણિપતની બીજી લડાઈમાં અકબર શી રીતે જીત્યો. ૧૩૩

મુહમ્મદ સિક્કા બાદશાહની ગાદી પર બેઠેલો છે. એમ કહેવાય છે કે તેણે પોતાની મશકના કાપી નાખીને નાના નાના ગોળ કકડા કર્યા, તે કકડાઓ ઉપર પોતાના નામનો સિક્કો માર્યો, અને તેને સિક્કા તરીકે બહાર પાડ્યા; વળી તેણે પોતાના મિત્ર અને સગાંને કીમતી અખિશશો આપવાનો પણ હુકમ કર્યો.

૫. એ ચિત્રમાં તમે જોશો કે દૂર જમના નદી આવેલી છે, અને તેની પાર આગ્રા શહેર આવેલું છે. બીસ્તી અને તેના દરબારના અમલદારોની પાછળ હુમાયૂંનો તંબુ છે અને હાલ તે તેમાં છાવણી કરીને રહ્યો છે. તેની બહાર પીઠ પર મશક લઈને બીસ્તીનો બળદ ઊભો છે. જ્યારે છાવણીમાં હોય ત્યારે હુમાયૂં જ પુરસી પર બેસતો હતો તે પુરસીજ અહિં રાજ્યાસનને ઠેકાણે મૂકેલી છે.

### ૩૦. પાણિપતની બીજી લડાઈમાં અકબર શી રીતે જીત્યો તે વિષે.

૧. અકબર ઇ. સ. ૧૫૫૬માં ગાદીએ બેઠો. બધા મુગલ બાદશાહોમાં તે ઉત્તમ હતો. તે મુસલમાન હતો તો-પણ જ હિંદુઓ પર તેણે રાજ્ય કર્યું તે બધા હિંદુઓ તે જીત્યો સાંસુધી તેના પર પ્રેમ રાખતા હતા. અલ્હારસુધી પણ હિંદુઓ તેનાં વખાણ કરે છે અને તે હિંદુ રાજા હોય તેમ તેને વિષે બહુ સારું બોલે છે.

૨. તેનો પિતા હુમાયૂં મરણ પામ્યો ત્યારે તેની ઉંમર માત્ર તેર વરસની હતી. નાનો હોવાથી તે પોતે રાજ્યકારભાર ચલાવી શક્યો નહિ. બહેરામ એક ધરડો તુર્કી અમલદાર હતો. તે હુમાયૂંની બેનની સાથે પરણ્યો હતો, બાબરની નોકરીમાં હતો, અને તે જીવ્યો ત્યાંસુધી તેની સાથે રહી તેની લડાઈઓમાં સામેલ રહ્યો હતો. હવે તે અકબરનો વાલી થયો અને પાંચ વરસ સુધી તેને બદલે તેણે બધો રાજ્યકારભાર ચલાવ્યો.

૩. બાળક હતો ત્યારે પણ અકબરે બહાદુરી અને ઉદારતા બતાવ્યાં હતાં. તેનો પિતા હુમાયૂં મરણ પામ્યો કે તરતજ એક હિંદુ સરદાર હિમુ લશ્કર ભેગું કરી તેની સામે ચઢી આવ્યો. જે પાણિપતના મોટા મેદાનમાં બાબરે પઠાણ સુલતાન ઇબ્રાહીમ લોદીને હરાવી દિલ્હીની ગાદી મેળવી હતી તેજ મેદાનમાં હિમુ ને બહેરામ વચ્ચે એક મોટું યુદ્ધ થયું. બહેરામે હિમુના લશ્કરને નસાડી મૂક્યું. તે સખ્ત ધાયલ થયો, કેદ પકડાયો, અને તેને અકબર પાસે લઈ જવામાં આવ્યો. બહેરામે અકબરને કહ્યું કે આ શત્રુએ તમારી પાસે તમારું રાજ્ય છીનવી લેવાની ઠાશીશ કરી છે, માટે તરવાર કાઢી અને કાપી નાખો; પણ ઉદાર દિલના અકબરે તેમ કર્યું નહિ. તેણે કહ્યું, “એક ધાયલ થયેલા માણસ પર હું શી રીતે પ્રહાર કરી શકું? એ તો મરણુતોલ થઈ રહ્યો છે.” પછી બહેરામે તે કેદીને મારી નાખ્યો.

### ૩૧. મેવાડનો બહાદુર રાજા ઉદેસિંહ.

૧. અકબરને તાબે થયો નહિ, તેમજ તેની સાથે દ્વાસ્તી પણ બાંધી નહિ એવો એક રજપૂત રાજા હતો. ચિતોડ વિષે આપણે બહુ વાંચી ગયા છીએ, તેની આસપાસના મેવાડ પ્રાન્તનો એ રાજા હતો અને એનું નામ ઉદેસિંહ હતું. તે એક મોટા એટલે બડા રાજા તરીકે પણ ઓળખાતો હતો. બાબર સાથે જ બહાદુર ધરડો રજપૂત રાજા સંગ લડ્યો હતો તેનો ઉદેસિંહ પુત્ર થતો હતો. અકબરે ચિતોડ પર ચઢાઈ કરીને તે જીતી લીધું; પછી ઉદેસિંહ નાસી જઈ આરાવલીના ડુંગરોમાં ભરાઈ પેઠો અને મરણ પામ્યો ત્યાંસુધી ત્યાં ભરાઈ લડાઈ ચલાવ્યા કરી.



ઉદેસિંહ.

૨. તેના લડવૈયા પુત્ર પ્રતાપસિંહે પણ એ લડાઈ જરી રાખી. તેની નસેનસમાં શૂરવીરનું લોહી વહેતું હતું, અને આ એની છબીમાં એને ચીત્ર્યો છે તેવોજ બરાબર તે



પ્રતાપસિંહ.

હતો. તેણે એવું પણ લીધું કે જ્યાંસુધી ચિતોડનો કિલ્લો હું સર કરી પાછો ન મેળવું ત્યાંસુધી મારા વડવાઓ જમ સોના-રૂપાની થાળીમાં ખાતા હતા તેમ મારે સોનારૂપાની થાળીમાં ખાવું નહિ, તેમજ રજપૂતરિવાજ પ્રમાણે મૂછના આંકડા વાળવા નહિ, ને ધાસ સિવાય ખીજ કશાની પથારી પર સૂવું નહિ. પણ તેનાથી ચિતોડ જીતી શકાયું નહિ. આ કારણથી તેણે એક નવું શહેર સ્થાપ્યું, અને પિતાના નામ ઉપરથી તેનું નામ ઉદેપુર પાડ્યું.

૩. આજ દિન સુધી ઉદેપુરના રાણાઓ પ્રતાપસિંહની પ્રતિજ્ઞા પાળે છે. તેઓ મૂછના આંકડા વાળેલા રાખતા નથી, તેમજ સોનારૂપાની થાળીમાં જમતા નથી, ને જમે છે ત્યારે તેમાં પાતરાં મૂકીને જમે છે, તેમજ ધાસ સિવાયની પથારીમાં સૂએ છે તો તેની તળે ધાસ મૂક્યા વગર સૂતા નથી. હિંદુસ્તાનના રજપૂતોમાં તેઓ સહુથી વધારે શુદ્ધ છે એમ કહેવાય છે; અને એમ મુસલમાનોને કઢી વશ થયા નથી, તેમજ અમારા વંશની ઠાઈ કન્યા મુગલ બાદશાહના કુટુંબમાં પરણી નથી એમ કહેવામાં તેઓ અભિમાન ધરાવે છે.

૩૨. એક તજ દેવાયલી બાળકી દિલ્હીની

રાણી કેવી રીતે થઈ.

નૂરજહાં—“દુનિયાનું તેજ.”

૧. અકબરનો પુત્ર સલીમ ગાદીએ આવ્યો ત્યારે તેણે

એક તબ દેવાયલી બાળકી દિલ્હીની રાણી કેવી રીતે થઈ. ૧૩૭

જહાંગીર એટલે દુનિયાનો જીતનાર એવું નામ ધારણ કર્યું. તે અકબરના જવોજ હિંદુઓ તરફ દયાળુ હતો અને એકંદરે તેનું રાજ્ય સાફ હતું. તે ગાદીએ બેઠો ત્યારે તેણે એક “ન્યાયની સાંકળ” બનાવરાવી. તે સોનાની હતી અને સાઠ કુટ લાંબી હતી. તેનો એક છેડો પોતાના મહેલના એક ચોરડામાં રાખેલો હતો અને બારીમાં થઈને તેને બહાર જમીન પર લટકાવેલી હતી. તેના પર સાઠ સોનાની ઘંટડીઓ હતી. જે એમ ધારે કે મારી તરફ ફૂરતા બતાવવામાં આવી છે કે મને અન્યાય થયો છે તેને એ સાંકળ ખેંચી ઘંટડીઓ વગાડી બાદશાહને બોલાવવાની છૂટ હતી; પણ કોઈ પણ માણસે બહાદુર થઈ કદી પણ એમ કર્યું હોય એમ આપણા જાણવામાં આવ્યું નથી.

૨. અકબરના રાજ્યમાં તુર્કસ્તાનમાં ગિઆસ બેગ નામનો એક ઇરાની રહેતો હતો. તેનો પિતા એક વખત એક મોટા દેશનો સુબો હતો, પણ તેની પાસે જે કંઈ હતું તે બધું તે ખોઈ બેઠો હતો અને તેનો દીકરો એવી તો ગરીબ હાલતમાં આવી ગયો હતો કે પોતાનું તેમજ પોતાની સ્ત્રીનું ગુજરાન ચલાવવા શો ધંધો કરવો તેની તેને સમજણ પડતી નહોતી. તેને લખતાં વાંચતાં સારી રીતે આવડતું હતું. કોઈએ તેને કહ્યું કે તમે હિંદુસ્તાન જાઓ. ત્યાં તમારા જેવા માણસોને જરૂર ધંધો રોજગાર મળે છે.

૩. આ ઉપરથી તેણે પોતાની પાસે એક ધરડું ટકું હતું



તે પર સ્ત્રીને બેસાડી અને તે ટકુની બાબુએ પોતે ચાલવા માંડ્યું. એમ તે બંને જણાં હિંદુસ્તાન જવાને રસ્તે નીકળ્યાં. વતન છોડીને નીકળ્યા પછી થોડે દહાડે તે સ્ત્રીને રસ્તામાં એક બાળકી અવતરી. તે એવી તો ખૂબસૂરત હતી અને મોં મલકાવતી ત્યારે સૂર્યનાં કિરણના જેવો એવો તો સુંદર પ્રકાશ નીકળતો હતો કે તેના પિતાએ તેનું નામ ‘મિહ’ (મિહિર કે સૂર્ય) પાડ્યું.

૪. હિંદુસ્તાન પહોંચવાનો માર્ગ ધણે લાંબો હતો, રસ્તામાં ટાઢ સખ્ત હતી, પવન ઠંડો વાતો હતો, અને ઘાટો ખરકથી ભરપૂર હતા. ગિઆસે પોતાની સાથે જ ખોરાક રાખ્યો હતો તે થોડા વખતમાં ખપી ગયો. તેનું ટકુ રસ્તામાં પડી ગયું ને મરણ પામ્યું; અને તેની એવી કામળ, ને નબળી સ્ત્રી હતી કે તેનાથી ભાગ્યેજ ચાલી શકાતું હતું. તેનાથી પોતાની સ્ત્રીને તેમજ તે બાળકીને બંનેને જાચકી શકાયાં નહિ, તેથી તેણે તે નાની છોકરી મિહને એક ગ્રાડી તળે મૂકી દીધી અને તેમ કરવામાં એવી આશા રાખી કે એ રસ્તે થઈને કાઈ આવશે તે એને ઉપાડી લેશે; પણ તેને મૂકી દઈને તે થોડેકજ ગયો હશે એટલામાં તેની સ્ત્રીને એ વાત માલમ પડી. તેણે જાણ્યું કે બાળકીને રસ્તે મૂકી દીધી છે, તેથી તેણે પતિને કહ્યું કે “જાઓ, જઈને એને પાછી લાવો.”

૫. તે ગ્રાડી આગળ તે પહોંચ્યો કે ત્યાં તેણે એક મોટા કાળો નાગ જોયો. તેણે મોં ઉઘાડી પહોળું કર્યું હતું ને

એક તણ દેવાયલી બાળકી દિલ્હીની રાણી કેવી રીતે થઈ. ૧૩૬

તે છોકરીને ગળી જવાની તૈયારીમાં હતો. તેણે તે સાપને મારી નાખ્યો, બાળકીને ખચાવી શકાય એવે યોગ્ય વખતે તે ત્યાં આવી પહોંચ્યો તેને માટે તેણે ઈશ્વરનો પાડ માન્યો, અને તે છોકરીને તેની મા પાસે પાછી લઈ ગયો. એવામાં ત્યાં ઢેટલાંક માણસો ઊંટ ઉપર આવી ચઢ્યાં. તેમણે ગિઆસને ખાવાનો ખોરાક પૂરો પાડ્યો અને તેને, તેની સ્ત્રીને, ને છોકરીને મદદ કરી તેથી તેઓ હિંદુસ્તાન પહોંચ્યાં.

૬. દિલ્હી પહોંચ્યા પછી તરતજ તે ઇરાનીને દરબારમાં નોકરી જડી આવી; અને તે કાબેલ પુરુષ હતો તેથી નોકરીમાં ધીમે ધીમે ઊંચી પાયરીએ ચઢ્યો. આખરે અકબરે તેને પોતાના દરબારનો એક મુખ્ય અમલદાર બનાવ્યો અને એતિમાદ-ઉદ્-દૌલા એટલે ‘રાજ્યનો વિશ્વાસુ’ એવો ખિતાબ બક્ષ્યો. તે બાળકી મિહ ધીમે ધીમે મોટી થઈ અને દિલ્હીની સર્વ સ્ત્રીઓ કરતાં વધારે ખૂબસૂરત ને મધુર કાન્તિવાળી થઈ.

૭. એ વખતે અકબરના દરબારમાં એક બહાદુર ઇરાની સરદાર હતો, તેનું નામ શેર અફ્ગાન એટલે વાધને મારનાર હતું; ઠંમકે એક વખતે તેણે તરવારના એકજ ધાથી એક વાધને કાપી નાખ્યો હતો. મિહ સાથે પરણવાની તેણે ઇચ્છા બતાવી અને તે વાત મિહે કબૂલ કરી. તેના પિતાએ પણ કહ્યું, “બલે તું એમ કર, મારે કંઈ હરકત નથી.”

૮. ત્યાર પછી થોડો વખત રહીને અકબરના વડા પુત્ર સલીમની નજર પણ તે કન્યા પર પડી અને તેણે તેના બાપને કહ્યું કે તમારી પુત્રીનાં લગ્ન મારી સાથે કરો. તેણે કહ્યું કે મેં શેર અફઘાનને પરણાવાનું વચન આપ્યું છે અને તમારા જેવા શાહજહાની ખાતર પણ હું મારું વચન તોડી શકતો નથી. આ પ્રમાણે મિહને શેર અફઘાન સાથે પરણાવવામાં આવો અને તેને પરણી તેની સાથે તે બંગાળા ગઈ.

૯. સલીમ બાદશાહ થયો એટલે હવે તે પોતાની મરજીમાં આવે તેમ કરવા શક્તિમાન થયો. તેણે લશ્કર મોકલી હુકમ કર્યો કે શેર અફઘાનને મારી નાખો અને તેની સ્ત્રીને જોરજુલમથી પકડી લાવો. લશ્કરનાં માણસોએ શેર અફઘાનના પ્રાણ લીધા અને એ ઘાતકી કામ કર્યા પછી તેની સ્ત્રી મિહ જે હવે વિધવા થઈ હતી તેને પકડી તેની નાની છોકરી સાથે દિલ્હીમાં બાદશાહ પાસે લઈ ગયા. જહાંગીરે તેનું નામ બદલી નાખી નૂર-મહેલ એટલે મહેલનું તેજ એવું નામ પાડ્યું અને તે પોતાની સાથે પરણે એવી તેને ઇચ્છા થઈ.

૧૦. પણ તે સ્ત્રીને પોતાના વહાલા ધણીના મરણથી ધણો શોક થયો હતો. બાદશાહે તેને મારી નંખાવ્યો હતો તેથી તે તેના પર ધણી ગુસ્સે થઈ હતી. ધણો વખત સુધી તો તે જહાંગીર સાથે બોલી નહિ કે તેનું મોં સુદ્ધાં જોયું નહિ.

જાપરે છ વરસ થયાં ત્યારે તેને લાગ્યું કે હવે શોક કરતાં ઘણું વખત થયો છે, તેથી તેણે બાદશાહને કહ્યું કે હું તમારી સાથે પરણીશ.

૧૧. જહાંગીર ખુશ ખુશ થઈ ગયો અને વળી તેનું નામ બદલી નૂરજહાં એટલે દુનિયાનું તેજ એવું પાડ્યું. તેમનાં લગ્ન ભારે ઠાઠથી ઉજવવામાં આવ્યાં અને તે સમયથી રાજ્યનો ખરો કારભાર નૂરજહાંના હાથમાં હતો. બાદશાહ તેની મરજી મુજબ તેને વર્તવા દેતો હતો; કારણ કે તેને ખાતરી હતી કે મારા કરતાં તે ઘણી સારી રીતે રાજ્ય ચલાવી શકશે. તેણે કહ્યું, “મારે તો માત્ર ખાવાને સાડ પુષ્કળ ઉત્તમ ખોરાક ને પીવા-ને સાડ સારો દારૂ જોઈએ છે, બીજા કશાની જરૂર નથી.” રાજ્યના તમામ હુકમ નૂરજહાં કાઢતી હતી. તેણે તેના વૃદ્ધ ખિતાને ને ભાઈને દરબારના મુખ્ય ઉમરાવ બનાવ્યા. આ પ્રમાણે તમે જોયું કે રસ્તા ઉપર ઝાડો નીચે જ ગરીબ કુમારિકાને તજ દેવામાં આવી હતી તે પાછળથી એક મોટી બેગમ થઈ ને સઘળો રાજ્યકારભાર તેણે ચલાવ્યો !

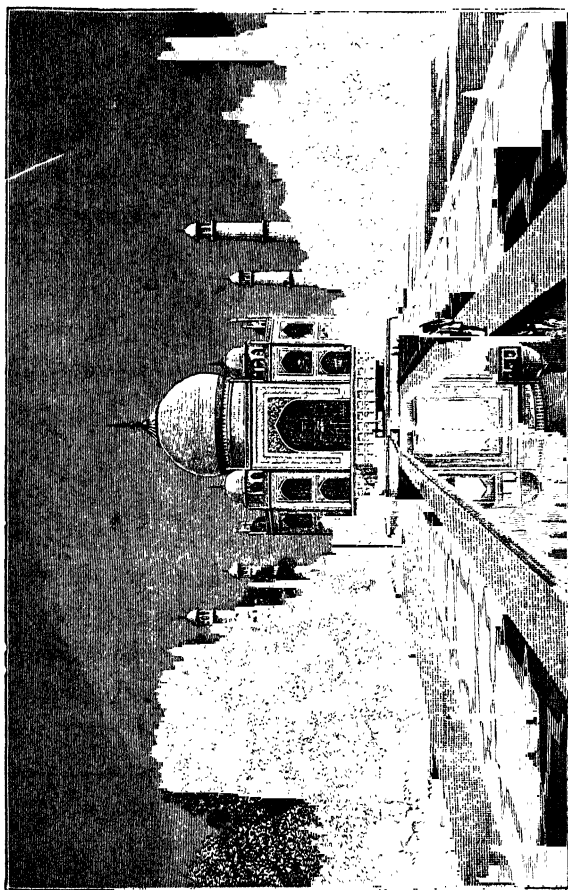
### ૩૩. શાહજહાંઝે તાજમહેલ શી રીતે બાંધ્યો.

૧. મુગલ બાદશાહોમાં વૈભવનો સર્વથી વધારે શોખીલા પાંચમો બાદશાહ હતો ને તે જહાંગીરનો પુત્ર હતો. તેનું નામ

શાહજહાં એટલે દુનિયાનો બાદશાહ હતું. તેણે મોટાં શહેરો વસાવ્યાં, ભવ્ય મહેલો બંધાવ્યાં, અને મોટી મોટી કબરો ને મસ્જીદો બંધાવી. એ બધાં મકાનો હિંદુસ્તાનમાં ઉત્તમ ગણાય છે.

૨. શાહજહાંની બેગમનું નામ મુમતાઝ મહેલ હતું ને તે એક સુંદર ઇરાની સ્ત્રી હતી. નૂરજહાંની તે ભત્રીજી હતી. તેણે બાદશાહ સાથે ઘણાં વરસ સુખમાં ગાળ્યાં અને તેને ઘણાં છોકરાં થયાં હતાં. તે બાદશાહને બહુ ચહાતી હતી અને બાદશાહ પણ તેના પર બહુ વહાલ રાખતો હતો.

૩. તેને પરણ્યાને ચૌદ વરસ થયા પછી તેને બારે મંદવાડ આવ્યો, બાદશાહને બહુ ચિન્તા થઈ, અને તેની પથારી પાસેથી એક ધડી પણ તે ખસતો નહોતો; પણ દિવસે દિવસે તેનો મંદવાડ વધતો ગયો, માંદગી વધારે ભયંકર થતી ગઈ, અને આખરે એમ માલમ પડ્યું કે તેની ધડી ભરાઈ ચૂકી છે ને મરવાનો સમય ઘણો નજીક છે. બાદશાહની આંખમાં પાણી ભરાઈ આવ્યું ને રોતાં રોતાં તેણે પૂછ્યું કે તારી તરફનો મારો પ્રેમ જાહેર કરવા મારે શું કરવું. મરવાની તૈયારીમાં આવેલી બેગમે જવાબ દીધો, “જો તમારો પ્રેમ મારા પર સાચો હોય તો મારા મરણ પામ્યા પછી માંડે સ્મરણ તાજું રાખજો અને મારા શબની ઉપર એવી સુંદર કબર ચણાવજો કે તેથી માંડે નામ હમેશ કાયમ રહે.”



વાજમહેલ.

૪. મરતી બેગમે જે માખું તેમ કરવાનું બાદશાહે તેને વચન આપ્યું અને તે વચન તેણે પૂરેપૂરું પાળ્યું. તેને માટે તેણે એક રૈનકદાર કબર બંધાવી અને તેનું નામ બેગમના નામ ઉપરથી મુમતાઝ કે મુમતાઝ મહેલ પાડ્યું. લોકો તેને ટુંકામાં તાજમહેલ કહે છે. દુનિયામાં એ ઉત્તમમાં ઉત્તમ કબર છે અને એની પાછળ જટલો ખર્ચ થયો છે, તેટલો બીજી કોઈ કબર પાછળ થયો નથી. આગ્રામાં જમના નદીના કિનારા ઉપર એ ભવ્ય મકાન આવેલું છે અને જાણે કાલેજ બંધાયું હોય એવું તાજનું માલમ પડે છે. એ શુદ્ધ સફેદ આરસ-ચહાણનું બાંધેલું છે. એને બાંધતાં ત્રીસ વરસ થયાં અને એની પાછળ ત્રીસ લાખ રૂપીઆ ખર્ચ લાગ્યો છે.

## ૪. શિવાજી દિલ્હીમાં બાદશાહ પાસે શી રીતે ગયો.

૧. દિલ્હીમાં મુગલ બાદશાહ ઔરંગઝેબ રાજ્ય કરતો હતો ત્યારે શિવાજીએ દક્ષિણમાં પોતાનું નવું રાજ્ય સ્થાપ્યું હતું. એક મોટા રજપૂત રાજ જયસિંહ સાથે ઔરંગઝેબે તેને સંદેશો મોકલ્યો કે તમે મારી પાસે દિલ્હીમાં આવશો અને મને બાદશાહ તરીકે કબૂલ કરશો તો હું તમારી સાથે માનથી વર્તીશ અને તમને મારા લશ્કરમાં એક મુખ્ય અમલદારની પદવી આપીશ.

૨. પછી શિવાજી પોતાની સાથે પાંચસે ઘોડેસવાર

શિવાજી દિલ્હીમાં બાદશાહ પાસે શી રીતે ગયો. ૧૪૫



શિવાજી.



અને એક હજાર પાયદલનું લશ્કર લઈ આગ્રા જવા નીકળ્યો. બાદશાહ ત્યાં દરબાર ભરતો હતો. શિવાજીએ નવ વરસના પોતાના પુત્ર શંભાજીને સાથે રાખ્યો હતો. તેજ વખત જય-સિંહનો પુત્ર રામસિંહ બાદશાહના દરબારમાં હતો તેને જય-સિંહે શિવાજી વિષે લખી જણાવ્યું હતું અને હુકમ કર્યો હતો કે એને કોઈ પણ તરેહની ઈજા ન થાય તે વિષે સંભાળ રાખજે; કમકે મેં એને વચન આપ્યું છે.

૩. જ્યારે શિવાજી આગ્રા પહોંચ્યો અને ૩૦,૦૦૦ રૂપીઆની નજર એટલે અખિશશ બાદશાહના પગ આગળ ભેટ કરવા દરબારમાં ગયો, ત્યારે બાદશાહે તેનો બેઈએ તેવો સત્કાર કર્યો નહિ. ઔરંગઝેબના મનમાં એમ હતું કે હું કેવો મોટો છું અને મારી આગળ શિવાજીને કેવો નાનો ને નબળો ગણું છું તેનું તેને બરાબર દર્શન કરાવવું. આથી તેને રાજ્યના મોટા ઉમરાવોમાં બેસવાની જગા આપી નહિ, પણ એક નાના સરદાર જેવો ગણી કાઢ્યો અને હુકમ કર્યો કે ત્રીજા દરજ્જાના રાજાઓની પાછળ બેસા રહો.

૪. શિવાજી એમ ધારતો હતો કે મારો દરબાર દરબારમાં બેઠેલા કોઈ પણ રાજા કે મુગલ ઉમરાવ જેટલોજ છે. એમ કહેવાય છે કે ઔરંગઝેબની આવી વર્તણુકથી તેની આંખ ગુસ્સાથી લાલચોળ થઈ ગઈ; તેનો શ્વાસ રૂંધાઈ ગયો, અને ક્રોધના આવેશમાં તે બેશુદ્ધ થયો. જ્યારે તેને ભાન

શિવાજી દિલ્હીમાં બાદશાહ પાસે શી રીતે ગયો. ૧૪૭

આન્હું ત્યારે પોતાની પાસે બેઠેલાઓને તેણે ઘાંટા પાડીને કહ્યું, “મને બાદશાહે છેતર્યો છે અને તે મારી સાથે વત્યો છે તેવી વર્તણૂક હું સહન કરનાર નથી.” પછી તેને બાદશાહે દરબારમાંથી ચાલ્યા જવાનો હુકમ કર્યો અને કહ્યું કે ફરી બોલાવું તે પહેલાં તમારે અહિં આવવું નહિ. બાદશાહને માટે તેના દરબારના કાઈ પણ અમલદારને માટે તેને લેશમાત્ર પણ દરકાર ન હોય એવી રીતે ગંભીર અને મગફરી દર્શાવનારો ચહેરો ધારણ કરી શિવાજી દરબારમાંથી ચાલતો થયો.

૫. બાદશાહે તેને ધારી ધારીને જોયો, પણ તે વખતે તે એક શબ્દ પણ બોલ્યો નહિ. દરબારમાં જ જ ઉમરાવો હતા તે બધા તે મરાઠા રાજાની બહાદુરી જોઈ આશ્ચર્ય પામ્યા અને તેમને એમ લાગ્યું કે આજ સ્થળે બાદશાહ તેને મારી નંખાવશે. એક ગ્રન્થકારે એ વિષે આપણને એક સુંદર વાત કહી છે. એમ કહે છે કે તે વખતે ગોખમાં રિવાજ પ્રમાણે પડદાની પાછળ દરબારની બીજી સ્ત્રીઓની સાથે ઔરંગઝેબની સુંદર પુત્રી ઊભી હતી અને આ બધું જોયાં કરતી હતી.

૬. તે માયાજી હઈયાવાળી સ્ત્રીના પર શિવાજીના મદદઈને બહાદુરીભરેલા ચહેરાથી એટલી બધી અસર થઈ કે તેણે પોતાના આપને આજીજી કરીને કહ્યું કે એને ઈજા કરશો મા અને એજ કારણને લીધે તે વખતે બાદશાહે તેને

કંઈ પણ નુકસાન કર્યું નહિ. એ શાહજહાંનું નામ ઝેબ-ઉન-નિસા એટલે રત્નીઓનું ભૂષણ હતું.



૭. શાહજહાં એક સુંદર અને હોશિયાર કુમારિકા હતી. તેનો પિતા સમ્રાટ હતો તોપણ તેના પર તેને ઘણું વહાલ હતું અને હમેશ તેની તરફ માયાળુ હતો. તેણે ફારસીમાં એક સુંદર કાવ્યનું પુસ્તક રચ્યું છે, તે હજી પણ વાંચવું હોય તો મળી શકે છે. તે આખી

ઝેબ-ઉન-નિસા જિંદગી કુંવારી રહી હતી; કેમકે ધરડા પિતાની પાસે રહી તેની સંભાળ લેવાનું તેને બહુ મન હતું. આગળ જ્યારે શિવાજી અને તેનો પુત્ર બંને મરણ પામ્યા ત્યારે તેણે શિવાજીનો નાનો પૌત્ર શાહુ, જેને કેદી તરીકે ઔરંગઝેબની છાવણીમાં પકડી લાવવામાં આવ્યો હતો, તેની પોતે સંભાળ લીધી અને તેની સાથે બહુ માયાળુપણાથી વર્તી.

### ૩૫. શિવાજી ઔરંગઝેબની પાસેથી શી શીતે નાસી ગયો.

૧. શિવાજીને રહેવા માટે જે ઘર આપ્યું હતું તેમાં તે પેઠો કે તરતજ તે ઘરની આસપાસ સમ્રાટ ચૌકી મૂકવામાં

(શિવાજી ઔરંગઝેબની પાસેથી શી રીતે નાસી ગયો. ૧૪૬

આવી. તેના નોકરોને બહાર જવાની ને અંદર આવવાની રજા હતી, પણ તેને કે તેના છોકરાને ઘર છોડીને જવાની રજા નહોતી. એક બે દિવસમાં રામસિંહ તેને મળવા ગયો અને તેને ખબર કરી કે તમારે સંભાળ રાખવી; કેમકે તમારી જિંદગી ભારે જોખમમાં છે. તેણે વધારામાં કહ્યું કે મારાથી બનશે તો તમને નાસી જવામાં હું મદદ કરીશ; કેમકે મારા પિતાએ તમને વચન આપ્યું છે કે તમને કંઈ ઈજા થશે નહિ.

૨. શિવાજીને હવે માલમ પડ્યું કે હું મુગલ બાદશાહના અધિકાર નીચે આંચો તેમાં મેં મોટી ભૂલ કરી છે. અહિંથી નાસી નહિ જઈ તો મારી જિંદગીને નાશ થશે એમ તે ખુદ્દી રીતે સમજી શક્તો હતો. જો લડાઈ થાય તો તેનો ખચાવ કરવાને તેની પાસે પૂરતું લશ્કર નહોતું. એ લશ્કરને લયમાંથી બહાર શી રીતે કાઢવું તે એનો પહેલો વિચાર હતો. તેણે બાદશાહને લખીને એવી અરજ કરી કે મને મારા ૧,૫૦૦ મરાઠા સિપાઈ-ઓને તેમને વતન પાછા મોકલવાની રજા આપો; કેમકે હિંદુસ્તાનનાં હવાપાણી તેમને માફક આવતાં નથી.”

૩. બાદશાહે શિવાજીએ કરેલી અરજ ખુશીથી સ્વીકારી. તેણે વિચાર્યું કે ખરું જોઈએ તો આ મરાઠા રાજા મૂર્ખ છે; કેમકે તે પોતાનાં માણસોને મોકલી દે છે. હવે તો એ તદ્દન મારી સત્તામાં આવશે અને મારી મરજીમાં આવશે તેમ હું એની સાથે વર્તી શકીશ. મરાઠા સિપાઈ ગયા અને તે ગયા એટલે

શિવાજી અને તેના છોકરા પર રાખેલો પહેરો અગાઉ જટલો સખ્ત નહોતો.

૪. પછી શિવાજીએ કહ્યું કે મારી તખીઅત બહુ બગડી છે. તેને બહુ વેદના થતી હોય તેમ નીસાસા મૂકવા લાગ્યો, મોટેથી કટપાંત કરવા લાગ્યો, અને પથારીવશ થયો. એક બે દિવસમાં તેણે એમ કહ્યું કે મારી તખીઅતમાં સહજ સુધારો થયો છે, પણ હજી પથારીમાંથી ઊઠી શકાતું નથી. તેની પાસે મીઠાઈના ભરેલા કેટલાક મોટા ટોપલાઓ હતા અને તેમાં માખી ન પેસે માટે તેને સાવચેતીથી ઢાંકી મૂક્યા હતા. એમાંના બે-ત્રણ ટોપલાઓ દરરોજ એનાં માણસો બહાર લઈ જતાં હતાં અને શિવાજી કહેતો હતો કે ઈશ્વરે મને મરતો બચાવ્યો અને મારી તખીઅતમાં સુધારો થતો જાય છે, તેથી એ ટોપલામાંની મીઠાઈ ગરીબને વહેંચવાને મોકલું છું.

૫. બહારના ચોકીદારો આવા ટોપલા ઘણા દહાડા થયાં જોતા હતા તેથી તેમને તેમાં કંઈ શક ઉત્પન્ન થયો નહિ અને સારપછી તેઓ તેમને અટકાવ્યા વિના જવા દેતા. આમ થયું એટલે શિવાજી જે નીચો ને પાતળો હતો તે એક ટોપલામાં બેસી ગયો અને શંભાજી ખીજ ટોપલામાં બેઠો. નોકરો તે ટોપલાઓને ઊંચકી દરવાજા બહાર લઈ ગયા અને ચોકીદારોએ બાણું કે તે મીઠાઈના ભરેલા છે તેથી તેમણે તેને જવા દીધા.

૬. શિવાજીનો એક નોકર તેના જવોજ નાજુક ને પાતળા ખાંધાનો હતો. જે ખાટલા પર શિવાજી સૂતો હતો તે પર તેને

શિવાજી ઔરંગઝેબની પાસેથી શી રીતે નાસી ગયો. ૧૫૧

બદલે પોતે સૂઈ રહ્યો. તેનું નામ હીરાજી હતું. તેણે માથે સુંદર મલમલનો ફેંટો વીટાડ્યો અને સૂઈ રહ્યો હોય એવો ઢોંગ કર્યો. એક આંગળીએ શિવાજીની વીંટી પહેરી તે હાથ તેણે ખાટલા ઉપરથી લટકતો રાખ્યો. આમ કરવામાં તેની મતલબ એવી હતી કે કોઈ ત્યાં આવી ચઢે તો તેને એમજ લાગે કે શિવાજી સૂતો છે.

૭. શિવાજી ને તેનો છોકરો સહીસલામત બહાર નીકળી ગયા. તેઓ તરતજ આગ્રા છોડી ચાલ્યા અને એક જંગલમાં આવી પહોંચ્યા. ત્યાં રામસિંહે તેમને માટે ઘોડા તૈયાર રાખ્યા હતા. તે આખી રાત તેઓએ પૂર પાટે ઘોડા દોડાવ્યા અને એમ કરતાં તેઓ એક દૂરના શહેરમાં પહોંચ્યા. અહિં શિવાજીએ દાદીમૂછ મુડાવી નાખ્યાં અને તેણે તેમજ શંભાજીએ આખે શરીરે રાખ ચોળી એટલે તેઓ સંન્યાસી કે ભીખારી જવા દેખાયા. તેની સાથે જ નોકરો આવ્યા હતા તેમણે પણ તેજ પ્રમાણે કર્યું. તેમની પાસે જવાહીર ને સોનાના સિક્કા હતા અને તે તેમણે ચાલતી વખતે સાથે રાખેલી પોલી લાકડીમાં સંતાડ્યાં હતાં. એક હીરો ને એક માણેક એવાં કીમતી હતાં કે તે દરેકની કિંમત એક લાખ રૂપીઆ હતી. એ તેમણે મીણુની ડબ્બી કરી તેમાં રાખ્યાં હતાં. એ ડબ્બી શિવાજીએ પોતાની લાકડીમાં રાખી હતી. એક જગાએ પોલીસના ઉપરી અમલદાર ફ્રેન્ઝદારે તેને પકડ્યો અને શિવાજીએ તેને પોતાના હીરા ને માણેક લાંચમાં આપ્યાં ત્યારેજ ફ્રેન્ઝદારે તેને છૂટા મૂક્યો.

૮. બીજા દિવસે એક જસૂસે આવી શિવાજીને જ મહેલમાં રાખ્યો હતો તે મહેલના ચોકીદારને ખબર આપી કે મેં શિવાજીને જંગલમાં જોયો. આ ઉપરથી તે ચોકીદારોમાંનો એક જ ઓરડામાં શિવાજી સૂતો હતો ત્યાં ગયો અને તેને જોઈ તરતજ પાછા ફરી કહ્યું કે જસૂસની ખબર ખોટી છે; શિવાજી તો પોતાના ખંડમાં સૂતેલો છે. બેત્રણ કલાક રહીને બીજો એક જસૂસ આવ્યો અને તેણે ચોકીદારોને ખબર આપી કે મેં શિવાજીને રસ્તા પર સવારી કરતાં દીઠો છે; વળી બીજો ચોકીદાર શિવાજીના ઓરડામાં તપાસ કરવા ગયો અને ધારી ધારીને જોયું. તેણે જોઈ આવી મુખ્ય ચોકીદારને કહ્યું કે જસૂસની ખબર નહિ માનવા જોવી છે; ઠમકે મેં હાથે શિવાજીની વીંટી બરોબર દીઠી છે.

૯. હીરાજીએ વિચાર્યું કે હવે નાસી જવું જોઈએ. તેણે ધાર્યું કે હજી શિવાજી સહીસલામત સ્થળે પહોંચી ગયા હશે. તે પથારીમાંથી ઊઠ્યો, હમેશનો પોશાક પહેર્યો, અને બહાર નીકળતાં ચોકીદારને કહ્યું કે મારા રાજ સાહેબની તબીબત ઠીક નથી તેથી હું તેમને માટે દવા લાવવા બજારમાં જઈ છું. તે ગયો તે ગયો, પાછો આવ્યોજ નહિ. સાંજ એક ત્રીજો જસૂસ દોડતો દોડતો આવ્યો અને તેણે ખબર આપી કે અહિંથી પચાસ માઈલના અંતર પર મેં શિવાજીને જોયો છે. આ વખતે મુખ્ય ચોકીદાર જાતે તપાસ કરવા ગયો અને સૂતા માણસને જગા-

શિવાજી ઔરંગઝેબની પાસેથી શી રીતે નાસી ગયો. ૧૫૩

દીને જોવાનો તેણે વિચાર કર્યો. તેને તપાસ કરતાં જણાયું કે ખરે શિવાજી તો નાસી ગયો છે. તેણે બાદશાહને કહાવી મોકલ્યું કે પંખી તેના પાંજરામાંથી બીડી ગયું છે.

૧૦. શિવાજી, તેનો છોકરો, અને નોકરો દિવસે જમ બને તેમ જલદી રસ્તો કાપતા અને રાત્રે વીસામો લેતા. કાશી ગયા ત્યારે તે બધા ગંગાજીમાં નહાવા ગયા. ત્યાં શિવાજીએ ઠેક પુનેથી નહાવા આવેલા પોતાના કુટુંબના આચાર્યને જોયા. શંભાજી બાળક હતો તેથી ચાલી ચાલીને છેક થાકી ગયો હતો; અને બીજાઓની સાથે તેનાથી ઝડપથી ચાલી શકાતું નહોતું, તેથી શિવાજીએ તેને પોતાના આચાર્યને હવાલે કર્યો. ત્યાર-પછી તેઓ એક ગામથી બીજા ગામ ને એક શહેરથી બીજા શહેર એમ જલદી રસ્તો વટાવવા લાગ્યા. દરરોજ પોતાનો પોશાક બદલતા હતા અને પ્રસંગે પ્રસંગે ઝાડીઓમાં સંતાઈ રહેતા હતા.

૧૧. તેઓને ઘણો લાંબો રસ્તો કાપવાનો હતો, અને પશ્ચિમ ધાટમાં આવેલાં પોતાને વતન પાછાં પહોંચતાં તેમને છેક નવ માસ લાગ્યા. એ વતનમાંથી ઔરંગઝેબ બાદશાહને શિવાજી મળવા ગયો ત્યારે તે એક સુંદર હાથી પર બિરાજ્યો હતો, મોટા રાજાનો પોશાક પહેર્યો હતો, અને તેની આગળ હજારો મરાઠા ઘોડેસવારો ચાલતા હતા. તે એ વતન પાછો ફર્યો ત્યારે એક અર્ધા નાગા સંન્યાસીના પહેરવેશમાં હતો અને તેણે આખે ડીલે રાખ ચોળી હતી. તે માને પગે ખડ્ગો ત્યારે તે તેને



ઝાળખી શકી નહિ, પણ તેને બોલતાં સાંભળ્યો ત્યારે તરત ઝાળખ્યો ને રાજ રાજ થઈ જઈ છાતી સરસો દાખ્યો.

૩૬. પાણિપતનું ત્રીજું યુદ્ધ. મરાઠાઓ અફઘાન લોકો સાથે લડવા કેવી રીતે તૈયાર થયા.

૧. પાણિપતનું વિશાળ મેદાન દિલ્હીની ઉત્તરે આસરે ૫૦ માઇલને છેટે આવેલું છે. એ ઘણું પ્રાચીન અને ઘણું પ્રસિદ્ધ રણક્ષેત્ર છે.

૨. અગાઉ વર્ણવી ગયા તે પ્રમાણે અહિં કાબુલના બાદશાહ બહાદુર બાબરે ૧૩,૦૦૦ મજબૂત તુર્ક સિપાઈઓ સાથે દિલ્હીના પઠાણ બાદશાહની સરદારી નીચેના મોટા લશ્કરને હઠાવી કાબુનું હતું, અને ઇ. સ. ૧૫૨૬ માં એ રીતે તેણે મુગલ રાજ્ય સ્થાપ્યું હતું.

૩. અહિં મુગલ રાજ્યના તુર્કી કારભારી બહેરામે તેર વરસના બાળક અકબરની સાથે હિંદુ સરદાર હિમુને હરાવ્યો હતો અને પોતાના તરુણ સ્વામી અકબરને દિલ્હીની ગાદીએ બેસાડી તેની સત્તા દૃઢ કરી હતી. આ બીજી લડાઈ, પહેલી લડાઈ પછી ત્રીસ વરસ રહીને ઇ. સ. ૧૫૫૬ માં થઈ હતી.

૪. અહિં, એજ વિશાળ રણક્ષેત્રમાં, આસરે બસં વરસ રહીને કાબુલના એક બીજા બાદશાહે હિંદુઓની મોટી

ફૈજને હરાવી હતી અને મરાઠા લોકોની સત્તા તોડી પાડી હતી. એ લોકોનો પરાજય ન થયો હોત તો મુગલ લોકો પછી એઓ હિંદુસ્તાનના રાજ્યકર્તા થયા હોત. પાણિપતની ત્રીજી લડાઈ ઇ. સ. ૧૭૬૧ માં થઈ હતી.

૫. ઔરંગઝેબના મરણ પછી મરાઠાઓ દિન પર દિન વધારે પ્રબળ થયા; તોપણ શિવાજીની પછીના રાજાઓ તેના જેવા બળવાન કે હોશિયાર નહોતા. થોડા વખત પછી તેમના મુખ્ય પ્રધાન, જેઓ બ્રાહ્મણ હતા, તેમણે બધી સત્તા પોતાના હાથમાં લઈ લીધી અને ખરા રાજ્યકર્તા તેઓ થઈ પડ્યા. એ પ્રધાનોએ “પેશ્વા” એટલે મોખરાનો માણસ કે નાયક, એવી પદવી ધારણ કરી. કોઈ પણ પેશ્વા મરણ પામે ત્યારે તેનો પુત્ર તેને ઠેકાણે પેશ્વા થતો.

૬. પુનામાં રાજ્યકર્તા હતા તે પેશ્વાઓ ઉપરાંત, આપણે વાંચી ગયા તે પ્રમાણે ચાર મોટા મરાઠા સરદારો રાજ થઈ પડ્યા હતા અને તેમણે રાજ્યો સ્થાપ્યાં હતાં. તેઓ સિંધિયા, હોલકર, ગાયકવાડ, અને ભોંસલેના નામથી પ્રસિદ્ધ હતા.

૭. ઔરંગઝેબના મરણ પછી પચાસ વરસે ત્રીજા પેશ્વા બાહારાવે જ્યું કે મુગલ રાજ્ય હવે બહુ નબળું પડી ગયું છે, તેથી તેણે ધાર્યું કે હજાર વરસ ઉપર વિક્રમાદિત્યે જન્મ શક લોકોને હાંકી કાઢ્યા હતા, તેમ મરાઠાઓએ મુસલમાની રાજ્યનો

અન્ત આણુવાનો હવે સમય આવ્યો છે. તે એમ કહેતો કે મુગલ રાજ્ય એક ધરડા ગ્રાડની કરમાયલી ડાળી જેવું છે. આપણે ગ્રાડના મૂળ ઉપરજ કુહાડી મારવી. ડાળીઓ કાપવાની કંઈ જરૂર નથી. તે તો તેની મેળેજ પડી જશે. તેના કહેવાનો અર્થ એવો હતો કે મરાઠાઓ દિલ્હીને તાબે કરે અને મુગલ બાદશાહનો નાશ કરે તો પછી રાજ્યના પ્રાન્તો જે સુબાઓના હાથ નીચે છે તે તો સહેલાઈથી તેમના હાથમાં આવી જશે. તોપણ તેને પ્રથમ માળવા પ્રાન્ત જીતી લેવો એ ઉત્તમ છે એમ લાગ્યું; કેમકે એ પ્રાન્ત એના પોતાના દેશ મહારાષ્ટ્ર અને દિલ્હીની વચ્ચે આવ્યો છે. સિંધિઆએ ઉત્તર દિશા તરફનો અર્ધો ભાગ જીતી લીધો અને ગ્વાલિયરને પોતાની રાજધાની બનાવી. હોલકરે દક્ષિણ તરફનો અર્ધ ભાગ જીતી લઈ ઈંદોરને રાજધાની કરી.

૮. પછી આજીરાવે પોતાના લશ્કરને કસરત આપવામાં અને તેને બળવાન બનાવવામાં કેટલાંક વર્ષ ગાળ્યાં; પણ દિલ્હી ઉપર ચઢાઈ કરી શકે તે અગાઉ તો તે મરણ પામ્યો અને તેનો છોકરો આલાજીરાવ તેની પછી પેશ્વા થયો.

૯. તોપણ મરાઠા સરદારો મુગલ રાજ્ય જીતી લેવાનો પ્રયત્ન કરતા હતા તેવામાં એક બીજો બળવાન રાજા હિંદુસ્તાન પર ચઢી આવ્યો. અહમદશાહ નાદિરશાહના મુખ્ય સરદારોમાંનો એક હતો. નાદિરશાહ મરણ પામ્યો ત્યારે અફ-

ગાનિસ્તાન, જે તે સમયે ધુરાનના રાજ્યમાં હતું, તે તેણે જીતી લીધું અને ત્યાં રાજ્ય કરવા માંડ્યું. તે દુરાની ટોળીનો હતો અને અફઘાનિસ્તાનના દુરાની રાજાઓમાં પહેલો હતો. તે નાદિરશાહ જેડે દિલ્હી આવ્યો હતો અને મુગલ બાદશાહ ટેવો નબળો હતો તે તેણે પોતાની નજરે જોયું હતું. તેણે હિંદુસ્તાન પર છ વાર ચઢાઈ કરી અને તેમાં ઘણાં માણસોની કતલ કરી, અને પ્રદેશોને બાળી મૂક્યા તથા લૂટી લીધા. દિલ્હીમાં નાદિરશાહે જે કંઈ રહેવા લીધું હતું તે બધું તેણે લઈ લીધું અને પછી કાબૂલ પાછો ફર્યો, પણ પોતાના પુત્રને પંજાબ પર રાજ્ય કરવા મૂકતો ગયો.

૧૦. તે પાછો ફર્યો કે તરત જ એક નવાસવા થયલા પ્રધાણ ઉમરાવે મુગલ બાદશાહને મારી નાખી દિલ્હી કબજે કર્યું. પાટવી રાજકુંવર શાહ આલમ અયોધ્યા નાસી ગયો અને ત્યાંના નવાબ શુબ-ઉદ્-દૌલાને શરણે ગયો.

૧૧. નવા પેશવા બાલાજીરાવે હવે ધાર્યું કે મારા પિતાજી જેને માટે આટલો બધો વખત રાહ જોઈ હતી તેનો સમય હવે આવ્યો છે. હવે બધી જાતની તૈયારી પરિપૂર્ણ થઈ હતી. શિવાજીના સમય કરતાં હમણાંનું મરાઠા લશ્કર બહુ મોટું ને ઘણું વધારે બળવાન હતું. તે સમયે તો મરાઠા લશ્કર હલકાં હથિયારવાળા ભાલાવાળાઓ અને હલકાં હથિયારવાળા ઘોડેસવારોનું

બનેલું હતું. તેમની પાસે હથિયારમાં વાંસ જવા લાંબા ભાલા હતા અને દરરોજ પચાસ માઇલ ચાલવાને તેઓ તૈયાર હતા. તેમાંના દરેકની પાસે ભાથાને માટે એક અઠવાડીઈ પહોંચે એટલી ધાણીથી ભરેલી નાની સરખી ઢાથળી હતી.

૧૨. તે સમયે મરાઠાઓ લશ્કરને ખરોખર ગોઠવી એક ઠેકાણે ઠરીને શત્રુઓ સાથે લડાઈ લડતા નહોતા અને એવી રીતે લડતા તો તે ક્વચિતજ. તેઓ તો ભારે હથિયારવાળા મુગલ લશ્કરની જ્યાં છાવણી હોય તે પ્રદેશની આસપાસ ઘોડાઓ ઘોડાવતા, રસ્તામાં અનાજની કાપણી કરતા કે તેમના શત્રુઓને ખાવાને માટે અનાજના સાંસા પડે, અને કુવા ને તળાવોમાં ઝેર નાખતા કે તેમને પીવાને પાણી ન મળે. મુખ્ય લશ્કરથી જે દુશ્મનો વખૂટા પડ્યા હોય તેમને તેઓ કાપી નાખતા. શાન્ત રીતે મધ્ય રાત્રે ઘોડા પર સવાર થતા, દુશ્મનોના ચોકીદારોની કતલ કરતા, ને પાછા નાસી જતા. આ પ્રમાણે તેઓ દુશ્મનને એવા તો કાયર કરતા કે આખરે તેમને થાકીને ત્યાંથી જતા રહેવું પડતું.

૧૩. પણ હવે તો મરાઠા સરદારો પાસે ભારે હથિયારવાળા ઘોડેસવારો હતા અને તોપો ને બંદૂકો હતી. તેમની પાસે હાથી પણ હતા અને તેમની છાવણીઓ રેશમની સુંદર ઝૂલવાળા ભભકાદાર તંબુની બનેલી હતી. ફૂલ કરતા તે વખતે તેઓ ધીમે ધીમે રસ્તો કાપતા અને સ્ત્રીઓને સાથે રાખતા.

પેશ્વા પાસે ૧૦,૦૦૦ પાયદળ સિપાઈનું બળવાનું લશ્કર હતું. તેની પાસે પૂરતાં હથિયાર હતાં અને ઇબ્રાહીમ નામના એક પઠાણે તેને ક્વાયત શિખવી તૈયાર કર્યું હતું. લશ્કરને ટેવી રીતે ઢળવવું ને ક્વાયત શિખવવી તે ઇબ્રાહીમ ફૈન્ય લોકા પાસે શીખ્યો હતો; અને તે દક્ષિણમાં ફૈન્ય સરદારની અંગરક્ષક ટુકડીને સરદાર હતો તેથી, તેણે ગાર્દી એટલે રક્ષક એવી પદવી ધારણ કરી. તેની પાસે ૨૦૦ તોપો પણ હતી.

૧૪. પેશ્વાએ પહેલું કામ એ કર્યું કે હોલકર અને સિંધિઆના બે પુત્રાની સરદારી નીચે એક બળવાનું લશ્કરને પંજાબમાંથી અફગાન લોકોને હાંકી કાઢવા માટે મોકલ્યું. તરતજ શાહ કાબુલમાંથી ધસી આવ્યો, મરાઠા લશ્કર પર તૂટી પડ્યો, અને તેની કતલ કરી. સિંધિઆનો એક પુત્ર માર્યો ગયો અને હોલકર પોતાને દેશ નાસી ગયો. શાહ દિલ્હી ગયો; પણ ત્યાં તેને એવી ખબર થઈ કે મરાઠા લોકોનું મોટું લશ્કર દિલ્હી પર ચઢી આવવા રસ્તામાં છે તેથી તેણે દિલ્હી છોડી દીધું, ગંગા નદી ઓળંગી, અને હિંદુ લોકા સામા લડવામાં રોહિલા લોકા જેઓ મુસલમાન હતા તેમની મદદ મેળવવા સાડૂ પૂર્વ તરફ આવેલા રોહિલખંડમાં પોતાના બધા લશ્કર સાથે ગયો.

૧૫. પેશ્વાએ બધા હિંદુ રાજાઓની મદદ માગી હતી કેટલાક રજપૂત રાજાઓ લશ્કર લઈને તેને મદદ કરવા આવ્ય

હતા. એ રાજાઓમાં ભરતપુરનો ડાહ્યો, વૃદ્ધ રાજા સુરજમલ હતો, તે ૨૦,૦૦૦ દૃઢ, કસાયલા જાટ લોકોનું લશ્કર લાવ્યો હતો. વળી તેમાં પિંદારા એટલે લુટાડૂ ટોળાંની પણ મોટી સંખ્યા હતી. એ ટોળાંમાં હિંદુ ને મુસલમાન બંને ભેગા હતા અને લૂટવાનો લાગ મળે ત્યાં ગમે ત્યાં જવાને માટે તેઓ તૈયાર હતા.

૧૬. એ બધા લશ્કરનો સેનાધિપતિ સદાશિવરાવ હતો. તેને બધા ભાઉ તરીકે ઓળખતા હતા; કેમકે તે પેશવાનો પિતૃ-રાઈ ભાઉ એટલે ભાઈ હતો. તે તરુણ પુરુષ બહાદુર ને હોશિયાર હતો પણ તેનામાં મગફળીનો પાર નહોતો. તેના કરતાં સિંધિઆ ને હોલકર હંમરે ઘણા મોટા હતા અને તેનાથી વધારે લડાઈનો અનુભવ તેમણે મેળવ્યો હતો. તેમ છતાં પણ સદાશિવરાવ એમ સમજતો હતો કે એ બંને કરતાં લડાઈની કળા વિષે મારામાં વધારે જ્ઞાન છે.

૧૭. આ જંગી મરાઠા લશ્કરે દિલ્હી પર ચઢાઈ કરી. તે કિલ્લાનું રક્ષણ કરનાર કોઈ નહોતું, તેથી મરાઠા લોકોએ તેને તરતજ તાબે કરી લીધો. જ્યારે તેઓ દિલ્હીમાં દાખલ થયા ત્યારે તેમણે તે શહેરમાં લૂટફાટ કરવા માટે આમતેમ નજર કરી; પણ અહમદશાહ સર્વ દ્રવ્ય લૂટી ગયો હતો. એમ છતાં પણ તેણે એક વસ્તુ રહેવા દીધી હતી અને તે દરબારના વિશાળ દિવાનખાનાનું છાપડું હતું. કોઈ દિવસ હિંદુસ્તાનનો આદ્રશ્ય થઈશ

ત્યારે મારે તે બેઠશે એમ ધારી તેણે તેને સ્પર્શ કર્યો નહોતો. એ છાપરૂં રૂપાનું હતું. મરાઠા લોકોએ તે ભાંગી ગાળી નાખ્યું તો તેમને તેની કિંમત સત્તર લાખ રૂપીઆ માલમ પડી.

૧૮. પણ દિલ્હી તરફ દૂર કરતાં રસ્તામાં મોટા મરાઠા સરદારો વચ્ચે ભારે કજીઓ થયો હતો. હોલકર અને સુરજ-મલ ધરડા ને શાણા હતા અને તેમણે આખી જિંદગી યુદ્ધ કરવામાં ગાળી હતી. જ્યારે તેમણે કેળવાયલા પાયદળના સિપાઈઓ, ભારે તોપો ને હાથી, રેશમી તંબુઓ, સ્ત્રીઓ, અને સેનાપતિના છાવણીના નોકરો સાથે ભાઉનું લશ્કર દીધું, ત્યારે તેમણે તેને કહ્યું, “તમે એમ ધારતા જણાઓ છો કે અક્ષગાન લોકો સાથે તમે એક ઠેકાણે લશ્કર ગોઠવી લડાઈ લડી શકશો. શિવાજીની લડવાની રીત એવી નહોતી તેમજ મરાઠા લોકોની જૂની રીત પણ એવી નહોતી.”

૧૯. “આ તમારી ભારે તોપો ને તંબુઓ, સ્ત્રીઓ ને છાવણીના નોકરોને કોઈ મજબૂત કિલ્લામાં રાખવાં અને તે કિલ્લો એવો બેઠોએ કે તમે બે લડાઈમાં હાર ખાઓ તો ત્યાં જઈ શકો. અમને તો આવી ગોઠવાણ ઉત્તમ લાગે છે. તમારી સાથે માત્ર હલકાં હથિયારવાળું પાયદળ લશ્કર ને હલકાં હથિયારવાળું ઘોડેસવાર લશ્કર રાખો. એ લશ્કર એવું હોવું બેઠોએ કે તે જૂની મરાઠી રીતે લડી શકે અને ચોમાસું બેસતાં પહેલાં શત્રુને થકવી નાખે. આમ થશે તો શત્રુઓ ખુશીથી દેશ છોડી



ચાલ્યા જશે, પણ હાથોહાથ લડવાનો પ્રસંગ આવશે તો તો અફગાનો આપણા કરતાં શરીરે મોટા ને બળવાન છે તેથી આપણે માર ખાઈશું.”



મલ્હારરાવ હોલકર.

૨૦. પણ ભાઉએ તેમનું કહ્યું ગણકાર્યું નહિ. ઇબ્રાહીમ ગાર્દીએ તેને કહ્યું હતું કે ફેન્ય લોકો એ રીતે લડતા

નથી. મારા ઉપર, મારા કેળવેલા પાયદળ સિપાઈ ઉપર, અને ભારે તોપો પર ભરેસો રાખો. અક્ષગાન લોકોને કેવી રીતે હરાવી પાડવા તે હું બતાવીશ. આ ઉપરથી ભાઉએ જવાબ દીધો કે “હોલકર તો ભરવાડ હતો અને મુરજમલ એક છોટા જમીનદાર હતો. બેમાંથી એક રાજ નહોતો. બંને ધરડા થયા છે ને મૂર્ખ છે, લડાઈની કળાનું તેમને કશું જ્ઞાન નથી અને અક્ષગાન લોકો સાથે લડતાં તેમને બીક લાગે છે.”

૨૧. રજપૂત લોકો અને બીજા સરદારો પાસે જિલ્લા હતા, તેઓ તે વખતે કંઈ ખુલ્લી રીતે બોલ્યા નહિ; પણ જ્યારે તેઓ દરબારમાંથી ગયા ત્યારે માંહોમાંહે એમ બોલ્યા કે આ બ્રાહ્મણ ભાઉને એકવાર અક્ષગાન લોકો સપડાવે ને હરાવે તો ઠીક; કેમકે ત્યારે તેને પોતાનાથી ધરડા ને ડાહ્યા ચોદ્દાની સલાહ સાંભળવાનું બીજા પ્રસંગે મન થાય.

૨૨. આ દર્મિયાનમાં અહમદશાહે રોહિલા લોકોના સરદાર નજમુદ્દૌલાને સમજાવી પોતાની મદદે ઉતાર્યો હતો. નવાબ ૩૦,૦૦૦ માણસની સાથે શાહની મદદે ગયો. એ માણસો હિંદુસ્તાનના પઠાણ હતા અને તે બધા મુસલમાન હતા.

૨૩. અત્યારસુધી અયોધ્યાના નવાબ શુજાઉદ્દૌલાએ શાહના કે ભાઉના પક્ષમાં જિતરી લડાઈમાં ભાગ લીધો નહોતો. હવે તે બંનેએ એની મદદ માગી. એ મુસલમાન હતો અને શાહ એનાજ ધર્મનો હતો અને ભાઉ તો હિંદુ હતો.

બીજી રીતે વિચારતાં નવાબની પેઠે ભાઉ હિંદુસ્તાનનો વતની હતો અને શાહ તો અકગાન હતો. આવી સ્થિતિમાં, શું કરવું તે શુઝઉદ્દૌલાને સૂઝ્યું નહિ. જે પક્ષનો જય થાય તે પક્ષની કુમંડે જવાની તેની મરજી હતી, પણ કયા પક્ષનો જય થશે તે તેનાથી સમજી શકાતું નહોતું. શું કરવું તેનો વિચાર કરી એક તરફનો નિશ્ચય કરવા કોશીશ કરતો હતો તે દર્મિયાનમાં શાહે તેની પાસે નજમુદ્દૌલાને મોકલ્યો.

૨૪. આ વખતે જે કંઈ બન્યું તેનો આપણને સ્પષ્ટ



શુઝઉદ્દૌલા.

હેવાલ મળી આવે છે. શુઝઉદ્દૌલાની નોકરીમાં કાશીરાવ નામનો એક દક્ષિણી કે મરાઠા બ્રાહ્મણ હતો તેણે એ હેવાલ લખ્યો છે. તેણે શુઝઉદ્દૌલાને લગતો બધો ઇતિહાસ સંઘરી રાખ્યો છે અને તેની ને અહમદશાહ અને નજમુદ્દૌલાની વચ્ચે જે કાગળો આપ્યા

હતા તે બધા તેણે લખ્યા હતા.

૨૫. નજમુદ્દૌલાએ નવાબને સલાહ આપી કે તમારે

શાહને મદદ કરવી; કેમકે તે હિંદુસ્તાનનો નથી તોપણ તમારા જ ધર્મનો ને તમારી જ જાતનો છે. તેણે કહ્યું, “જે અફઘાનોને કાપુલ હાંકી કાઢવામાં આવશે, તો ભાઉ પેશવાના પુત્ર વિશ્વાસરાવને દિલ્હીની ગાદીએ બેસાડશે અને આપણી જિંદગી બચાવવામાં આવશે તોપણ આપણે બંનેએ એની આજ્ઞા ઉઠાવવી પડશે.”

૨૬. નવાબે જવાબ દીધો, “હું સમજું છું કે ભાઉ ગમે તેવાં વચનો મને આપે છે તેમ છતાં તે મારો કંટામાં કંટો દુશ્મન છે અને મારો જીવ લેવા ઇચ્છે છે. એનાં વચનો અર્થ વિનાનાં ખોટાં છે. હું એનાથી છેતરાઈ એમ નથી. એનું ચાલે તો એ તમારું ને મારું બંનેનું કાસળ કાઢી નાખે અને એક પણ મુસલમાનને જીવતો રહેવા દે નહિ. પણ મારો તેના પર વિશ્વાસ નથી એ વાત હું તેને સમજવા દેનાર નથી. એ ભલે મને પત્રો લખ્યાંજ કરે.”

૨૭. પછી નવાબે પોતાની બેગમો ને છોકરાંને લખનાર મોકલી દીધાં અને પોતે નજમુદ્દૌલા સાથે શાહ પાસે ગયો; કેમકે શાહનો એના પર ઘણો પ્રેમ હતો. તેનો સરદાર વલિખાન નવાબને તેનો શાહજાદો કહેતો. ત્યાં નવાબને એમ લાગ્યું કે હું મારા મિત્રમંડળમાં છું.

૨૮. જાટ રાજ સુરજમલને ખપ્પર થઈ કે શુઝઉદ્દૌલા શાહના પક્ષમાં ગયો છે. તેણે કહ્યું, “નાશનો હવે આરંભ થઈ

ચૂક્યો. હવે કેવું પરિણામ આવશે તે મને ખુલ્લું સમજાય છે.” અંધારું થયું કે તરતજ તેજ રાત્રે પોતાનાં બધાં માણસોને લઈને તે પોતાને દેશ આદ્યો ગયો. ભાઉએ કહ્યું, “ભલે એ ગયો. આપણે એનાથી છૂટ્યા એ ઠીક થયું. એ જમીનદાર તે આપણને શી મદદ કરવાનો છે અને એની મદદ દોને બેઠેએ છે?”

### ૩૭. પાણિપતનું ત્રીજું યુદ્ધ જારી. ભાઉ જાળમાં શી રીતે ફસાયો તે વિષે.

૧. ઑક્ટોબર મહીનો અધવાર્યો હતો. ચોમાસું જતું રહ્યું હતું. દેશરાનો ઉત્સવ આવ્યો હતો. બધા હિંદુઓ કોઈ પણ કામનો આરંભ કરવા માટે એને માંગલિક સમય ગણે છે. ભાઉએ દિલ્હીમાંથી છાવણી ઉપાડી અને ઉત્તર તરફ ફર્ય કરી પાણિપતના મોટા મેદાનમાં મુકામ નાખ્યો. એ મેદાનની પાસે પાણિપત ગામ આવ્યું હતું. અહિં એણે પોતાના લશ્કરની છાવણી નાખી અને તેની આસપાસ ૬૦ ફુટ પહોળી ને ૧૨ ફુટ જાડી ખાડી ખોદાવી. ખોદતાં ખોદતાં જ માટી નોકળી તેનો એક બાજુએ એવી રીતે ઢગલો કર્યો કે તેનો એક જથ્થો કિનારો થયો અને તે કિનારા પર તેણે પોતાની તોપો મૂકી.

૨. કાશીરાવ વર્ણવે છે કે ભાઉની પાસે ૫૫,૦૦૦ ઘોડે-સવાર અને ૧૫,૦૦૦ પાયદળનું બનેલું લશ્કર હતું અને તે ઇબ્રાહીમ ગાર્દની સરદારી નીચે હતું, ૨૦૦ તોપો હતી અને

“અસંખ્ય” હવાઈઓ હતી. એ ઉપરાંત વળી પિંદારાનાં મોટાં ટાળાં અને છાવણીના નોકરોની પણ મોટી સંખ્યા હતી.

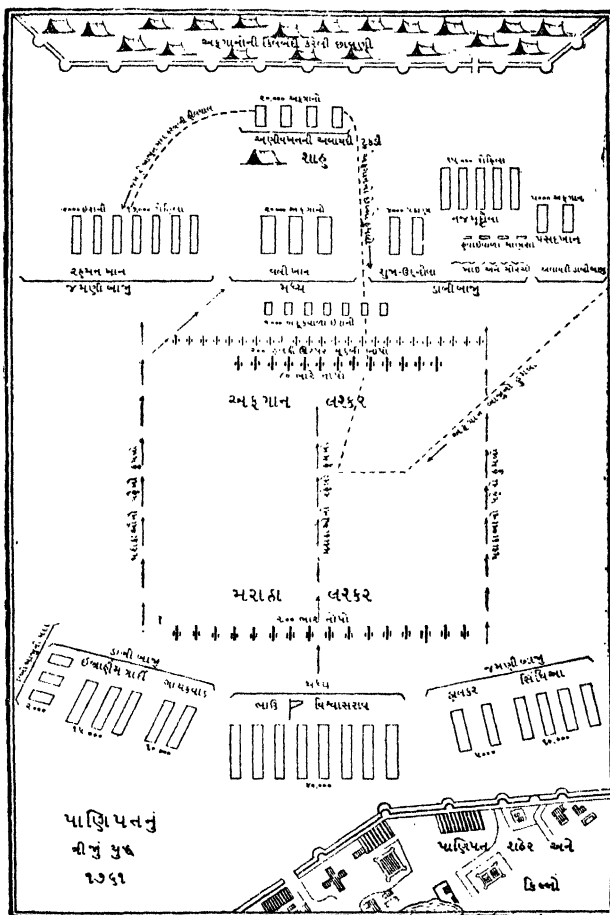
૩. તે દિલ્હી છોડીને ગયો એવી શાહને ખબર થઈ એટલે તેણે પણ રોહિલખંડ છોડી દીધો, પશ્ચિમ તરફ ફર્ય કરી, જમના નદી ઓળંગી, અને આસરે દસ માઇલ દૂર પાણિપતના મેદાન ઉપર પોતાની છાવણી નાખી. છાવણીનો આસપાસ તેણે લાકડાંના કકડા અને કાપી નાખેલાં ઝાડોની એક મોટી વાડ બંધાવી. એની સાથે નજમુદ્દૌલા અને શુબઉદ્દૌલા તેમજ રોહિલા સરદારોની મોટી ફોજ હતી અને એ રોહિલા સરદારોમાં રહમતખાન મુખ્ય હતો. બધું મળીને ૮૦,૦૦૦ માણસો લશ્કરમાં હતાં, તેમાં ૪૨,૦૦૦ ઘોડેસવાર અને ૩૮,૦૦૦ પાયદળ, અને તોપો ૮૦ હતી.

૪. એ ઉપરાંત હલકા હથિયારવાળા ઘોડેસવારોની મોટી સંખ્યા હતી. એ ઘોડેસવારો ચારે તરફ દૂર લગણુ ફરતા રહેતા હતા અને મરાઠા લોકો પાસે અનાજ આવતું અટકાવતા હતા. શાહનો નાનો લાલ તંબુ પોતાની છાવણીને મોખરે નાખ્યો હતો; અને તેની પાસે જન ચઢાવેલા ઘોડાઓ દહાડો ને રાત તૈયાર રાખવામાં આવતા હતા. આખો દહાડો શાહ સવાર થઈ પોતાના લશ્કરનું દરેક સ્થળ તપાસતો હતો, દરેક બાબત બતે બેતો હતો, અને દરેક હુકમ બતે કરતો.

૫. આખી રાત ૫,૦૦૦ અફઘાન સવારોની મજબૂત ચોક્કી છાવણીને મોખરે ને તેની આસપાસ રહેતી હતી અને તેઓ બધે ક્યારાજ કરતા હતા. શુજાઉદ્દૌલા અને બીજા સેનાપતિઓને શાહ કહેતો કે તમે નિરાંતે સૂઈ રહો. તમે મારા મિજબાન છો અને તમારી સહીસલામતી માટે હું બંદોબસ્ત રાખીશ.

૬. છેક ત્રણ મહીના સુધી શાહ અને ભાઉનાં લશ્કરોની વચ્ચે લડાઈ ચાલુ રહી. લગભગ દરરોજ છાવણીઓમાંથી નાની નાની ટાળીઓ લડવા નીકળી પડતી અને બંને બાજુએ ઘણાં માણસો માર્યા જતાં. રૌહિલા ને પઠાણ સરદારોથી આ ખમાયું નહિ, તેમની મરજી લડાઈમાં ઝંપલાવવાની થઈ, અને શાહની રજા માગી કે અમને દોરવી લઈ જાઓ. પણ તેણે કહ્યું, “હજી વખત થયો નથી. આપણે જોયાં કરો. શું કરવું જોઈએ ને હાલ શું થાય છે તે હું બરાબર સમજી છું. આખરે આપણે જીતવાના છીએ. ઉતાવળ ને ઉદ્વેગ કરવાથી આપણી પાયમાલી થાય. દિવસે દિવસે મરાઠાઓ નબળા થતા જાય છે.”

૭. શાહનું કહેવું શબ્દેશબ્દ ખરું હતું. ઘણા દિવસ થયા મરાઠાઓનાં મોટાં લશ્કર માટે જોઈએ તેટલો ખોરાક રહ્યો નહોતો. હાલ તેઓ કંઈ પોતાના સ્વદેશમાં એટલે દક્ષિણમાં નહોતા, પણ હિંદુસ્તાનમાં હતા. ભાઉને પોતાની છાવણીના નોકરોનું પણ પૂરું કરવાનું હતું અને તેને પણ લશ્કરના દરેક માણસના જીટ-





લોજ ખોરાક બેઈતો હતો. અફઘાન લોકોના હલકા હથિયાર-વાળા ઘોડેસવારો દેશમાં ચારે તરફ ફરતા રહેતા હતા અને તેમની તરફ કોઈ પણ જાતની મદદ આવતી અટકાવતા હતા. એક રાતે ૨૦,૦૦૦ છાવણીનાં માણસો બળતણ તથા ઘોડાઓ માટે ધાસ એકઠું કરવા જંગલમાં ગયા હતા, તેમના ઉપર ૫,૦૦૦ અફઘાન અંગરક્ષકો તૂટી પડ્યા અને તેમને કતલ કર્યા. બીજી રાતે અંગરક્ષક અફઘાન ટુકડી, ૨,૦૦૦ મરાઠા સવારો પર તૂટી પડી. તેઓ દિલ્હીમાંથી ભાડેની પાસે પૈસા લઈ જતા હતા અને દરેક જણની પાસે ૨,૦૦૦ રૂપિયાની કોથળી હતી. તે બધાને અફઘાનોએ મારી નાખ્યા અને તે પૈસા શાહે લઈ લીધા.

૮. એથી ઉલટું, રૌહિલા લોકોનો મુલક પૂર્વ તરફ, પાસે હતો અને તેઓ હવે અફઘાન લોકોના મિત્ર હતા. ખરેખર તેમનામાંના ધણા, જાતના અફઘાન ને તુર્ક હતા; પણ તેઓ હિંદુસ્તાનમાં એટલો બધો વખત થયાં રહ્યા હતા કે તેઓ હિંદુસ્તાની બોલતા હતા. શાહના લશ્કરમાં રૌહિલા હતા, તેઓ પોતાને તેમજ અફઘાન લોકોને માટે પોતાના દેશમાંથી ખોરાક લાવતા હતા. શિવાજીની સરદારી નીચે મરાઠાઓ ઔરંગઝેબના હાથ નીચેના મુગલો સાથે લડ્યા ત્યારે તેઓ પોતાના દેશ દક્ષિણમાં હતા. તેઓ પોતાને માટે સહેલાઈથી ખોરાક મેળવતા હતા અને મુગલ લોકોને ખોરાક પહોંચાડવા

દેતા નહોતા; પણ હાલ તો તેઓ હિંદુસ્તાનમાં હતા અને ત્યાંથી દક્ષિણ ધણું દૂર હતું.

૯. હવે ભાઉને સમજણ પડવા માંડી કે મારું લશ્કર બહુ લયંકર સ્થિતિમાં છે. તેણે શુઝઉદ્દૌલાને ફરી પત્ર લખ્યો. તેણે તેને એક કીમતી બખ્શિશ મોકલી અને વિનંતિ કરી કે શાહની સાથે સલાહ કરાવો. કાશીરાવે તે કાગળ વાંચી સંભળાવ્યો. તેણે કહ્યું કે જ્યાંસુધી એ અને એનું લશ્કર સહીસલામત પોતાને વતન પહોંચે ત્યાંસુધી એ જે કંઈ કહીશું તે કબૂલ કરશે. શુઝઉદ્દૌલા અને કાશીરાવ એ કાગળ શાહની પાસે લઈ ગયા. શાહે કહ્યું, “હું અહિં આવ્યો છું તેનું કારણ એ છે કે નજમુદ્દૌલાએ ને પઠાણ લોકોએ મને કહ્યું કે અમને હિંદુઓથી બચાવો. હું તો એ લોકોને મારે લડું છું. એમનો શો મત છે તે અમને પૂછો.”

૧૦. ત્યારપછી શુઝઉદ્દૌલા ને કાશીરાવ નજમુદ્દૌલા પાસે ગયા અને કાશીરાવે તે કાગળ તેને વાંચી બતાવ્યો. નવાબે કહ્યું, “કેમ, તમારો શો મત છે? આપણે સલાહ કરીશું?” તે રોહિલા નાયકે જવાબ દીધો, “ના, જ્યારે શત્રુ નબળો હોય ને સપડાઈ ગયો હોય ત્યારે તે ગમે તે વાત કબૂલ કરે. તે ગમે તે કરવાના સોગન ખાય; પણ સોગન કંઈ સાંકળ નથી. એ કંઈ સાંકળની પઠે પુરુષને ખરેખરો બાંધતા નથી. એ તો ખાલી શખ્તો છે. તમે એને જવા દેશો તો એ એનું વચન

પાળશે એમ તમને લાગે છે? જો તમે કદી એના હાથમાં પકડાયા તો એ તમને જવા દેશે એમ લાગે છે? એ મરાઠા આપણા શરીરમાં કાંટા જેવા છે. એ કોટા આપણે કાઢી નાખવો જોઈએ અને હમેશનું સુખ કરવા તેનો નાશ કરવો જોઈએ.”

૧૧. ભાઉને પોતાના કાગળનો જવાબ મળ્યો નહિ, એટલે તે સમજ્યો કે હવે હું જાળમાં પકડાયો છું અને મારાથી બહાર નીકળવાનું નથી. આખરે તેના બધા સરદારો ને અમલદારો ભેગા થઈ તેની પાસે આવ્યા અને કહ્યું, “છેલ્લા બે દહાડા થયા અમને ખાવાનું મળ્યું નથી. આ રોતે તો અમે ભૂખે મરણ પામીશું. અમને બહાર પડી લડવા દો. અમારે મરવુંજ છે તો બહેતર છે કે અમે લડતાં લડતાંજ મરણ પામીશું.”

૧૨. ભાઉએ તેમને કહ્યું કે હવે લડાઈ લડ્યા સિવાય છૂટકો નથી. મારો પણ એજ મત છે. રાત પડી એટલે જ બધું અનાજ રહ્યું હતું તે ભેગું કર્યું અને લશ્કરનાં માણસોને તમામ વહેંચી આપવામાં આવ્યું. ભાઉએ બાણ્યું કે કાલે લડાઈમાં ઊતરવાના છે તે પહેલાં એક વાર તેમને છેલ્લુંપહેલું પુષ્કળ ભોજન જમવા દે; પણ એમ છેલ્લી વાર ધરાઈને ખાવા જેટલું પણ અન્ન રહ્યું નહોતું, તેથી ધણા સિપાઈઓ ભૂખ્યા રહ્યા.

૧૩. તે રાત્રે મોડેથી ભાઉએ શુભઉદ્દેશને એક બીજે પત્ર લખ્યો; કારણ કે દૂખતો માણસ જેમ તરણને પણ વળગી રહે છે, તેમ હજી તેને શુભઉદ્દેશ મદદ કરશે એવી આશા હતી.

એ કાગળ કાશીરાવના હાથમાં પાછલી રાત્રે ત્રણ વાગે પહોંચ્યો. એ કાગળ ઘણો ટૂંકા હતો, ને તેમાં આ પ્રમાણે લખેલું હતું:—

“ખ્યાલો હવે છલ્લાછલ ભરાઈ ગયો છે ને તેમાં એક દીપું પણ વધારે માર્ઈ શકે એમ નથી. જો કંઈ થઈ શકે એવું હોય તો તે કરો; નહિ તો મને એકદમ ખબર આપો. હવે બોલવાનો કે લખવાનો વખત મળવાનો નથી.”

૧૪. શાહ સૂતો હતો તેના તંબુમાં નવાળ આ કાગળ લઈ ગયો. તે ઝબકી ઊઠ્યો ને કહ્યું, “કેમ, શી ખબર છે?” નવાળે કહ્યું, “ખબર આ પ્રમાણે છે. કાશીરાવ કહે છે કે મરાઠાઓ હુમલો કરવા આવી પહોંચ્યા છે.” એક ક્ષણમાં શાહ પોતાના ઘોડા પર સવાર થઈ ગયો, ઘોડો દોડાવી છાવણીને મોખરે પહોંચી ગયો, અને જોમ જતો ગયો તેમ તેમ લશ્કરને ગોઠવવાનો હુકમ કરતો ગયો.

૧૫. મોખરે પહોંચ્યો એટલે એણે એનો મોટી દાંડી-વાળો ઈરાની હુકો મંગાવ્યો અને ઘોડા પર બેસીને હુકો ગગ-ડાવવા લાગ્યો. એજ સમયે કાશીરાવે તેને ભાઉનો કાગળ વાંચી બતાવ્યો. કાગળ પૂરે થતા પહેલાં તો લડાઈ શરૂ થયાના તોપોના ધડાકા સંભળાવા લાગ્યા અને પેશાદારો થવાનો તૈયારી હતી તેના ઝાંખા અજવાળામાં મરાઠા ઘોડેસવારોનાં ટાળેટાળાં જમણી ને ડાબી બંને તરફ જણાવા લાગ્યાં. શાહે પછી હુકો નોકરને આપી દીધો અને શાન્ત ચિત્તે નવાળને કહ્યું, “તમારા નોકરની

ખબર અક્ષરે અક્ષર ખરી છે, એ સ્પષ્ટ સમજાય છે.” પછી તેણે બધે ઘોડો દોડાવી બેયું કે લશ્કરનો દરેક સરદાર ને સિપાઈ પોતાની યોગ્ય જગાએ છે કે નહિ.

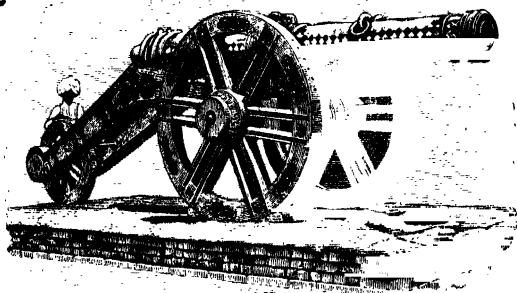
### ૩૮. પાણિપતનું ત્રીજું યુદ્ધ જારી. શાહે ભાઉને નસાડી મૂક્યો તે વિષે.

૧. ભાઉનું લશ્કર આવતું હતું એ દર્મિયાનમાં શાહનું લશ્કર ખરાબર ગોઠવાઈ ગયું. દરેક ઘોડેસવાર પોતાની યોગ્ય જગાએ બેવામાં આવ્યો; કેમકે દરેક સરદારને પોતાની ટુકડી કેમ ગોઠવવી તેની સૂચના લાંબો વખત પહેલાં આપવામાં આવી હતી. જમણી બાજુ પર ૧૭,૦૦૦ રૌહિલા અને પઠાણ સરદાર રહમતખાનની સરદારી નીચે પાયદળ લશ્કર ગોઠવાયું હતું. મધ્ય ભાગમાં શાહના મુખ્ય સરદાર વલિખાનના હાથ નીચે ૨૦,૦૦૦ અફગાન ને પઠાણ ઘોડેસવારો હતા. ડાબી બાજુએ પ્રથમ ૪,૦૦૦ પઠાણ ઘોડેસવાર ને પાયદળ લશ્કર સાથે શુબઝદૌલા હતો અને તેજ હારમાં તેની પાસે ૧૫,૦૦૦ રૌહિલા લશ્કર સાથે નજમુદ્દૌલા હતો.

૨. ચિત્રમાં તમે પ્રસિદ્ધ તોપ ઝમઝમા—ગર્જના કરનાર— જુઓ છો. અહમદશાહના સેનાધિપતિ અને મુખ્ય પ્રધાન કે વજીર શાહ વલિખાને ઇ. સ. ૧૭૬૧માં એ તોપ બનાવી હતી. પાણિપતની લડાઈમાં એ વાપરવામાં આવી હતી અને હાલ તે

પંજાબમાં લાહોરના સંગ્રહસ્થાનની આગળ એક જાચી બેઠક પર બેવામાં આવે છે.

૩. બધા લશ્કરની પાછળ શાહનો પોતાનો તંબુ હતો અને તેની સાથે આણીના વખત સારૂ તૈયાર રાખેલું લશ્કર હતું. એ લશ્કર પોતાના ઘોડેસવારોમાંથી ઉત્તમ કે ચૂંટી કાઢેલા ઘોડે-



મોટી તોપ ઝમઝમા.

સવારોનું અનેલું હતું અને તે ૨૦,૦૦૦ પસંદ કરેલા, લોઢાના બક્તરવાળા અક્ષગાન ઘોડેસવારોની ટુકડી હતી.

૪. અક્ષગાન લોઢાના લશ્કરની પેઠે મરાઠા લશ્કરમાં પણ મધ્ય ભાગ, જમણી બાજુ, ને ડાબી બાજુ એવી ગોઠવણ હતી. તેમની ડાબી બાજુએ ૧૫,૦૦૦ ઘોડેસવારોની એક મોટી ટુકડી હતી. તેની પાસે સારાં હથિયાર હતાં અને ફ્રેન્ચ લોઢાની રીત પ્રમાણે તેને ઇબ્રાહીમે ફળવીને કવાયત શિખવી હતી. એ

ઉપરાંત ગુજરાતના ૧૦,૦૦૦ મણસેના લશ્કર સાથે ગાયક-  
વાડ પણ એજ બાબતે હતો. મધ્ય ભાગમાં ૪૦,૦૦૦ ઘોડે-  
સવારનું ઉત્તમ મરાઠા લશ્કર ભાઉ અને વિશ્વાસરાવની સરદારી  
નીચે ગોઠવાયું હતું. જમણી બાજુ પર ૫,૦૦૦ ઘોડેસવારના  
લશ્કર સાથે હોલકર અને ૧૦,૦૦૦ ઘોડેસવાર સાથે સિંધિયા  
આવી રહેલા હતા.

૫. મરાઠાઓએ મોખરે તોપો મૂકી હતી અને તેમની  
પાછળ તેમણે અણીને વખતે કામ લાગે એવી એકે ટુકડી અલા-  
યદી રહેવા દીધી નહોતી. આપણને આગળ જતાં સમજશે કે આ  
તેમની ધણી મોટી ભૂલ હતી.

૬. સૂર્ય ઊગ્યો ને યુદ્ધ શરૂ થયું. કેટલોક વખત જટલી  
ઝડપથી દારૂ ગડબી શકાય તેટલી ઝડપથી તોપોમાં દારૂગોળા  
ભરવામાં આવ્યા ને એક પછી એક કાન ફેડી નાખે એવા ભડાકા  
સંભળાવા લાગ્યા. પછી મરાઠાઓએ અકગાન લોકો પર ધસારો  
કર્યો. અકગાનોએ તો આરંભમાં પોતાનો ખચાવ કરવા પરજ  
લક્ષ આપ્યું. મરાઠા લશ્કરની ડાબી બાજુની ટુકડીએ બંદૂકથી,  
ને ભાલાની અણીથી બરાબર નિશાન તાકીને રોહિલા લોકો પર  
હુમલો કર્યો. ત્રણ કલાક હાથોહાથ લડાઈ ચાલી, તેમાં રોહિલા-  
ઓના સરદાર ને તેના અર્ધા લશ્કરનો નાશ થયો. મરાઠા લશ્કર-  
માંથી પણ ઘણા મરણ પામ્યા અને તેમનો સરદાર ઇબ્રાહીમ  
સખ્ત ધાયલ થયો.

૭. આ પ્રમાણે લડાઈ ચાલતી હતી તેવામાં ભાઉ અને વિશ્વાસરાવે મરાઠા ઘોડેસવારોને લઈ પૂર પાટિ ઘોડા દોડાવી અકગાન લોકો મધ્ય ભાગમાં હતા તે પર હલ્લો કર્યો. એ અકગાન ટુકડી તેમના સરદાર વલિખાનના હાથ નીચે હતી. મરાઠા લોકોએ “હર હર મહાદેવ” એમ મોટીથી ગર્જના કરી શત્રુઓ પર ખૂબ જીરસાથી ધસારો કર્યો, તેમનાં ઘણાં માણસોને મારી નાખ્યાં, અને તેથી વધારેને નસાડી મૂક્યાં.

૮. હજારો ધસારો કરતા ઘોડેસવારોને લીધે તે રૈતીના મેદાનમાં એટલા બધા ધૂળના મોટામોટા થઈ રહ્યા કે શુભઉદૈલા જણે અસારસુધી લડાઈમાં કંઈ ભાગ લીધો નહોતો તેનાથી પોતાની જમણી બાજુએ આ શું થઈ રહ્યું છે તે સમજી શકાયું નહિ. તેથી તેણે પોતાના વિશ્વાસુ નોકર કાશીરાવને શું થયું છે તે જોવા મોકલ્યો. તેણે વલિખાનને આસપાસ જીરસાથી દોડતો જોયો. તે ગુસ્સાને શોકના આવેશમાં હતો, અને પોતાના સિપાઈઓ નાસી જતા હતા તેમને મોટીથી ખૂબ પાડીને વારંવાર કહેતો હતો કે મારા ભલા મિત્રો, ક્યાં નાસી જાઓ છો? આપણો દેશ તો અહિંથી બહુ દૂર છે. એટલામાં તેણે કાશીરાવને જોયો અને તેને કહ્યું, “જાઓ, મારા પુત્ર શુભઉદૈલાને જઈને જલદી ખબર કરો કે અમારી મદદે આવે, નહિ તો અમે માર્યા ગયા સમજવા.” કાશીરાવે દોડતાં દોડતાં જઈ સંદેશો કહ્યો, પણ શુભઉદૈલાને પોતાને ઠેકાણેજ રહેવું વધારે સારું લાગ્યું, તેથી તે ત્યાં ગયો નહિ.



૯. છેક ડાબી બાજુએ સિંધિયા ને હોલકરે નજમુ-દૌલા પર ધસારો કર્યો; પણ તેઓથી ત્યાંસુધી જઈ શકાયું નહિ. તે સાવધ યોદ્ધાએ પ્રાતઃકાળનો બધો વખત બહુ ઉઘોગમાં ગાળ્યો હતો અને ધીમે ધીમે આગળ ધસારો કરતો હતો. તે બિલદાર એટલે ખાડો ખોદનારાઓને પોતાની આગળ ૧૦૦ વાર સુધી મોકલતો અને ત્યાં તેઓ એક બાઈ ખોદી તેમાંથી માટી કાઢી તેનો છાતીસમાન ઊંચો કિનારો બનાવતા. પછી તે એમ સો વાર સુધી લશ્કર સાથે ધસારો કરતો ને એના સિપાઈઓ એ કિનારાની પાછળ સહીસલામત રહી લડતા. આમ તેઓ સહી-સલામત થાય એટલે તે ખાડો ખોદનારાઓને વળી ૧૦૦ વાર સુધી મોકલતો અને ત્યાં તેઓ નવો કિનારો ઊભો કરતા એટલે વળી ૧૦૦ વાર આગળ ધસારો કરતા. આ પ્રમાણે નજમુદૌલા યુક્તિથી ને સાવચેતીથી લડતો હતો.

૧૦. કાશીરાવ તે શું કરતો હતો તે જોવા આવ્યો હતો. તેને તેણે કહ્યું, “હું કંઈ જોખમમાં ઝંપલાવું એવો નથી. આ અફગાન લોકોને તો નાસી જવાને પોતાનો દેશ પણ છે; એ લોકો તો અહિં જોવા આવ્યા હોય એવા છે; પણ મારો તો આ દેશ છે, મારે નાસી જવાનું ઠેકાણું નથી, માટે મારે ભૂલ કરવી પાલવે એમ નથી.”

૧૧. સિંધિયા ને હોલકર ધસારો કરતા આવ્યા ત્યારે શત્રુઓએ તેમના પર રેતીના કિનારાની પાછળ સંતાઈ રહી એકી

વખત બખ્ષે હજાર હવાઈઓ છોડી. હવાઈઓ છૂટી તેના અવાજ ને તેમાંથી નીકળતા પુષ્કળ તાણુખાથી મરાઠા લોકોના ઘોડા એવા તો બીધા કે તેઓ એક કદમ પણ આગળ ચાલ્યા નહિ.

૧૨. આ વખતે એક વાગ્યો હતો. અત્યારસુધી મરાઠાઓની ખાજી જીત પર હતી. પણ તેમને લડતાં છ કલાક થયા હતા, લડાઈ શરૂ કરી તે પહેલાં પેટપૂર ખાવાનું પણ તેમને મળ્યું નહોતું, અને હવે તો તેઓ થાકીને લોથ થયા હતા, ભૂખ્યા થયા હતા, અને તરસથી પણ પીડાતા હતા. શાહની પાસે હજી બે ટુકડી હતી અને તે અત્યારસુધી લડાઈમાં જીતરીજ નહોતી. એના સર્વ ઘોડેસવાર લશ્કરમાં એ ટુકડીઓ ઉત્તમ હતી. એ લોકો શરીરે કદાવર હતા, લોઢાનાં બક્તરો સજ્યાં હતાં, અને મોટા, જિંચા તુર્કી ઘોડા પર સવાર થયા હતા. તેમને સવારે પેટપૂર ખાવાનું મળ્યું હતું, અને તેમના ઘોડાને પણ તેજ પ્રમાણે ચારે ને દાણો મળ્યો હતો.

૧૩. આસરે એક વાગે શાહે બેયું કે હવે લડાઈમાં જીતરી વિજય મેળવવાનો વખત આવ્યો છે. તેણે ૧૦,૦૦૦ ચૂંટી કાઢેલા ઘોડેસવારોને હુકમ કર્યો કે તમે ભાઉ અને વિશ્વાસરાવના પર પૂર વેગે ધસારો કરો અને ભેગા રહીનેજ લડજો, છૂટા પડશો મા. વલિખાન તેમનો સરદાર થયો ને તેણે તેમને દોર્યા. ‘દીન,’ ‘દીન’ની કૂર ગર્જનાથી આકાશ ગર્જવી મૂકી તેમણે થાકીને લોથ થયેલા મરાઠા લોકો પર ધસારો કર્યો. તેઓ

તેમના કરતાં કદમાં જિયા ને વધારે જોરાવર હતા, વધારે જિયા ને ભારે ઘોડા પર સવાર થયા હતા, અને લડવામાં તાજ હતા.

૧૪. આ પ્રમાણે વલિખાને મોખરાના મરાઠા લશ્કર પર ધસારો કર્યો. પસંદખાનની સરદારી નીચે ડાબી બાજુની ૫,૦૦૦ ઘોડેસવારની અલાયદી રાખેલી ટુકડી અત્યારસુધી લડાઈમાં જિતરી નહોતી. તેમજ નજમુદ્દૌલા હવે પોતાના રેતીના કિનારા છોડી આગળ ધસવા ખુશી હતો તેના હાથ નીચે રોહિલા લોકોની ટુકડી હતી. એ બંને ટુકડીઓએ પણ જમણી બાજુએ આવેલી થાકી ગયેલી મરાઠા ટુકડીઓ પર ધસારો કર્યો.

૧૫. આ પ્રમાણે એકી વખતે મરાઠા લશ્કરના મોખરાના ભાગ પર તેમજ જમણી બાજુ પર બે સખ્ત હુમલા કરવામાં આવ્યા; અને તેથી મરાઠા લશ્કરમાં તૂટ પડી. એક કલાક સુધી તેઓ બની શકે તેટલા જોર ને જુસ્સાથી લડ્યા. વિશ્વાસરાવ તેના હાથી પર મરણ પામ્યો. ભાઉ પાછો કર્યો ને નાસી ગયો. એ નાઠો એટલે એનાં માણસોએ નાસવા માંડ્યું, પણ તેઓ બહુ દૂર નાસી શક્યા નહિ. અફગાન લોકોએ નવા ઘોડા પર સવાર થઈ તેમની પૃથ પકડી. તે દિવસે પાછલે પહોરે ૪૦,૦૦૦થી પણ વધારે માણસો રણક્ષેત્રમાં માર્યા ગયાં.

૧૬. બાપડા છાવણીના નોકરો અને કેટલાક પાયગાઓ પાણિપત ગામમાં નાસીને ભરાઈ બેઠા; પણ અફગાન લોકોએ એ ગામની આસપાસ એક જબરી ચોકી ફરતી મૂકી અને બીજ

દિવસે ગામમાં ભરાયલા બધા લોકોને બહાર કાઢ્યા. તેમને ખાવાની થોડીક ધાણીને પીવાને થોડુંક પાણી આપવામાં આવ્યાં. પછી તેઓમાંનાં બૈરાંછોકરાંને ગુલામ તરીકે હાંકી મૂકવામાં આવ્યાં અને મરદોને કાપી નાખ્યા. કૂર અકુશાન લોકોએ બીલકુલ દયા બતાવી નહિ.

૧૭. ભાઉનું શબ રણમાં માલમ પડ્યું. સિંધિઆને પકડ્યો ને મારી નાખ્યો અને ઇબ્રાહીમ તેના ધાથી મરણ પામ્યો. હોલકર ને ગાયકવાડ નાર્સી ગયા. એમ કહે છે કે ૨,૦૦,૦૦૦ મરાઠાઓએ પાણિપતની લડાઈમાં જીવ ખોયો.

૧૮. એક હિંદુ સાહુકારે દક્ષિણમાં આ ખબર કાગળમાં લખી મોકલી. એ કાગળ પેશ્વા પાસે ગયો. એમાં આટલાજ શબ્દો લખ્યા હતા:—

“બે મોતીઓ ગળાઈ ગયાં છે, સત્તાવીસ સોનાના સિક્કા ખોવાઈ ગયા છે, અને રૂપાના ને તાંબાના તે એટલા બધા ગયા છે કે તેનો સરવાળો કરી શકતો નથી.”

બે મોતી તે ભાઉ ને વિશ્વાસરાવ, અનુક્રમે પેશ્વાના પિતરાઈ ભાઈ અને પુત્ર હતા, સોનાના સિક્કા તે બીજા મરાઠા સરદારો, અને રૂપાના ને તાંબાના સિક્કા તે સિપાઈઓ.

૧૯. આ પ્રમાણે દિલ્હીમાં રહી આખા હિંદુસ્તાન પર રાજ્ય ચલાવવાના, બે પેશ્વાના તરંગનો નાશ થયો ત્યારપછી થોડેદિવસે બાલાજીરાવ શોકમાં ને શોકમાં મરણ પામ્યો અને

કહે છે કે ભાગ્યેજ કોઈ એવું મરાઠા કુટુંબ હશે કે તેમાં પાણિ-  
પતના યુદ્ધમાં થયેલા મરણને લીધે દિલગીરી ફેલાઈ નહિ હોય.

### ૩૯. હિંદુસ્તાનમાં અંગ્રેજ સત્તાના સ્થાપક રૉબર્ટ ક્લાઇવ વિષે વાર્તાઓ.

૧. રૉબર્ટ ક્લાઇવ સર્વથી વધારે નામીયા અંગ્રેજોમાંનો એક હતો. જ્યારે એ નાનો છોકરો હતો ત્યારે બીજા છોકરાઓ સાથે લડવાનો એટલો બધો શોખીલો હતો કે એને શી રીતે સુધારવો તેની એના બાપને સમજણ પડતી નહોતી. તેથી એણે એને નિશાળે મૂક્યો.

૨. નિશાળમાં પણ તેને લડાઈ સિવાય બીજું કંઈ કરવું ગમતું નહોતું. નાના નાના છોકરાઓની ટાળીઓ ખાંધી તે તેનો સરદાર થતો અને હથિયારને ઠેકાણે તેમને પથરા આપતો. એવી ટાળીને લઈને તે ગામડાના દુકાનદારો પર હુમલો કરતો અને તેમની પાસે પૈસા કઢાવતો અને તે પૈસા ન આપે તો તેમની બારોઓ ભાંગી નાખતો. શિક્ષકો તેનાથી બીતા, પણ બધા છોકરાઓ તેને ચહાતા હતા; કેમકે ઘણી છોકરાઓની રમતોમાં તે તેમનો સરદાર થતો. અભ્યાસ પર તો તેનું દિલ જ ચોંટતું નહોતું.

૩. એક વખત, જ્યારે નિશાળમાં ભણતો હતો ત્યારે તેણે એક દુકાનને ઘેરો ઘાલ્યો અને પાસેની ખાડીમાં પોતે સૂઈ રહ્યો. આથી તેણે ખાડીમાં પોતાના શરીર વડે એક જાતનો

પુસ્તો બનાવ્યો અને તેમાંનું બધું પાણી બીજી દિશાએ વાળી દુકાનમાં રેલંરેલ કરી મૂકી. નિશાળના બધા શિક્ષકો એકમતે કહેતા કે દુનિયામાં તે કંઈ સારું કામ કરવાનો નથી. તેઓ



રૉબર્ટ ક્લાઇવ.

કહેતા કે આ નિશાળે એના જેવો કમનસીબ છોકરો અગાઉ કોઈ આવ્યો નથી. આખરે તેણે નિશાળ છોડી અને પોતાને વતન પાછો ગયો.

૪. તેનો બાપ એક સારા કુળનો હતો, પણ તે દેવામાં દૂબેલો હતો. તેણે કહ્યું, “આ છોકરાનું મારે શું કરવું? એનામાં બીલકુલ બુદ્ધિ નથી. એ ખરેખરો મૂર્ખ છે.” તેના એક મિત્રે કહ્યું, “એને હિંદુસ્તાન મોકલી દે, એટલે અહિંથી એનું કાસળ જાય.” એના બાપે વિચાર્યું કે આ સલાહ સારી છે. આ ઉપરથી છોકરાનું કાસળ કાઢવા માટે તેણે તેને માટે ઈસ્ટ-ઈડિઆ કંપનિમાં એક જગા શોધી કાઢી અને તેને હિંદુસ્તાન મોકલી દીધો.

૫. તે દહાડે વહાણને ઈંગ્લંડથી હિંદુસ્તાન પહોંચતાં લગભગ એક વરસ થતું; કેમકે હમણાના જેવી તે વખતે ઉતાવળી આગબેટા નહોતી. આસરે બાર માસમાં તરણ રૉબર્ટ મદ્રાસ પહોંચ્યો. તે વખતે તેને કોઈ મિત્ર નહોતા અને તેની હંમર માત્ર ઓગણીસ વરસની હતી. કંપનિની કચેરીમાં તેને કારકુનની જગાએ નીમવામાં આવ્યો.

૬. કારકુન તરીકે તેને આખો દહાડો કચેરીમાં બેસવું પડતું, કાગળો લખવા પડતા, અને જે સામાન ખરીદાતો અને વેચાતો તેની યાદીની નકલ કરવી પડતી. આ કામ તેને બીલકુલ ગમતું નહોતું. મદ્રાસના સખ્ત તાપથી અને આવી નીરસ જિંદગી તેને ગાળવી પડતી હતી તેથી તેની તબીબતમાં ખગાડ થયો. તેણે ઘેર કાગળ લખ્યો કે ઈંગ્લંડ છોડ્યા પછી મારો એક દિવસ પણ સુખમાં ગયો નથી. તે એવો દુઃખમાં હતો કે જિંદગીથી તે તદ્દન કંટાળી ગયો હતો,

૭. એટલામાં તેને એક મિત્ર મળવા આવ્યો. મેજ પર એક પિસ્તોલ પડી હતી. કલાધવે કહ્યું, “એને હાથમાં લો અને ખારીમાંથી ફેડો.” તેના મિત્રે તેના કદા પ્રમાણે કર્યું અને પિસ્તોલ ફેડી તે નકામી ગઈ કે તરતજ કલાધવ એકદમ ભીંતને ઊભો થયો અને બોલ્યો, “ઈશ્વરે મારે માટે લવિષ્યમાં કંઈ સારું નિર્માણ કર્યું જણાય છે. તમારા આવતા પહેલાં મેં બે વાર મારા માથાની સામા તાકીને પિસ્તોલ ફેડી અને તે ખંને વખત ફૂટી નહિ.”

૮. હાલ તેને જ કામ કરવું પડતું હતું તે પર તેને ઘણો તિરસ્કાર હતો. તે એવો મગફળ હતો કે પોતાથી જાણ દરજ્જાવાળા માણસો સાથે તેને મૈત્રી કરવી ગમતી નહિ. એક વખત ત્યાંના ગવર્નરના સેક્રેટરિ તરફ તેણે ઘણી અસહ્યતા બતાવી અને સેક્રેટરિએ તે માટે દિલગીરી બતાવવાનો તેને હુકમ કર્યો. તે જાણતો હતો કે હુકમ માથે ચઢાવ્યા વિના છૂટકા નથી. પોતાની મરજી બીલકુલ નહોતી તોપણ તે સેક્રેટરિ પાસે ગયો અને કહ્યું, “મેં તમને તોછડાઈ બતાવી તે માટે હું દિલગીર છું.” સેક્રેટરિની મરજી તે તરુણ કારકુન તરફ દયા બતાવવાની હતી તેથી તેણે કહ્યું, “ઠીક, હવે એ વિષે વિચાર ન લાવશો. આજ રાત્રે મારે ઘેર આવજો ને મારી સાથે જમજો.” કલાધવે કહ્યું, “ના, સાહેબ, એ મારાથી નહિ બને. ગવર્નરે તમારી સાથે જમવાનો મને હુકમ કર્યો નથી.”



૯. એવી ઠોણ કદપના ખાંધી શકે કે આ મગરૂર, માથા ફરેલ, મૂર્ખ, અને મિત્ર વગરનો છોકરો આજથી દસ વં રહીને તે સમયનો પ્રખ્યાતમાં પ્રખ્યાત માણસ બનશે, રાજાએ જીતશે, અને અમર નામ મૂકી જશે.

૧૦. થોડા મહીના રહીને અંગ્રેજ લોકોને ફ્રેન્ચ લે સાથે લડાઈ થઈ. આ ખબરથી કલાધવના મનમાં નવું જોમ પે થયું. તે તરતજ ગવર્નરની પાસે ગયો અને મને લશ્કરમાં મોકલ એવી માગણી કરી. અત્યારસુધીમાં ગવર્નરને માલમ પડ્યું કે કે કચેરીમાં કારકુન તરીકે એ કંઈ કામનો નથી, તેથી તેણે તે લશ્કરમાં નવા, હલકા અમલદારની જગા આપી. હવે આપ કલાધવને લાગ્યું કે હું સુખી થયો છું. જન્મથીજ તેનામાં યોદ્ધા ગુણ હતા. તે ક્ષત્રિય વીર જોવો હતો અને લડવું ને રાજ કરવું એજ તેની જિંદગીનો ધંધો હતો. તે કંઈ વૈશ્ય જોવો નહોતો અને વેપાર કરવાને તે જન્મેલો નહોતો.

૧૧. સાધારણ રીતે અમલદારને લડાઈની કળા શિખવ પડે છે. તેને કેવી રીતે લડવું, કેવી રીતે સિપાઈઓને કસ કરાવવી, અને કેવી રીતે લશ્કરની સરદારી કરવી તેની ટેળવ આપવી પડે છે. પણ કલાધવને આમાંની કશી બાબતની જ વણીની જરૂર નહોતી. બીજા માણસો પર કેવી ઉત્તમ રીતે સરદારી કરી શકશે તે તેણે તરતજ બતાવી આપ્યું. જોખમને તે હસી કાઢતો હતો અને બચ ઠોનું નામ તે તે બાણતો નહોતો.

દેશી સિપાઈઓનો તેના પર ઘણો પ્રેમ હતો અને તેની સરદારી નીચે તે જ્યાં લઈ જાય ત્યાં જવા તેઓ રાજી હતા. તેઓએ તેને “સાબિત-જંગ” એટલે યુદ્ધમાં સ્થિર એવું નામ આપ્યું હતું.

૧૨. લશ્કરમાં દાખલ થયા પછી થોડે દહાડે તે એક બીજા તરુણ અમલદાર જોડે પાનાં રમતો હતો. બંને પૈસાની સરત બકી જુગાર રમતા હતા. કલાધવ હાર્યો, પણ તેને માલમ પડ્યું કે રમનારામાંના એકે લુચ્ચાઈ કરી હતી, તેથી તેણે કહ્યું “હું કંઈ ઠગારાને પૈસા આપવાનો નથી.” તે જમાનામાં જો એક ગૃહસ્થ બીજા ગૃહસ્થને ઠગારો કે જુદો કહે, તો જ ગૃહસ્થ પર તહોમત મુકાયું હોય તેણે બીજા સાથે કુસ્તી કરી આરોપ-માંથી મુક્ત થવું જોઈએ એવો રિવાજ હતો. તે તેમ ન કરે તો તેને દરેક જણ ખાયલો કહેતો.

૧૩. બે જણ વચ્ચેનું આ પ્રકારનું યુદ્ધ દ્વન્દ્વયુદ્ધ કહેવાતું. પેલા અમલદારે એકદમ કલાધવને પોતાની સાથે પિસ્તોલથી લડવા બોલાવ્યો. તેઓ બંને પંદર કદમ દૂર જિભા. કલાધવે પહેલી પિસ્તોલ મારવાની હતી. તેણે તેમ કર્યું, પણ નિશાન ચૂકી ગયો.

૧૪. હવે પેલા અમલદારનો વારો પિસ્તોલ મારવાનો આવ્યો. તે કલાધવ જિભો હતો ત્યાં તેની પાસે આવ્યો, પોતાની પિસ્તોલ માથાની નજીક રાખીને કહ્યું, “હાર્યા છો માટે સરતમાં નક્કી કરેલા પૈસા આપો અને મને લુચ્ચો કહ્યો તેને માટે દિલ-ગીરી બતાવો, નહિ તો હું પિસ્તોલથી મારું છું.” કલાધવે કહ્યું,

“લલે પિસ્તોલ છોડો. મેં તમને લુચ્ચા કહ્યા છે ને હું તમને હજી પણ લુચ્ચા કહું છું. હું તમને કદી પૈસા આપવાનો નથી.” પણ પેલા અમલદારે પિસ્તોલ છોડી નહિ.

૧૫. પછી કલાઘવે ફ્રેન્ચને હરાવ્યા અને દક્ષિણમાં અંગ્રેજ લોકોની સત્તાને સર્વોપરિ ને સર્વથી બળવાન બનાવી. પછી તે ઉત્તર હિંદુસ્તાનમાં ગયો, બંગાળના મુસલમાન નવાબને હરાવ્યો, અને અંગ્રેજ લોકોને બંગાળના રાજ્યકર્તા બનાવ્યા. તે ધણો પૈસાદાર ને પ્રખ્યાત થયો અને ઈંગ્લંડના રાજ્યે તેને ઉમરાવ બનાવ્યો. તેના વિષેનો બધો વૃત્તાન્ત તમે ઉપલા ધોરણમાં હિંદુસ્તાનના ઇતિહાસમાં શીખશો.

૪૦. વૉરન હેસ્ટિંગ્સ વિષે વાતો. મારા દાદાએ ખોયલી જમીન હું પાછી મેળવીશ એમ તેણે કેવી રીતે કહ્યું.

૧. રૉબર્ટ કલાઘવથી ઊતરતો હિંદુસ્તાનમાં ધણોજ પ્રખ્યાત અંગ્રેજ વૉરન હેસ્ટિંગ્સ હતો. તે કલાઘવના કરતાં દસ વરસે નાનો હતો અને કલાઘવે જે કામનો આરંભ કર્યો હતો તે તેણે પૂરું કર્યું. કલાઘવ મદ્રાસમાં ઇસ્ટ ઈન્ડિયા કંપનીની નોકરીમાં કારકુન તરીકે દાખલ થયો હતો. સારપછી છ વરસ રહીને હેસ્ટિંગ્સ બંગાળમાં કારકુન તરીકે ગયો હતો.

૨. કલાઘવની પેઠે હેસ્ટિંગ્સ એક ગરીબ માખાપનો છોકરો હતો. ઈંગ્લંડની પશ્ચિમમાં એક ગામ છે. ઈંગ્લંડમાં જ્યારે નોર્મન રાજ્યો રાજ્ય કરતા હતા તે સમય એટલે મુલતાન

મહામૂદ ગિઝનીમાં રાજ્ય ચલાવતો હતો તે સમયને સુમારેથી હજાર વરસ લગણુ એ ગામમાં થોડીક જમીન હેસ્ટિંગ્સની માલિકીની હતી. પણ તેનું કુટુંબ દુર્દશામાં આવ્યું હતું અને



વૉરન હેસ્ટિંગ્સ.

હેસ્ટિંગ્સ જન્મ્યો તે પહેલાં તેના દાદાને પોતાનું કરજ આપી દેવા માટે એ જમીન લાંડનના એક વેપારીને વેચી દેવી પડી હતી.

૩. જ્યારે તે બાળક હતો અને તેની ઉંમર માત્ર સાત વરસની હતી, સારે તેના ગામમાં જે નાની નદી વહે છે તેને કિનારે તે ધણીવાર સૂતો. ત્યાં એક દિવસે

પાછલે પહોરે સૂર્ય બરાબર પ્રકાશતો હતો ને વાદળાં નહોતાં સારે તે પોતાના મનમાં બોલી ઊઠ્યો, “હું જ્યારે મોટા થઈશ સારે મારા વડીલોની જમીન ખરીદ કરી પાછી મેળવીશ.” બાળપણનો આ વિચાર તેના મનમાંથી કદી ગયો નહિ. મોટા થયો સારે એ વિચાર હમેશ તેના મનમાં રમ્યા કરતો.

૪. હેસ્ટિંગ્સનો પિતા ધણો ગરીબ હતો તેથી તેનો કાકા તેની સંભાળ લેતો. તેણે તેને ઈંગ્લંડમાં એક ઉત્તમ નિશાળે

મૂક્યો. ઈંગ્લંડમાં સારામાં સારી નિશાળોમાંની તે એક છે અને ધણા પ્રસિદ્ધ માણસોએ ત્યાં કૅળવણી લીધી છે. બાળક હતો ત્યારે હેર્સ્ટિંગ્સ કલ્પાધવનાથી તદ્દન જુદીજ તરેહનો હતો. તે તો હોશિયાર હતો, પુસ્તકો પર તેનો પ્રેમ હતો, અને નિશાળમાં ભણતો ત્યારે ઉઘોગી હતો. વિદ્યાર્થીઓની યાદીમાં તેનું નામ સર્વથી ઉપર હતું. સર્વ શિક્ષકો તેને ચહાતા હતા.

૫. તેની ઉંમર સોળ વરસની થઈ ત્યારે તેનો બીજો કાકો તેનો વાલી હતો. તે ઇસ્ટ ઈન્ડિયા કંપનિમાં એક આગેવાન કારભારી હતો. તેની મરજી એવી થઈ કે હેર્સ્ટિંગ્સને નિશાળ છોડાવી દેવી અને કારકુન તરીકે હિંદુસ્તાન મોકલવો. તે નિશાળના મુખ્ય શિક્ષકે કહ્યું, “એ હજી બાળક છે, કારકુનની નોકરી કરવાને લાયક ઉંમરનો નથી. એને હજી અહિં થોડો વખત વધારે રહેવા દો. એને ભણવાનો જ ખર્ચ થશે તે હું આપીશ અને એને ઑક્સફર્ડમાં કૉલેજમાં મોકલી આપીશ. ત્યાં એ ધણો વિદ્વાન ને મોટા પંડિત થશે.”

૬. એનો કાકો વેપારી હતો, તેથી તેણે જવાબ દીધો, “ના, એ ખરાબર નથી. હવે એણે સારા અક્ષર લખતાં ને હિસાબ રાખતાં શીખવું જોઈએ; કેમકે એને જિંદગીમાં વેપારનો ધંધો કરવાનો છે.” તે જમાનામાં ઉત્તમ નિશાળોમાં પણ છોકરાઓને લૅટિન ને ગ્રીક સિવાય બીજું કંઈ ભાષ્યેજ શિખવવામાં આવતું આ કારણથી હેર્સ્ટિંગ્સને નામાની બીજી નિશાળે મૂકવામાં

આવ્યો. અહિં તે એક વરસ રહ્યો, અને સારા અક્ષર લખતાં, હિસાબ રાખતાં, ને નામું લખતાં શીખ્યો. પછી તેના કાકાએ તેને કહ્યું કે ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનના ડિરેક્ટરોને અરજી કર ને તેમની પાસે કારકુનની જગા માગ. હેસ્ટિંગ્સે જ અરજી કરી તે અરજી ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનની કચેરીમાં રાખી હતી અને હજી પણ તે મેળવો શકાય. નીચે તેનો તરજુમો આપ્યો છે:—

મહેરબાન યુનાઇટેડ ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનના માનવંતા ડિરેક્ટર સાહેબોની જનાબમાં .

નીચે સહી કરનાર, સોળ વરસની ઉંમરના વૉરન હેસ્ટિંગ્સની નમ્રતાપૂર્વક સલામ સાથે અરજ એ છે કે હું સારા અક્ષર લખતાં ને હિસાબ રાખતાં શીખ્યો છું અને હિંદુસ્તાનમાં આપ નામદાર સાહેબની સેવામાં કારકુન તરીકે દાખલ થવાની મને બહુ ઉત્કંઠા છે; માટે આપને વિનંતિ કરું છું કે મહેરબાની કરી કારકુનની જગાએ મારી નિમણૂક કરશો. મારી ફરજ હું ઘણાજ ઉદ્યોગ ને ખંતથી તેમજ એકનિષ્ઠાથી બજાવવાનું હું આપ નામદારને વચન આપું છું; અને આપ નામદારની મરજી પ્રમાણે જમીનગીરી આપવા બંધાઈ છું. આપ મારા પર કૃપા કરી મને જગા આપશો તો મારી ફરજ પ્રમાણે હું આપ નામદારના દીર્ઘાયુષ્ય માટે ઈશ્વરની પ્રાર્થના કરીશ.

આપ નામદારનો નમ્ર સેવક,  
વૉરન હેસ્ટિંગ્સ.

જે જગા માટે તેણે અરજી કરી હતી તે તેને મળી. આથી તે તરુણ પુરુષને આનન્દ થયો. તેણે મનમાં વિચાર કર્યો, “હું હિંદુસ્તાન જઈશ તો ખૂબ મહેનત કરીશ ને નોકરીમાં ઊંચે ઊંચે દરજ્જો ચઢીશ. હું મારા પગારમાંથી બચાવીશ, અને એક દિવસ ત્યાંથી અહિં પાછો આવીશ ને મારા ગામમાં મારી જમીન ખરીદ કરીશ.”

૭. કલાઇવ ઇ. સ. ૧૭૪૪માં મદ્રાસ આવ્યો હતો. ત્યારે તેની ઉંમર વીસ વરસની હતી. હેસ્ટિંગ્સ ઈંગ્લંડ છોડી હિંદુસ્તાન આવ્યો ત્યારે એનાથી નાનો હતો. તે ઇ. સ. ૧૭૫૦માં કલકત્તા પહોંચ્યો ત્યારે તેની ઉંમર માત્ર સત્તર વરસની હતી. ત્યારથી વીસ વરસ દર્મિયાનમાં સત્તર વરસનો આ કાચી ઉંમરનો છોકરો હિંદુસ્તાનના ગવર્નર જનરલની મોટી પદવી પામવા ભાગ્યશાળી થયો.

## ૪૧. વૉરન હેસ્ટિંગ્સે બંગાળા પર શી રીતે રાજ્ય ચલાવ્યું તે વિષે.

૧. ઇ. સ. ૧૭૭૪માં વૉરન હેસ્ટિંગ્સ હિંદુસ્તાનનો પહેલો ગવર્નર-જનરલ નીમાયો, અને એ દરજ્જા પર તેણે અગિયાર વરસ કામ કર્યું. તેને ઘણી સખ્ત મહેનત કરવાની હતી; તેની પછી જે કોઈ ગવર્નર-જનરલ આવ્યા તે બધા કરતાં તેનું કામ ઘણું મુશ્કેલીભરેલું હતું. તેને વેપારીનું કામ કરવાનું હતું, તેમજ એક રાજ્યતંત્રીનું કામ પણ કરવાનું હતું.

૨. હિંદુસ્તાનમાં પ્રાચીન સમયમાં ક્ષત્રિય રાજાનું કામ રાજ્ય કરવાનું હતું, બ્રાહ્મણનું કામ તેને કેમ રાજ્ય ચલાવવું તેને। ઉપદેશ કરવાનું હતું, અને વૈશ્યનું કામ વેપાર ચલાવવાનું હતું. હેસ્ટિંગ્સને તો એ ત્રણેનાં કામ એકી વખત એકલાને કરવાનાં હતાં. ઈંગ્લંડ અને હિંદુસ્તાન વચ્ચેનો વેપાર કંપનિને ક્રાયદા-કારક થાય એવી તેને ગોઠવણ કરવાની હતી અને એ પ્રમાણે ઈંગ્લંડના વેપારીઓને પ્રસન્ન કરવા એ તેનું કામ હતું; વળી તેણે બંગાળા ઉપર એવી રીતે રાજ્ય ચલાવવું જોઈએ કે તેથી ત્યાંની પ્રજાની આબાદી ને સુખમાં વધારે થાય. પોતાના હાથ નીચેના તરણ અંગ્રેજી કારકુનોને રાજ્ય કરતાં ને વેપાર કરતાં શિખવવું એ પણ એની ફરજ હતી. આ ઉપરાંત તેની ફરજ મુંબઈ ને મદ્રાસના ગવર્નરો પર દેખરેખ રાખવાની હતી, તેને પોતાની સલાહ આપી મદદ કરવાની હતી, અને જરૂર પડે તો દ્રવ્ય અને લશ્કરની પણ મદદ મોકલવાની હતી. તેની તરફ ખરાબ લાગણી ધરાવનારા અમલદારો તેને ધિક્કારતા હતા, તેના કામમાં વિક્ષેપ નાખતા હતા, અને તેને ખરાબખસ્તે કરવાની કોશીશ કરતા હતા; છતાં તેને ઉપર પ્રમાણે બધું કામ કરવું પડતું.

૩. તેની સલાના ગૃહસ્થો અંગ્રેજ હતા. તેઓ જો સારા માણસો હોત ને સાચા હોત તેમજ તેમણે જો એને મદદ કરી હોત, તો એનું કામ આટલું બધું અથડે ન થાત. પણ સલામાંનો એક જ ગૃહસ્થ બંગાળામાં અગાઉ હતો. તેણે હેસ્ટિંગ્સને મદદ



કરી, પણ બીજા ત્રણ ગૃહસ્થાને કંપનિએ ઈંગ્લંડથી મોકલ્યા હતા, અને તેમને બંગાળા દેશ કે ત્યાંની પ્રજા વિષે કંઈ માહિતી નહોતી.

૪. આ ત્રણમાંનો એક ફ્રાન્સિસ એમ ધારતો હતો કે મનેજ ગવર્નર-જનરલ બનાવવો જોઈતો હતો. આ કારણથી તેણે હેસ્ટિંગ્સને પાયમાલ કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો. તેના મનમાં એવી આશા હતી કે તેને ગવર્નર-જનરલની પાયરી પરથી ઉતારી મૂકે તો મને એ પાયરી મળશે. બીજા બે સલાસદો તેના પક્ષમાં હતા. તેઓ દરેક બાબતમાં ગવર્નર-જનરલની સામા થતા. પ્રજાના ભલાને માટે તે જ કંઈ યોજના તૈયાર કરતો તેને ભાંગી પાડવાનો તેઓ પ્રયત્ન કરતા.

૫. આ બધાં કારણોને લીધે હેસ્ટિંગ્સનું કામ મૂળ તો મુશ્કેલ હતું, તે બમણું મુશ્કેલ થયું. તે સ્વભાવે નરમ હતો અને ધીરજ ને શાન્તિથી કામ કરતો; પણ તે પોતાના વિચારમાં દૃઢ રહેતો અને સામા થતા તેમને લગાર પણ તાબે થતો નહોતો કે પોતાનો મુદ્દો છોડી દેતો નહોતો. મિ. ફ્રાન્સિસ સામો થયો તેને લેખવ્યા વિના તેણે સાત વરસ પોતાનો કારભાર ચલાવ્યો. પણ ચારપછી તેનાથી સહન કરી શકાયું નહિ. જ્યારે ફ્રાન્સિસે પોતે આપેલું વચન તોડ્યું ત્યારે હેસ્ટિંગ્સે સલાના કારભારના પુસ્તકમાં એવી નોંધ કરી કે એ સાચું બોલ્યો નહિ, માટે મારાથી એના પર વિશ્વાસ રાખી શકાયો નહિ.

૬. ફ્રાન્સિસે કહ્યું કે આ તો મારું અપમાન થયું; આ કારણથી આગળ કલાધવના વૃત્તાન્તમાં આપણે જોયું તે પ્રમાણે તે જમાનાના રિવાજને અનુસરીને તેણે ગવર્નર-જનરલને કહ્યું કે તમે મારી સાથે દ્વન્દ્વયુદ્ધ કરો કે સાચો ઠાણ છે ને જૂઠું ઠાણ છે તે જણાઈ જશે. હેરિટ્ગ્સ તૈયાર થયો. તેમણે પિસ્તોલ ફેડી લડાઈ લડવા કબૂલ કર્યું. પ્રાતઃકાળે વહેલા તેઓ બંને ભેગા થયા. તેઓ એક બીજાથી ૧૪ કદમને છેટે ઊભા રહ્યા. પહેલી પિસ્તોલ ફ્રાન્સિસે છોડી, પણ તે નિશાન ચૂકી ગયો. હેરિટ્ગ્સે પિસ્તોલ છોડી ગોળીબાર કર્યો નહિ, ત્યારે ફ્રાન્સિસે બીજી પિસ્તોલ લીધી. બંને જણે એક બીજા પર સાથે પિસ્તોલ છોડી. ફ્રાન્સિસને ગોળી વાગી અને તે જમીન પર પડી ગયો. હેરિટ્ગ્સને ગોળી વાગી નહિ.

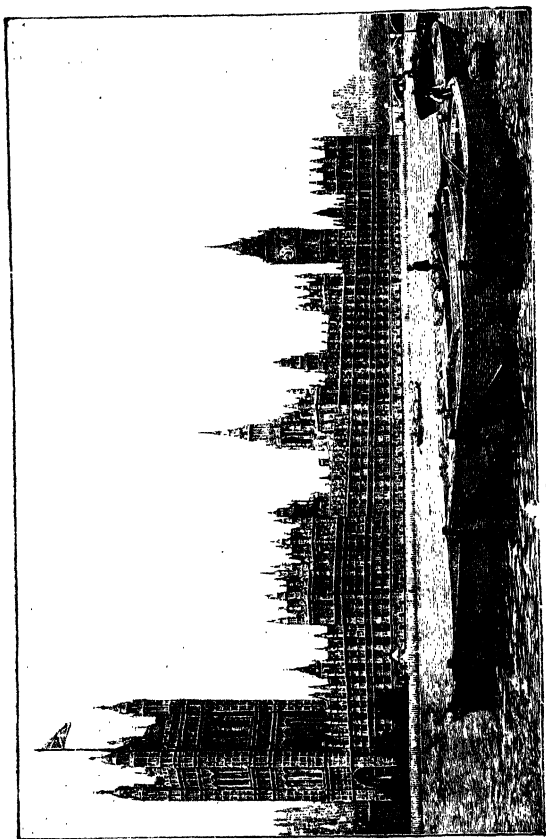
૭. એક અઠવાડીઆમાં ફ્રાન્સિસને આરામ થયો; પણ ત્યારપછી ચાર મહીના રહીને તે પાછો ઇંગ્લંડ ગયો. ત્યાં તેનાથી બન્યું તેટલું હેરિટ્ગ્સને ખરાબ કરવાને મથન કર્યું. આ બન્યા પહેલાં લાંબો વખત અગાઉ બીજા બે સલાસદો જેમણે ફ્રાન્સિસને મદદ કરી હતી તેઓ કલકત્તામાં મરણ પામ્યા હતા અને આખરે કંપનિ અને પ્રબના કલ્યાણને માટે કામ કરવાને હેરિટ્ગ્સ સ્વતન્ત્ર થયો.

૪૨. (વૉરન હેસ્ટિંગ્સ-બરી). તેના પર કેવી રીતે કામ ચલાવવામાં આવ્યું, તેમાંથી તે કેવી રીતે નિર્દોષ ઠર્યો, અને તેણે પોતાનું ગામ કેવી રીતે ખરીદ્યું.

૧. વૉરન હેસ્ટિંગ્સ ત્રેપન વરસનો થયો હતો. તેણે ત્રીસથી વધારે વરસ ધણી સખ્ત મહેનત કરી હતી અને હવે તે થાકી ગયો હતો. પોતાના અસલ વતનમાં અસલને ઘેર તે શાન્ત જિંદગી ગુજારવા ઇચ્છતો હતો અને તેથી તેણે પોતાની જગાનું રાજનામું આપ્યું અને ઈંગ્લંડ પાછો ફર્યો.

૨. તે સ્વદેશ પહોંચ્યો કે તરતજ તેના પર તેના શત્રુઓએ સખ્ત આરોપો મૂક્યા. જ્યારથી ફ્રાન્સિસ ત્યાં પાછો ફર્યો હતો ત્યારથી તે આળસુ બેસી રહ્યો નહોતો. તેણે ગવર્નર-જનરલ વિષે જૂઠી વાતો કહી હતી, અને તેને જગ્યા ધિક્કારતા હતા તે બધા તેને મદદ કરતા હતા; કેમકે દેશીઓ પાસેથી નજરાણું લેવાનો જૂનો રિવાજ તેણે અટકાવ્યો હતો.

૩. ફ્રાન્સિસની આગેવાની નીચે એ શત્રુઓએ પાર્લમેન્ટની સભાઓમાં તેની સામા ખોટાં તહોમતો મૂક્યાં. આ ઉપરથી તેના પર કામ ચાલ્યું ને એ ભારે મુકદ્દમો સાત વરસ પહોંચ્યો. એવો લાંબો ને પ્રખ્યાત મુકદ્દમો ઈંગ્લંડમાં બીજાં એકે ચાલ્યો નથી. રાણી, શાહબદો ને શાહબદીઓ, ડચૂકો ને બિશપો, તેમજ પોતાની પત્નીઓ સાથે ઉમરાવો, અને પોતાના ઝલ્લા પહેરેલા ન્યાયાધીશો એ સર્વ મુકદ્દમો સાંભળવા આવ્યા હતા.



પાર્લિમેન્ટનું સભાગૃહ.

૪. તે સમયના મોટામાં મોટા વકીલોને એ કામમાં રોકવામાં આવ્યા હતા. તેમણે હેરિટગ્સના પર નીચમાં નીચ તહોમતો મૂક્યાં અને તેણે જૂઠું બોલવાનો, ખોટા કસમ ખાવાનો, લૂટવાનો, ફૂરતાનો, ઠગાઈનો, અને જીલમ કરવાનો, એવા ગુના કર્યા છે એમ સાબીત કરવા પ્રયત્ન કર્યો. તેમણે કહ્યું કે એણે એવા ભારે ગુના કર્યા છે કે તેનું બરાબર વર્ણન કરવાને અંગ્રેજી ભાષામાં શબ્દો નથી.

૫. મુખ્ય વકીલનું ભાષણ એવું તો અદ્ભુત હતું અને તેના શબ્દોની શક્તિ એવી તો પ્રબળ હતી કે હેરિટગ્સે એક મિત્રને કહ્યું કે અર્ધા કલાક સુધી મેં તેને તાજીબીથી જોયાજ કીધા અને હું જાણે દુનિયામાં દુષ્ટમાં દુષ્ટ માણસ ન હોઈ એમ મને લાગ્યું.

૬. આ મુકદ્દમા પછી ઘણાં વરસ રહીને આ વકીલ હેરિટગ્સને ભેગો થયો. તેઓ બંને તે વખતે ઈંગ્લંડનો રાજ્ય-કારભાર ચલાવનાર રાજકુમારના પરોણા હતા. રાજકુંવરે બંનેની વચ્ચે સલાહ કરાવા ડેશીશ કરી. વકીલ હેરિટગ્સની પાસે ગયો ને તેની સાથે હસ્તધુનન (શેક હાંડ) કરવાની તેની મરજી થઈ. તેણે કહ્યું કે મી૦ હેરિટગ્સ, તારે એમ ન ધારવું કે તું ગુનેગાર છે, એમ હું ખરેખર માનતો હતો. મુકદ્દમામાં મેં જ કહ્યું તે માત્ર વકીલ તરીકે કહ્યું હતું; કેમકે વકીલનું કામ પોતાનો મુકદ્દમા સાબીત કરવાનું અને તે જીતવાને બને તેટલો પ્રયાસ કરવાનું

છે. પણ હેસ્ટિંગ્સ તેનાથી પાછો હજ્યો અને તેને મિત્રભાવ દર્શાવ્યો નહિ.

૭. તે એક શબ્દ પણ બોલ્યો નહિ; પણ તેની તરફ તાકી તાકીને જોઈ સહજ માથું નમાવી ચાલ્યો ગયો. વકીલે પોતાનો મુકદ્દમે જીતવાને માટે પણ કોઈ માણસને પાયમાલ કરવો અને તેને માટે જૂઠી જૂઠી વાતો કરવી એ તેને વાજબી કે પ્રામાણિક લાગ્યું નહિ, અને એવા માણસનો સત્કાર કરવાનું કે એની સાથે દોસ્તી બાંધવાનું મન એ કદી કરી શક્યો નહિ.

૮. આખરે જ્યારે એ પ્રસિદ્ધ મુકદ્દમે પૂરો થયો, ત્યારે તે મોટા ગવર્નર-જનરલને તેના પર જે જે તહોમતો હતાં તે બધાંમાંથી નિર્દોષ ઠેરવવામાં આવ્યો. આ પ્રમાણે તેને નિર્દોષ જાહેર કરવામાં આવ્યો. તોપણ તેનો મુકદ્દમે સાત વરસ ચાલ્યો હતો તે દર્મિયાન તેને વકીલોને પોતાના બચાવ માટે પુષ્કળ પૈસા આપવા પડ્યા હતા અને તેથી તે ધણી કંગાલ અવસ્થામાં આવી ગયો હતો. તોપણ તેણે ઇસ્ટ-ઈન્ડિયા કંપનિની લાંબો વખત નિમકહલાલીથી સેવા બજાવી હતી તેના બદલામાં કંપનિએ તેના મુકદ્દમાનો સધળો ખર્ચ આપ્યો અને જીવ્યો. ત્યાંસુધી સારી રકમ પેન્શન તરીકે આપી.

૯. એ દર્મિયાનમાં હેસ્ટિંગ્સે પોતાના ગામમાં પોતાના ઘરડાવરડાની જમીન પાછી ખરીદી હતી અને ત્યાં ધણાં વરસ તેણે સુખશાન્તિમાં ગાળ્યાં. તેની તરફ બધા લોકો બહુ માનની

નજરથી જોતા. તેને ઈંગ્લંડની પ્રિવિ કાઉન્સિલ નામના પ્રધાન-મંડળનો સભ્ય બનાવ્યો હતો અને એક વાર જ્યારે તેને પાર્લિમેન્ટમાં જવાનો પ્રસંગ આવ્યો ત્યારે અમીરની સલા ને આમની સલાના બંધા સભ્યો હેરિટાજ દાખલ થયો કે તરતજ તેના માનમાં ઊભા થયા અને માથેથી ટોપી ઉતારી હાથમાં લીધી.



આ પુસ્તક મણિલાલ દેશામ્બે ગુજરાતી પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં અમું,  
સાસુન બિલ્ડિંગ, સર્કલ, કોટ-મુંબઈ.

## મહામહાનનાં ગુજરાતી સામગ્રીય પુસ્તકો

### ૨૧. બ. કમળાશંકર પ્રાણશંકર ત્રિવેદીનાં રચેલાં

૧. ગુજરાતી ભાષાનું લઘુ વ્યાકરણ, ભાગ ૧ થી, ૪ આના; ભાગ ૨ અને ૫ આના
૨. ગુજરાતી ભાષાનું મધ્ય વ્યાકરણ, કિ. ૧-૮-૦
૩. ગુજરાતી ભાષાનું છઠ્ઠું વ્યાકરણ, કિ. ૩. ૩-૮-૦
૪. ડાક્ટરિંગ વ્યાકરણ-ગુજરાતી-અંગ્રેજી, એ. સી. બેરીંગ એમ. એ. દ્વારા; પુસ્તક ૧ થી, ૩૧ આના; પુસ્તક ૨ થી, ૮ આના
૫. ગુજરાતી કોપિ બુક નં. ૧-૭; દરેકની કિંમત ૨ આના
૬. ગુજરાતી અંગ્રેજી ગો. કૃ. ગોખલે બી. એ., સી. આંધ. ઈ. દ્વારા; ભાગ ૧ થી ધોરણ ૧-૩ માટે, કિ. ૬ આના  
 „ ૨ અને „ ૪-૫ „, કિ. ૧૪ આના  
 „ ૩ અને „ ૬-૭ „, કિ. ૨-૪
૭. હિંદો દેશન-સર વિલિયમ લી વાનર દ્વારા; ગુજરાતી આવૃત્તિ સચિત્ર, કિ. ૮ આના
૮. હિંદુસ્તાનનો ઇતિહાસ, ગુજરાતી આવૃત્તિ સચિત્ર, ઈ. માર્સન. બી. એ. દ્વારા; કિ. ૩. ૧-૪-૦

### ૨૨. બ. કમળાશંકર પ્રાણશંકર ત્રિવેદીએ કરેલાં ભાષાન્તરો

૯. હિંદુસ્તાનના ઇતિહાસમાંથી સહેલી વાર્તાઓ, સચિત્ર, ઈ. માર્સન, બી. એ. દ્વારા; કિ. ૧૨ આના
૧૦. ઇતિહાસના પ્રાથમિક પાઠો, સચિત્ર, ઈ. માર્સન, બી. એ. દ્વારા; કિ. ૩. ૧-૦-૦
૧૧. બ્રિટિશ હિંદુસ્તાનનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ, સચિત્ર, જી. ઝેન્ટસન. એમ. એ. અને ઈ. માર્સન, બી. એ. દ્વારા; કિ. ૨. ૧-૮-૦
૧૨. ભૂગોળના પ્રાથમિક પાઠો, સચિત્ર, ઈ. માર્સન, બી. એ. દ્વારા; કિ. ૧૪ આના
૧૩. જુનિયર વર્ગ માટે ભૂગોળ, સચિત્ર, ઈ. માર્સન. બી. એ. દ્વારા; કિ. ૨-૮-૦
૧૪. ગીતાંબલિ, ગુજરાતી કે. મહારાજા શ્રી નરહરિભાઈ સી. આઈ. ઈ. દ્વારા; કિ. ૩. ૧-૦-૦
૧૫. ગુજરાતી નકશાઓ ૨૪ નકશા સાથે; કિંમત ૦-૧૦-૦
૧૬. આર્યોર્થવિજ્ઞાન. રામચંદ્ર એમ. ભો. દ્વારા એમ. એ., બી. એસ. સી. કિંમત ૦-૬-૦
૧૭. પદ્યપાઠ, પ્રેસ હબ્બ દ્વારા અને ડી. પી. દેસાસરી દ્વારા, ભાગ ૧ કિ. ૦-૮-૦
૧૮. પૂર્વની કલ્પિત અને અસ્તુ વાર્તા. ભાગ ૧ થી, કિંમત ૦-૨-૬; ભાગ ૨ અને ૦-૩-૬; ભાગ ૩ અને ૦-૬-૬

**EASY STORIES from Indian History, Gujarati Edition by E Marsden, B. A., Price 12 Annas**



